

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС:

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ВИПУСК 31 (2-3)

**КИЇВ
2021**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

/Видання засновано у 2017 році/

Свідectво про державну перереєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія KB № 24357-14197 ПР від 24.02.2020 року

Видання включено до Переліку наукових фахових видань України: категорія "Б"
з Педагогіки та Філософії
(наказ №1643 від 28.12.2019 року)

Друкується за рішенням

Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(протокол №9 від 25.03.2021 року)

Шеф – редактор: Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Головний редактор: Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Відповідальний редактор: Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Редакційна колегія:

Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Андрушкевич Ф., доктор педагогічних наук, професор (Польща, Ополе)

Базалук О.О., доктор філософських наук, професор (Китай, Маомінг)

Бобрицька В. І., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Бондаренко В. Д., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вашкевич В. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вернидуб Р. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Воронкова В. Г., доктор філософських наук, професор (Україна, Запоріжжя)

Гавриленко Т. Л., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Чернігів)

Гаврілова Л. Г., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Добродум О. В., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Доній Н. Є., доктор філософських наук, професор (Україна, Чернігів)

Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Костюк Ю. С., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Кухар Л. О., кандидат педагогічних наук (Україна, Київ)

Лупенко І. О., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Макаренко Л. Л., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Матвієнко О. В., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Матусевич Т. В., кандидат філософських наук (Україна, Київ)

Мезарос К.М., доктор філософії, доцент кафедри філософії та комунікацій (Румунія, Тімішоар)

Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Мудрецка І., доктор педагогічних наук, професор (Польща, Ополе)

Олексенко Р. І., доктор філософських наук, професор (Україна, Мелітополь)

Пронтенко К. В., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Житомир)

Путров С. Ю., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Рідей Н. М., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Савельєв В. Л., доктор історичних наук, професор (Україна, Київ)

Савенкова Л. В., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Самчук З.Ф., доктор філософських наук, старший науковий співробітник, (Україна, Київ)

Свириденко Д. Б., доктор філософських наук, доцент (Україна, Київ)

Слабко В. М., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Сущенко Л. П., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Тимошенко О. В., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Франчук В. М., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Терепишій С. О., доктор філософських наук, доцент (Україна, Київ)

Хижна О. П., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Цзоу Ч., кандидат філософських наук, доцент (Китай, Маомін)

Шиндаулова Р., доктор філософських наук, доцент (Казахстан, Алмати)

Ягодзінський С. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Яценко О. Д., кандидат філософських наук, доцент (Україна, Київ)

Яшанов С. М., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем сучасної освіти і науки в умовах полікультурного глобалізаційного суспільства. Основні рубрики охоплюють всі освітні галузі (науки про освіту; філософія освіти; освітні вимірювання; дошкільна, початкова, середня, професійна, вища освіта, менеджмент освітньої діяльності тощо). Розрахований на фахівців гуманітарних наук.

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС : збірник наукових праць / Голов. ред. О. П. Кивлюк. – Київ : ТОВ «Науково-інформаційне агентство «Наука-технології-інформація», 2021. – Випуск 31 (2-3). – 95 с.

© Редакційна колегія, 2021

© Автори статей, 2021

© Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2021

© ТОВ «Науково-інформаційне агентство «Наука-технології-інформація», 2021

**NATIONAL PEDAGOGICAL
DRAGOMANOV UNIVERSITY**

**EDUCATIONAL
DISCOURSE:
COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS**

VOLUME 31 (2-3)

**KYIV
2021**

ISSN print 2522-9699; ISSN online 2616-5007

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

/The publication was founded in 2017 year/

Certificate of printed mass media's state re-registration:

Series KB № 24357-14197 IIP from February 24th, 2020

The publication is included in the list of scientific publications: Category "B" on Pedagogy and Philosophy
(order of the Ministry of Education and Science No. 1643 dated December 28, 2019)

Printed by decision

Academic Council of National Pedagogical Dragomanov University
(protocol № 9 from March 25, 2021)

Honored Chief Editor: Andrushchenko V. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. of NAPS Ukraine (Ukraine, Kyiv)

Chief Editor: Kyvliuk O. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)

Responsible Editor: Mordous I. O., PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Editorial board:

Viktor Andrushchenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. Of NAPSU (Ukraine, Kyiv)

Fabian Andrushkevych, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Poland, Opole)

Oleg bazaluk, Doctor of Philosophical Sciences, Profess (Maoming, China)

Valentyna Bobrytska, Doctor, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Bondarenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Vashkevych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Roman Vernydub, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Valentyna Voronkova, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)

Tatiana Gavrylenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Chernihiv)

Liudmyla Gavrilova, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Olha Dobrodum, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Nataliia Donii, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Chernihiv)

Olga Kyvliuk, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Yuliia Kostiuk, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Kukhar, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Iryna Lutsenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Lesia Makarenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Olena Matvienko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Tatiana Matusevych, PhD in Philosophy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Claudiu Mesaros, PhD in Philosophy, Associate Professor (Romania, Timisoara)

Iryna Mordous, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Irena Mudretska, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Poland, Opole)

Roman Oleksenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Melitopol)

Konstantyn Prontenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Zhytomyr)

Sergii Putrov, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Nataliia Ridei, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Volodymyr Saveliev, Doctor of Historical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Savenkova, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Zoreslav Samchuk, Doctor of Philosophical Sciences (Ukraine, Kyiv)

Denys Svyrydenko, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Volodymyr Slabko, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Sushchenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Oleksii Tymoshenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Sergii Terepyshchyi, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Vasyl Franchuk, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Olha Khyzhna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kiev)

Chenzhan Zou, PhD in Philosophy, Associate Professor (China, Maomin)

Raushan Shyndaulova, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Kazakhstan, Almaty)

Sergii Yahodzinskiy, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Olena Yatsenko, PhD in Philosophy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Sergii Yashanov, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

The collections' concept is based on a multifaceted scientific coverage of the problems of modern education and science in terms of multicultural globalizational society. The main headings cover all educational areas (sciences about education; Philosophy of education; Educational measurements; Pre-school, primary, secondary, vocational, higher education, management of educational activities, etc.). It is designed for specialists in the humanities.

EDUCATIONAL DISCOURSE : COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS / Chief Editor O. P. Kyvliuk. – Kyiv : LLC “Scientific Information Agency “Science-technologies-information”, 2021. – Volume 31 (2-3). – 95 p.

©Editorial board, 2021

©Authors of articles, 2021

©National Pedagogical Dragomanov University, 2021

© LLC “Scientific Information Agency “Science-technologies-information”, 2021

ЗМІСТ

***ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ:
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ***

Кравченко А.А. Морозов А.Ю.	Інструментальна раціональність: нігілістичний і тоталітарний потенціал	7
Шаповалова І. В.	Біополітика і біовлада: сутність концептів в соціально-філософських вимірах	19

ПЕДАГОГІКА ВИЩОЇ ШКОЛИ

Науменко Н. В. Горобчук О. А. Козлов А. В.	Використання сучасних педагогічних технологій у професійній підготовці фахівців фізичної культури і спорту	30
Kostromina H. Svidlo T. Shkolyar L.	Creative potential of personality: main mechanisms of development	39
Белоус І. В.	Дидактичний потенціал сучасних інформаційних технологій навчання променевої діагностики	46

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

Марюхно Н. М.	Ідей духовної реформації Івана Проханова та потенціал їх застосування в умовах постмодерну	58
Ходорчук А. Ю.	Ключові причини відсутності розвитку критичного мислення у студентів філософії та богослов'я	68
Трофимчук К. І.	Зародження теопоетики: Стенлі Гоппер і Фмос Вайлдер	79

CONTENT

***PHILOSOPHICAL CONCEPTS:
HISTORY AND MODERNITY***

Alla Kravchenko	On instrumental rationality: nihilistic	7
Andrii Morozov	and totalitarian potential	
Iryna Shapovalova	Biopolitics and biopower: the essence of	19
	concepts in social and philosophical	
	dimensions	

PEDAGOGY OF HIGH SCHOOL

Nataliia Naumenko	Use of modern pedagogical technologies	30
Olena Horobchuk	in the professional training of specialists	
Andrii Kozlov	in physical education and sport	
Hanna Kostromina	Creative potential of personality: main	39
Tetiana Svidlo	mechanisms of development	
Liliya Shkolyar		
Igor Belous	Didactic potential of modern	46
	information technologies of radiation	
	diagnostics training	

RELIGIOUS INNOVATIVE STUDIES

Nataliia Mariukhno	Ivan Prokhanov's ideas of spiritual	58
	reformation and the potential of their	
	application in postmodern conditions	
Andrii Khodorchuk	Key reasons for the absence of the	68
	development of critical thinking in	
	students of philosophy and theology	
Kseniia Trofymchuk	Beginning of theopoetic: Stenley Hopper	79
	and Amos Wilder	

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.31(2-3)-1

УДК [101.1:316]:177:130.2 (045)

ІНСТРУМЕНТАЛЬНА РАЦІОНАЛЬНІСТЬ: НІГІЛІСТИЧНИЙ І ТОТАЛІТАРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

ON INSTRUMENTAL RATIONALITY: NIHILISTIC AND TOTALITARIAN
POTENTIAL

А. А. Кравченко
А. Ю. Морозов

Актуальність теми дослідження. Небезпека обмеження свободи особистості - загроза людськості, запобігання якій потребує постійної духовної роботи по моральному самовдосконаленню.

Постановка проблеми. Тоталітаризм в своїй основі передбачає ситуацію тотальності - домінування метанаративів (всезагального та універсального) над одиничним та особливим. Але за яких умов культура, побудована на метанаративах, стає саме тоталітарною?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературу, що стосується тоталітаризму, варто поділити на три блоки. По-перше, це - апологети тоталітарного мислення: Платон, Г. Ф. Гегель, К. Маркс, Ф. Ніцше, Т. Карлайл, Х. Чемберлен. По-друге, це мислителі, що заклали фундаментальні основи вивчення феномену тоталітаризму - Х. Арндт, К. Поппер, Е. Фромм, Т. Адорно, З. Бауман тощо. По-третє, це науковці, що піднімають питання тоталітарного потенціалу західної культури: Х. Ортега-і-Гассет, М. Бердяєв, Ю. Габермас, П. П. Гайденко, Е. Саркісянц.

Постановка завдання. Метою статті є осмислення інструментальної раціональності на предмет виявлення в ній тоталітарного й нігілістичного потенціалу.

Виклад основного матеріалу. У статті аналізується феномен інструментальної раціональності, що лежить в основі процесів дегуманізації,

Urgency of the research. The danger of restricting the freedom of the individual is a threat to humanity, the prevention of which requires constant spiritual work on moral self-improvement.

Target setting. Totalitarianism at its core presupposes a situation of totality - the domination of the universal and the general over the singular and the special. But when does this totality of grand narratives transform into totalitarianism?

Actual scientific researches and issues analysis. The literature on totalitarianism should be divided into three blocks. First, they are apologists for totalitarian thinking: Plato, G. F. Hegel, K. Marx, F. Nietzsche, T. Carlaile, H. Chamberlain. Secondly, these are the thinkers who laid the fundamental foundations for the study of the phenomenon of totalitarianism - H. Arendt, K. Popper, E. Fromm, T. Adorno, Z. Bauman and others. Third, these are scientists who raise the question of the totalitarian potential of Western culture: H. Ortega, M. Berdyaev, Y. Habermas, P. Gaidenko, E. Sarkisyants.

The research objectives. The aim of the article is to comprehend the instrumental rationality in order to reveal the totalitarian and nihilistic potential in it.

The statement of basic material. The article analyzes the phenomenon of instrumental rationality, which underlies the processes of dehumanization,

анонімності, безвідповідальності, конформізму. Зазначається, що просвітницький нігілізм як викривлене розуміння свободи, заперечуючи кордоцентричну духовну традицію, призводить до розпаду субстантивної єдності розуму, породжуючи релятивізацію моралі та естетизацію зла. Позитивістська програма, що оперує з ціннісно нейтральними науковими "фактами", виносить за межі логічної структури світу його смисл та верховні цінності. Очищений від моралі, "евклідовий розум" стає бездушною і безсердечною технікою підбору та розрахунку оптимальних засобів для вирішення цілей "по той бік добра і зла", а "інженерний" підхід до вивчення природи і суспільства у поєднанні з суб'єкт-об'єктною орієнтованою "стратегічною дією" та "технічним мисленням" створює передумови для виникнення специфічної ситуації Тотальності, в якій унеможливорюється все одиничне та індивідуальне.

Висновки. Антигуманістичний потенціал цінностей інструментальної ("технічної", "економічної") раціональності може бути "знятий" чи принаймні компенсований у просторі діалогічної суб'єкт-суб'єктної "комунікативної дії" (Ю. Габермас), в якій на засадах рівності і толерантності до Іншого всім учасникам дискурсу буде надано право голосу і можливість бути почутим.

Ключові слова: нігілізм, свобода, відповідальність, інструментальна раціональність, Голокост, тоталітаризм.

anonymity, irresponsibility, conformism. It is noted that Enlightenment nihilism as a distorted understanding of freedom, denying the cordocentric spiritual tradition, leads to the disintegration of the substantive unity of reason, giving rise to the relativization of morality and the aestheticization of evil. The positivist program, which deals with value-neutral scientific "facts", takes its meaning and supreme values beyond the logical structure of the world. Purified from morality, the "Euclidean mind" becomes a soulless and heartless technique of selection and calculation of optimal means to solve goals "beyond good and evil", and "engineering" approach to the study of nature and society in combination with the subject-object oriented "strategic action" and "technical thinking" creates the preconditions for the emergence of a specific situation of Totality, in which everything individual and individual is impossible.

Conclusions. The antihumanist potential of the values of instrumental ("technical", "economic") rationality can be "removed" or at least compensated in the space of dialogic subject-subject "communicative action" (Yu. Habermas), in which on the basis of equality and tolerance to Other, all participants in the discourse will be given the right to vote and the opportunity to be heard.

Key words: nihilism, liberty, responsibility, instrumental rationality, Holocaust, totalitarianism.

Актуальність. Тоталітаризм – це історично безпрецедентний політичний режим, унікальне явище ХХ ст., над розгадкою таємниці якого б'ються найкращі інтелектуальні сили людства. В межах тоталітаризму державна бюрократична машина, отримавши нічим не обмежені повноваження та владу, проникає в усі сфери людської життєдіяльності, як громадської, так і приватної, і, використовуючи насилля, залякування і терор, знищує будь-які паростки індивідуального, своєрідного, унікального, - всього того, що не підкоряється офіційній державній ідеології. Небезпека обмеження свободи особистості, загроза її життю, приватної сфери (privacy), власності з боку репресивної держави, - все це не раз було в історії людства. Тому від пам'яті і духовної роботи по моральному самовдосконаленню кожного наступного покоління залежить, щоб це не повторилося в майбутньому.

Постановка проблеми. Якщо спробувати відійти від політологічної конкретики і зробити філософське узагальнення, тоталітаризм в своїй основі передбачає домінування всезагального та універсального над одиничним та особливим, позбавляючи останнє “права голосу”. Підґрунтям тоталітаризму є ситуація безособової “тотальності”, про яку писав Е. Левінас [11], де тотальним може виступати у широкому сенсі слова, певна метафізична ідея, абсолютний мета-наратив. Не будь-яка культура, побудована на мета-наративах, служіння яким оголошується найвищим суспільним ідеалом та благом для життя окремих індивідів, в своїй основі репресивна. Навряд чи можливо побудувати культуру взагалі без мета-наративів (універсальних норм, цінностей, принципів тощо), навіть якщо ми відмовляємося від ідеологій. Але за яких умов культура, побудована на універсальних цінностях, стає “злаякісною”, тобто не просто тотальною, а саме тоталітарною?

Аналіз досліджень та публікацій. Літературу, що стосується тоталітаризму, варто поділити на три блоки. По-перше, це безпосередньо ті мислителі, що пізніше були названі ліберальною критикою “ворогами” відкритого демократичного суспільства і тією чи іншою мірою – апологетами тоталітарного мислення. До них можемо віднести Платона, Г. Ф. Гегеля, К. Маркса, Ф. Ніцше, Т. Карлайла, Х. Чемберлена тощо. По-друге, це класичні праці, що заклали фундаментальні основи вивчення феномену тоталітаризму, серед яких слід виділити: “Джерела тоталітаризму” та “Банальність зла: Ейхман в Єрусалимі” (Ханна Арендт) [2; 3]; “Відкрите суспільство та його вороги” (Карл Поппер) [13]; “Втеча від свободи” (Еріх Фромм) [17]; “Негативна діалектика” (Теодор Адорно) [1]; “Актуальність Голокосту” (Зігмунт Бауман) [4] і т.д. По-третє, це ті мислителі, що піднімають питання тоталітарного потенціалу західної культури: Х. Ортега-і-Гассет, М. Бердяєв, Ю. Габермас, П. П. Гайденко. Особливої уваги заслуговує монографія Мануеля Саркісянца “Англійські коріння німецького фашизму” [15], в якій автор показує, що елементи тоталітарної ідеології з його расизмом та імперіалізмом, почуттям обраності та геноцидом завойованих народів, успішно практикувалися не лише німецькими націонал-соціалістами, але й англо-саксонськими імперіалістами, що надихалися протестантськими релігійними доктринами.

Постановка завдання. Метою статті є осмислення інструментальної раціональності на предмет виявлення в ній тоталітарного й нігілістичного потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Карл Поппер записує до ворогів ліберального суспільства Платона і Гегеля, Маркса і Ніцше саме тому, що вони одержимі метанаративами, яким повинна служити особистість. У всіх вищезгаданих мислителів (за винятком нігіліста Ніцше) ми бачимо фундаментальний метафізичний (“репресивний”) принцип “онто-тео-телео-фало-логоцентризму” (Ж. Дерріда). У цих ідеалізованих філософських світах панує нерівність і відсутня демократія, а індивідуальна свобода, як щось незначуще, приноситься в жертву загальному (спільному благу, державі, над-людині тощо) як вищій цінності.

Недолік подібного підходу, з нашої точки зору, полягає в тому, що тут на основі одного критерію, в “синонімічний ряд” ворогів демократії потрапляють і ліві, і праві, і матеріалісти, і ідеалісти, і домодерні, і модерні мислителі, що будують свої системи на абсолютно різних концептуальних чи навіть парадигмальних основах. Очевидно, не всі метанаративи (суспільні ідеали, смисложиттєві орієнтири, базові цінності), що пропонуються в цих

системах, будуть мати однаковий рівень репресивності чи тоталітарності. Більш того, втрачається розуміння того, що філософським підґрунтям політичних конструкцій ворогів відкритого суспільства є положення “ціле - завжди більше, аніж сума його частин” – класичний метафізичний принцип, що випливає із самого “порядку речей”. Звідси, основна політична задача – оптимальна організація суспільного організму як цілого, в межах якого вища справедливість і спільне благо не (завжди) будуть враховувати права чи інтереси окремо взятих членів цього організму. Люди народжуються і помирають – метафізичне “ціле” (Бог, історія, держава, раса, народ, клас, гендер тощо) продовжує існувати. За аналогією до китайської традиційної медицини, мислителі анти-ліберального ґатунку, поставивши діагноз небезпечних соціальних хвороб (корупція, жебрацтво, невігластво, злочинність тощо), збираються лікувати не окремі “органи”, а весь соціальний організм цілеспрямованою державною політикою, вдаючись до жорстоких дисциплінарних засобів контролю та надзору. Без системного і часто-густо неприємного “лікування”, соціальний організм помирає.

Однак, повторімося: верховенство цілого над частинами, всезагального над одиничним – це всього лише принцип, необхідний для соціально-політичної, економічної, релігійної і т. д. організації життя, який не є достатньою умовою для створення тоталітарної системи мислення. (Інакше ми би дійшли до абсурдного висновку, коли нам би прийшлося вважати тоталітарним практично все – починаючи від “диктату” граматичних структур у “мові, яка є фашистом” (Р. Барт), і закінчуючи містичними східними практиками з їх принципом анігіляції індивідуального в абсолютному, наприклад, аналізувати індуїстську формулу “атман є брахман” на предмет порушення в ній прав людини і т. п.). Тут бракує якогось елемента, який би каталізував процес, перетворив нормальне функціонування соціального організму на злоякісний процес, трансформував “живе” на “мертве” (“машину”). Забігаючи наперед, зазначимо, що таким “каталізатором” виступає класична “наукова раціональність”, в оптиці якої світ постає як гігантський механізм.

Протилежною крайністю до патерналізму авторитарних/тоталітарних режимів, де індивідуальне сховане за надійною стіною всезагального, є соціал-дарвіністська система *laissez-faire* капіталізму, в якій у конкурентній економічній боротьбі виживають найсильніші атоми-індивідууми, в той час як держава - всього лише “нічний сторож”. Але знову ж таки: сама по собі мінімальна присутність держави ще не є достатньою умовою суспільства свободи, безпеки, збереження й недоторканості приватного життя (*privacy*). Хіба ми не бачимо сьогодні, як усюдишуще око інтернету, транс-національні корпорації на кшталт Google, декларуючи безпеку, ефективність, швидкість, збирають таку величезну кількість даних про користувачів, що можуть легко знищити приватність і свободу – набагато більш ефективно, аніж це зробила би громіздка державна тоталітарна машина (“казус Едварда Сноудена”).

Отже, існуючий політичний спектр затиснутий між двох ідеологічних полюсів. На ліберальному полюсі торжествує принцип свободи (в тому числі, свободи від будь-якої метафізики цілого), зворотнім боком чого є “онтологічна бездомність” (вираз М. Бубера), де у особи немає свого “місця” в абсурдному світі, а відтак вона приречена на самотність, відчуження та екзистенційну тривогу, передусім “тривогу небуття” і “тривогу відсутності смислу” (П. Тілліх)

[16]. На іншому, тоталітарному полюсі - “втеча від свободи”, але водночас онтологічна та екзистенційна захищеність, світ, в якому є вищий порядок і смисл, в жертву яким може бути принесена індивідуальність як дещо незначуще.

Раціональність і тоталітаризм. Основною гіпотезою нашої роботи є те, що саме Просвітництво (ширше – філософський Модерн) є епохою-вододілом, до настання якої не можна взагалі ставити питання про тоталітарність, адже остання – продукт Модерну. Для того, щоб довести цю тезу, подивимося на те, яким чином тоталітаризм пов'язаний із головним трендом Модерну – раціональністю. Не розумом, духовну велич і силу якого оспівували Сократ, Декарт чи Кант. Ні! А саме раціональністю у вузькому розумінні цього слова, - у тому розумінні, що з'являється у 17-18 ст. у класичній фізиці. Як зазначає П. Гайденко [7], саме у ці часи, коли наука перетворилася на інструмент зміни і вдосконалення дійсності, з'являються близькі за змістом поняття “наукова раціональність”, “інструментальна раціональність”, “технічна раціональність”, “економічна раціональність”. Пізніше такий специфічний тип мислення назвуть “геометричним розумом” (Х. Ортега), “евклідовим розумом” (Ф. Достоевський), “технікою” (М. Гайдеггер). Ці та подібні ним епітети очевидно несуть відбиток паскалівської критики “раціо” як нездатного проникати в сутнісну глибину речей, в світ моральних та естетичних якостей, і приреченого ковзати по кількісній “поверхні сущого”. Йдеться про математичний і механістичний характер пояснення природи, що фокусується на діючих, але не на кінцевих (цільових) причинах, як було передбачено, наприклад, у фізиці Аристотеля. Таким чином з наукової картини світу доби Просвітництва поступово усуваються поняття “смисл”, “мета”, “задум”, “вище благо”. Залишається лише “техніка” підбору засобів під досягнення конкретного результату. В результаті засилля техніки людина розучилася “розуміти смисловий зв'язок людських дій, душевних рухів, явищ природи, взятих в цілісності та єдності – в їх живому зв'язку” [7, с. 91]. “Техніка” дегуманізувала людину, “стерла” і зробила непотрібною особистість, перетворила на свій придаток, запчастину. Микола Бердяєв з цього приводу зазначає: “Машина і техніка завдають страшної поразки душевному життю людини і перш за все життю емоційному, людським почуттям. Душевно-емоційна стихія згасає в сучасній цивілізації” [5, с. 30].

Цілком закономірно, що технічне, інструментальне мислення також лежить в основі державних бюрократичних машин тоталітарних режимів. Спроектований в соціальну площину, “евклідовий розум” з необхідністю породжує “мурашник з примусовою гармонією” (Ф. Достоевський [10]), де все націлене на здійснення соціального контролю поведінки, настроїв, думок громадян та обмеження їх свободи. В такому мурашнику, свобода розуміється як щось ірраціональне, а відтак небезпечне і непередбачуване. Вона повинна бути елімінована, а її місце зайняте раціональним плануванням і математичним розрахунком найкращих сценаріїв розвитку. Ніщо так не заважає “раціо” як спонтанність свободи і цінніше “навантаження” – той ірраціональний залишок, що не піддається калькуляції (жалість, каяття, сором, провина, благоговіння, вдячність, вірність). Отже, тоталітарне суспільство повинно бути виключно раціональним з точки зору поведінки її носіїв.

Як пише дослідник Є. Головін, справа раціо – володарювати, обчислювати, критикувати. При чому, егоїстичне раціо суб'єкту, яке прагне до

самоствердження власної волі та сили, не сприймає протиріч та опозицій, взагалі будь-яких амбівалентностей. Носій цього раціо - особливий людський психотип, так звана “авторитарна особистість” (Адорно, Фромм). “Як вирішується проблема протилежностей? Дуже елементарно: вигнати, знищити, завоювати. Раціо не визнає рівноцінність опозицій” [8, с. 24]. Що це за істота, яка, будучи не здатною мислити діалектично, тобто шукати “зняття” протиріч у вищому синтезі, не визнає рівноправність опозицій і обирає щось одне? І чи залишилось щось людське в такій людині? Негативна відповідь, що напрошується, відсилає нас до образу досконалої “людини-машини” (Ламетрі), що ідеально пасує для побудови тоталітарного суспільства закритого (табірного) типу: “Чи це істота? Ні, механічна конструкція, реалізація абстрактних узагальнень раціо, машина” [8, с. 26].

Небезпека раціо полягає в тому, що воно націлене на правильне і своєчасне виконання завдань, наказів чи інструкцій, не беручи до уваги додатковий ціннісний і смисловий контекст, врахування якого потребує трансценденції раціо за власні межі. “Людина раціональна” надмірно захоплюється тими соціальними ролями, які вона має успішно відігравати, і викреслює зі свого життя “зайві” риторичні питання, у вирішенні яких раціо безпорадне. Навіть пам'ять, ностальгія за минулим та уява про майбутнє тут будуть зайвими. Адже раціо стосується техніки життя, а не того, чому ця техніка служить.

Одним з аспектів всевладного раціо є анонімність, здатність персони бути ким завгодно, але не собою. Якщо раціо притаманне всім і кожному, воно ігнорує індивідуальні особливості. Якщо це безособова сила, що зобов'язує всіх силою свого авторитету слідувати апріорі встановленим правилам, то абсолютно раціональна людина – анонім, здатний виступати від імені іншої інстанції, перетворившись на чисту функцію соціальної системи. (Сьогодні ми би сказали, що прикладом такої безособової анонімної сили є інтернет програма – “бот”). *Тепер продовжимо наш смисловий ланцюг: раціо – анонімність – безвідповідальність.* Породжені анонімністю, безвідповідальністю та конформізмом, рух за інерцією, здатність бути кимось іншим, а не собою, коли “кожен виявляється іншим, жоден – він сам” (М. Гайдеггер), вельми зручна при скоєнні злочинів, взагалі будь-якого зла, навіть якщо це “мовчазна згода”. Відомий факт: коли вбивцю-кілера чи терориста розпитують щодо мотивів, зазвичай лунає стандартна фраза-виправдання: “нічого особистого”, або “я виконував наказ”. Іншими словами, в злочині бере участь не жива людина, а програма, алгоритм, чиста математика “плюсів” і “мінусів”, де робити добро (наприклад, проявити свій нон-конформізм всупереч злочинним діям більшості) не вигідно, небезпечно, неприбутково, а відтак - недоцільно (нераціонально).

Раціо і трагедія Голокосту. Вище ми говорили про інструментальну раціональність як основу тоталітарного мислення. Зараз підкреслимо ще раз, що така редукована раціональність з'являється саме у “секулярну добу” (Е. Тейлор), на фоні тенденції “розчаклування світу”, яка почалася в Новий Час і досягла свого апогею у Просвітництві, на хвилі богоборства і нігілізму французьких революціонерів. Велика Французька революція блискучо продемонструвала, як “свобода від” (liberty) може обернутися кривавим терором, і як у жертву ідеалам прогресу, розуму, емансипації можуть бути принесені самі революціонери. Як пише в передмові до своєї книги “Стережіться, боги прагнуть” історик і письменник-драматург

Е. Радзінський: “Карамзін був вражений французькою революцією: “Вік просвітництва у полум’ї, крові – не впізнаю тебе, – писав він. І йому практично відповів вождь великої французької революції Робесп’єр, який відкрив закон революції: “Великі революції породжують велику кров... Великі революції відкривають звірячі запаси жорстокості, які скуті в людині цивілізацією” [14, с. 50]. Уявімо собі, з одного боку, богохульний нігілістичний перформанс “Фестиваль свободи”, в ході якого артистку Паризької Опери коронували в богиню Розуму в соборі Нотр-Дам. А з іншого боку, кривавий терор і масове вбивство населення (аристократів, духовенства), що їх ця “богиня” не лише легітимізує, але й вимагає в якості жертви. Заборона церковних богослужінь, культ розуму, вбивства – ланки одного ланцюга. Згадуються міркування академіка А. Гусейнова з приводу заповіді “не вбий”: “виходячи з досвіду, в межах звичайного пізнавального *розсудкового акту* неможливо довести, що не можна вбивати людину. Як тільки ця проблема переводиться в *пізнавально-прагматичний контекст*, кидається на важелі *раціональної калькуляції*, щоб підрахувати плюси і мінуси, вигоди і втрати, то виявляється, що вбити можна!...Як тільки ми починаємо розмірковувати про те, чому не можна вбивати, ми вже припускаємо вбивство. Бо це не предмет міркування і знання. Більш того, положення “не вбий” виводиться з-під компетенції логічного закону достатньої підстави (курсив наш)” [9, с. 12].

Можна розвинути думку А. Гусейнова ще далі – в контексті критики позитивістської програми, яка є по суті нігілістичною (про що вказує М. Гайдеггер у роботі “Європейський нігілізм”). Те, що дано в чуттєвому досвіді чи експериментально підтверджено, є “фактом”. Позитивістський ідеал полягає в тому, що наука повинна ґрунтуватися виключно на фактах; все решта – метафізика, яка має бути відкинута. Факти, з логічної точки зору, є ціннісно нейтральними. Щодо сфери моральних та естетичних цінностей (добра, милосердя, любові, віри, краси, смислу життя), чи приписів (“не вбий”, “возлюби ближнього свого, як самого себе” тощо), то вони не є “фактами” в строгому, науковому сенсі цього слова. Це контр-фактичні, над-емпіричні, трансцендентальні об’єкти. Можна виразитись по-іншому: цінності не є і не можуть бути предметом строгої науки. Це принципова не-наукова сфера компетентності. Л. Вітгенштейн в “Логіко-філософському трактаті” пише: “Сенс світу має перебувати поза ним. У світі все таке, як воно є, і все діється, як діється, у ньому немає жодної вартості, а якби була, не мала би вартості. Якщо є якась вартість, що має вартість, то вона має перебувати поза всім, що діється і так-існує. Бо все, що діється і так-існує – випадкове” (афоризм 6.41). “Якщо стануть відомими всі факти світу, головні питання життя (етичні, світоглядні питання - прим. А.М., А.К.) не будуть навіть порушені”. Якщо моральні цінності контр-фактичні, то про них наука нічого не може сказати. Про цінності можна лише мовчати, вказуючи на їхнє місце в логічній структурі світу та пізнавальному процесі: “Етика трансцендентальна” (афоризм 6.421) [6, с. 83-84].

Все було би прекрасно, якби сфера науки, що займається фактами, і не-науки (містики, поезії, музики, метафізики), що виражає контр-фактичне, “не-світове” (“не-мировое”), оголошувалися рівноправними та рівноцінними. Але парадокс полягає в тому, що позитивізм і сцієнтизм, претендуючи на ціннісну нейтральність логічної картини світу, насправді встановлюють імпліцитну ціннісну субординацію: наука краща, аніж не-наука. “Краща” – тобто більш адекватна, достовірна, логічна, раціональна в осмисленні світу, у здобутті

істинного знання. А відтак – ієрархічно “вища”. Лиш наукове знання є істинним, і тому цінним. Усе не-наукове настільки примарне і неясне, що воно втрачає цінність (передусім цінність чогось істинного). Встановлення монополії на строгу науковість, де все не-наукове опиняється в “епістемологічному гетто”, вбиває все математично нестроге – тобто мораль і естетику (універсальність добра, краси і навіть гарного смаку), залишаючи пустелю ціннісно-нейтральних фактів. Особливо гостро це відчувається тоді, коли цим фактам потрібно дати моральну оцінку. Однак, оціночні судження в позитивістській картині світу апріорі не є науковими. Відтоді оцінка фактів стає чимось необов’язковим, відносним, таким, що виражає чийсь суб’єктивну думку, що не має “ваги” (значущості) з точку зору вищого арбітра - науки. Більш того, якщо цінність ненаукова (не є “фактом”), відтоді вона втрачає будь-який логічний сенс. Сенс мають лише факти. Твердження “політика Гітлера в 1930-ті роки по відношенню до євреїв полягала в “остаточному вирішенні” єврейського питання” має смисл, адже містить факти. Тоді як твердження “політика Гітлера в 1930-ті роки по відношенню до євреїв є моральним злом і злочином проти людяності” вже не є фактом, а відтак не має логічного смислу, адже науково недоведеними/непроясненими залишаються ключові метафізичні поняття: “зло”, “добро”, “людяність”, “моральне” тощо.

Водночас, возвеличивши рацію і досвід, поставивши знак рівності між науковим та істинним, зруйнувавши можливість будь-якого наукового раціонального дискурсу про безумовні моральні цінності (останні оголошуються “метафізикою”), нігілістична культура загнала себе в глухий кут. Адже якщо універсальних моральних цінностей в позитивістській (як зрештою і в пост-позитивістській, пост-модерністській) картинах світу не існує, то і злочинів проти людяності без строку давнини також не існує. Якщо добро і зло суть метафізичні поняття, то музеї пам’яті Голокосту чи жертв Хіросіми та Нагасакі можна закривати! Тут варто звернути увагу на те, що послідовний європейський нігілізм переніс у забуття та витіснив на маргінес велику духовну традицію філософії серця, що протягнулася на тисячі з лишнім років від св. Августина через Паскаля і плеяду блискучих слов’янських мислителів – Сковороди, Юркевича, Соловйова, Вишеславцева, Флоренського – аж до Шелера і пізнього Гайдеггера. На наш погляд, якби “європейське людство” (вираз Е. Гуссерля) пішло по запропонованому цими мудрецами споглядальному шляху невтручання і “посутнісного” вдивляння в священну таємницю буття, шляху софійності і кордоцентризму, ісихії (молитовної тиші) та благоговіння, шляху очищення серця аскетичними вправами, багатьох ексцесів тоталітаризму вдалося б уникнути. Але Модерн і Просвітництво пішли тернистим шляхом руйнації того, що Макс Вебер називав “субстантивною єдністю розуму”, яка в домодерні часи поєднувала естетичну, моральну та релігійну сфери. Як слушно зазначає Ю. Габермас, в добу філософського Модерну ця метафізична духовна єдність стала розпадатися: моральне відокремилося від релігійного, а естетичне – від морального [18]. Модерний дух нігілізму породив, з одного боку, релятивізацію моралі, а з іншого боку – естетизацію зла (пафос романтизму), без яких би не з’явилися тоталітарні режими. І поки ми не подолаємо метафізичний нігілізм і не відмовимося від звуженого інструментально-позитивістського розуміння раціональності, залишається високим ризик безкінечного повтору все нових і нових трагедій, геноцидів і злочинів проти людськості.

Ретельний аналіз дослідників франкфуртської школи (Т. Адорно,

М. Хоркхаймер) показав, що Просвітництво створило навколо себе міфи, які до сих пір не дають ясно і тверезо подивитися на його справжню сутність. Міфи Просвітництва – безкінечний прогрес розуму і науки, за допомогою яких планувалося звільнити людство і зробити його щасливим (“найбільше щастя для найбільшої кількості людей”). Проте, зі всемогутнього і справді вільного, розум став інструментальним і цинічним, його знання не стало силою, його поняття і норми не стали інструментами звільнення. Навпаки: розум став засобом поневолення і відчуження. Як говорить Т. Адорно, “люди сплячуть розширення своєї влади відчуженням від того, над чим володарюють” [1, с. 14]. На думку мислителя, ідеологія Просвітництва є системою ідей, що возвеличує в ранг абсолюту певні абстрактні принципи. Наука і філософія Просвітництва цікавляться не неповторними особливими процесами, а загальним і повторювальним, підводять одиничне під математичні стандарти. За фасадом міфології сцієнтизму, з її прагматизмом та утилітаризмом, абсолютизацією корисності та ефективності, приховується конкретні соціальні цілі – володарювання одних людей над іншими та моральний занепад. Зворотною стороною сцієнтизму стало те, що прогрес науки був використаний для створення зброї масового знищення та її подальшого застосування: “Технічний прогрес в створенні інструментів насилля зробив “злочинну” війну неминуchoю” [2, с. 27]. Цілераціональність, про яку писав Вебер, описуючи добу Модерну, прекрасно підходить для ведення господарства. Але коли у капіталістичній системі економічний підхід розповсюджується на всі аспекти людського буття, в тому числі на етику, в результаті ми отримуємо вульгарне ототожнення цінності і вартості. “Тут... не існує жодної різниці між людиною та її економічною долею. Кожен вартий рівно стільки, скільки він заробляє, кожен заробляє рівно стільки, чого він вартий” [1, с. 42]. А це вже прямий шлях до подальшої моральної деградації і розбещеності розуму – від “інструментального” до “цинічного” (П. Слотердайк). Адже тільки цинік, як колись сказав О. Уайльд, “всьому знає ціну, але ніщо не здатний оцінити”.

Існує ще один “темний бік” Просвітницької раціональності – його ідейний зв'язок з расистськими теоріями націонал-соціалізму та антисемітизмом, піком яких стала трагедія Голокосту. Дійсно, що може бути більш раціональним, ніж штучно сконструйована державна машина, репресивний апарат, газова камера? “Сучасна цивілізація не була достатньою умовою Голокоста, однак, поза всяким сумнівом, вона була його необхідною умовою. Без неї Голокост був би немислимий. Раціональний світ сучасної цивілізації – ось що зробило Голокост можливим” - зазначає Зігмунт Бауман [4, с. 30]. Так, наприклад, вельми показово, що відділ СС, діяльність якого напряду стосувалася масового вбивства євреїв, називався “адміністративно-економічним відділом”, методи і принципи якого не відрізнялися від будь-якої організованої діяльності, яку зазвичай виконують чи планують подібні структури. Цей відділ цілком відповідав критеріям раціональної бюрократичної машини управління (адміністрування): “Точність, швидкість, однозначність, знання діловодства, безперервність, обачність, єдність, строга субординація, зниження матеріальних і персональних витрат – все це доведено до оптимальної точки в строго бюрократичній адміністрації... “Об`єктивне” виконання функцій в першу чергу означає виконання функцій у відповідності з підрахованими правилами і безвідносно до особистості” [4, с. 31]. Злочинці-німці не були якимись особливими німцями, парадокс в тому, що вони були звичайними пересічними людьми, але за певних умов

перетворилися на злочинців, провина яких полягає в участі у геноциді.

Ще задовго до Баумана подібні міркування висловлювала Х. Арендт. Для неї джерелом морального зла виступає не конкретна демонічна особа, а деперсоналізована система як така, що оперує безособовими наказами-інструкціями. Тобто знову ж таки йдеться про чисту, “рафіновану” раціональність, з якої вигнали ірраціональний (в даному випадку - ціннісний) елемент. Злочинець Ейхман просто робив свою роботу як добропорядний громадянин, не замислюючись про наслідки. Він був провідником певної державної політики. “Проблема з Ейхманом полягала саме в тому, що таких, як він, було багато, і більшість з них не були ані збоченцями, ані садистами – вони були і є жахливо і страхотливо нормальними” [3, с. 39]. У цій державній політиці співпало декілька факторів: “узаконене насилля” (дія наказу від уповноваженої особи), “рутинізація дії” (чіткі правила і розподіл функцій дій виконанців), ідеологічна пропаганда (позбавлення євреїв людського статусу), ідеальна дисципліна тоталітарного суспільства (ототожнення цілей особи з цілями організації/країни і, як наслідок, зникнення персональної ідентичності та відповідальності). Тобто зло зароджується в соціальній системі, заснованій на раціональності у звуженому розуміння цього слова: коли ціль виправдовує засоби, ігноруючи ціннісну складову, і коли моральна норма еквівалентна нормі закону. В нацистській Німеччині злочинці змінили формулювання кантівського імперативу наступним чином: “Чини так, щоб норми твоїх вчинків були такими самими, як у тих, хто пише закони, або у самих законів твоєї країни” [3, с. 50]. Будучи філософським продовженням європейській ідеї універсалізму, кантівський імператив став зручним для виправдання злочинів націонал-соціалізму в силу власного формалізму, в якому, власне, й містилася найбільша небезпека. Адже первинна етична формула Канта (“дій тільки відповідно до такої максими, керуючись якою ти в той же час можеш побажати, щоб вона стала загальним законом”) при певних політичних обставинах легко трансформувалася у нову формулу, де наголос був зроблений не на свободі волі, а на законослухняності. Німеччина 1930-х стала прикладом того, як законослухняність і формальний універсалізм, без “матеріальної етики цінностей” (М. Шелер), джерелом якої для європейської культури традиційно була Нагорна проповідь, служить основою соціального конформізму і готовності суспільства до виправдання репресій, масових вбивств і переслідувань інакомислячих. У ситуації ціннісного вакууму, забуття християнського наративу любові до ближнього як до образу Божого, в бездушній репресивній державній машині залишається лише інструментальна суб’єкт-об’єктна орієнтація. Юрген Габермас в роботі “Моральна свідомість і комунікативна дія” [18] називає її “стратегічною дією” на протигагу “комунікативній” суб’єкт-суб’єктній дії. Вона спрямована не на намагання зрозуміти, почути Іншого, проникнути в те, що Шпенглер називав “душею культури”, а навпаки на підкорення і панування, на об’єктивізацію. Така орієнтація унеможливорює толерантність і повагу, формує страх, підозру і ненависть до “іншості”, “відмінності”, “нетотожності, трансформуючи “Тотальність” (Е. Левінас) на тоталітарний режим.

Що ж до теоретиків нацистських расистських теорій, то вони, як слушно зауважує З. Бауман [4], є прямими ідейними нащадками філософів епохи Просвітництва. Через те, що фокус уваги просвітників опиняється природа (замість Бога), то наука, що посіла місце релігії, опиняється кращим способом об’єктивно пізнати і підкорити природу, визначити місце людини в природі

через спостереження та експеримент, вимірювання та порівняння. Сцієнтизм стає релігією Просвітництва, а Радіо – його Божеством, що вимагає віри в закони природи. (Як пише про це Л. Вітгенштейн, “сучасні люди дивляться на закони природи, як на щось непорушне, як стародавні – на Бога і долю” (афоризм 6.372) [6]). Відтоді закономірною, з точки зору Баумана, була поява таких наук, як френологія (здатність визначати характер людини по формі його черепа) і фізіогноміка (здатність визначати характер людини по рисам її обличчя) та їхня шалена популярність в XIX – на поч. XX ст. На тлі цих ідей закономірним є виникнення расизму і євгеніки, метою яких є “систематичний і генетично репродукований розподіл матеріальних властивостей людського організму задля формування *потрібних поглядів і якостей*” [4, с. 91]. Бауман називає це “інженерним” підходом до природи і до людини, який означає, що соціальне життя, форми співжиття стали об’єктами планування, адміністрування та управління.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Існуючий аналіз джерельних витоків тоталітаризму зараховує до прихильників останнього ті режими чи їх світоглядно-філософські теоретичні підвалини, в яких наявні сильно виражені метанаративи “тео-телео-фало-логоцентризму” (Ж. Дерріда), тобто певні над-завдання, всезагальні ідеї, в яких одиничне та індивідуальне повинно розчинитися чи бути принесеним в жертву. Йдеться про метафізичний принцип цілого, що перевищує суму власних частин. Однак лише одного цього принципу недостатньо для формування тоталітарного режиму. Для цього потрібні додаткові умови, які з’являються в певний момент європейської історії – а саме у добу Просвітництва (ширше – філософського Модерну), що є епохою-вододілом. Йдеться про звужене розуміння раціональності, виражене цілою низкою понять (наукова раціональність, інструментальний розум, цинічний розум, стратегічна дія, тощо), які характеризуються безособовістю, анонімістю, ціннісною нейтральністю. Ця особлива суб’єкт-об’єктна “безсердечна раціональність”, в якій ціль виправдовує засоби, є нігілістичним відкиданням потужної кордоцентричної духовної традиції, результатом розпаду “субстантивної єдності розуму” (Вебер), що призводить до релятивізації моралі та естетизації зла. Саме така редукована раціональність породжує відчужені бюрократичні машини тоталітарних держав.

Погоджуючись із висновком З. Баумана стосовно трагедії Голокосту: “Масове вбивство євреїв було досвідом раціонального управління суспільством” [4, с. 94], залишається запропонувати в якості розумної альтернативи переосмислення глибинних корінь монологічної суб’єкт-об’єктної установки з її орієнтацією на “тотальність” (Е. Левінас) і стирання відмінностей. На наш погляд, антигуманістичний потенціал цінностей інструментальної (“технічної”, “економічної”) раціональності може бути “знятий” чи принаймні компенсований у просторі діалогічної суб’єкт-суб’єктної “комунікативної дії” (Ю. Габермас), в якій на засадах рівності і толерантності до Іншого всім учасникам дискурсу буде надано право голосу і можливість бути почутим. Ця тема подолання тотальності повинна стати предметом обговорення і аналізу наступних публікацій.

Список використаних джерел:

1. Адорно, Т 2003. *Негативная диалектика*, пер. на русск. ЕЛ Петренко, Москва. Доступно: <<https://gtmarket.ru/library/basis/5512>>. [23 Березень 2021].

2. Арендт, Х 2005. Джерела тоталітаризму, пер. з англ. В. Верлоки, Дм Горчакова, Київ, *Дух і Літера*, 584 с.
3. Арендт, Х 2013. Банальність зла. Суд над Айхманом в Єрусалимі, пер. з англ. А Котенка, Київ, *Дух і Літера*, 367 с.
4. Бауман, З 2010. Актуальність Холокоста, Москва: *Європа*, 316 с.
5. Бердяев, Н 1933. 'Человек и машина. Проблемы социологии и метафизики техники', *Путь*, № 38, с. 3–37.
6. Вітгенштейн, Л 1995. Tractatus logico-philosophicus. Філософські дослідження, Київ: *Основи*, 145 с.
7. Гайденоко, ПП 2003. Научная рациональность и философский разум, Москва: *Прогресс-Традиция*, 528 с.
8. Головин, Е 2002. 'Ради триумфа ложного идеала роз', *Волшебная гора. Альманах*, Вып. 8, с. 24–26.
9. Гусейнов, А 2000. 'Этика доброй воли', в кн. *Кант И. Лекции по этике*, Москва: *Изд-во МГУ*, с. 5–36.
10. Достоевский, ФМ 1982. Бесы, Москва: *Правда, Библиотека Огонек*, собр. соч. в 12 т., Т. 9.
11. Левинас, Э 2000. Избранное: тотальность и бесконечное, СПб: *Университетская книга*, 416 с.
12. Лосев, АФ 1993. Очерки античного символизма и мифологии, Москва: *Мысль*, 650 с.
13. Поппер, К 1994. Відкрите суспільство та його вороги, пер. з англ. О. Коваленко & К. Поппер, Київ: *Основи*, 444 с.
14. Радзинский, Э 2015. Берегитесь, боги жаждут, Москва: *АСТ*, 315 с.
15. Саркисянц, Мануэль 2003. Английские корни немецкого фашизма: от британской к австро-баварской "расе господ", пер. с нем, Мануэль Саркисянц, СПб.: *Академический проект*, 600 с.
16. Тиллих, П 1995. 'Мужество быть', в кн. *Избранное*, Москва: *Юрист*, с. 7-131.
17. Фромм, Е 2019. Втеча від свободи, Київ: *Книжковий клуб "Клуб сімейного дозвілля"*, 288 с.
18. Хабермас, Ю 2000. Моральное сознание и коммуникативное действие, СПб: *Университетская книга*, 410 с.

References:

1. Adorno, T 2003. *Negativnaya dialektika (Negative dialectic)*, per. na russk. EL Petrenko, Moskva. Dostupno: <<https://gtmarket.ru/library/basis/5512>>. [23 Berezen 2021].
2. Arendt, H 2005. Dzherela totalitarizmu (Sources of totalitarianism), per. z angl. V. Verloki, Dm Gorchakova, Kiyiv, *Duh i Litera*, 584 s.
3. Arendt, H 2013. Banalnost zla. Sud nad Ajhmanom v Yerusalimi (The banality of evil. The trial of Eichmann in Jerusalem), per. z angl. A Kotenka, Kiyiv, *Duh i Litera*, 367 s.
4. Bauman, Z 2010. Aktualnost Holokosta (Relevance of the Holocaust), Moskva: *Evropa*, 316 s.
5. Berdyaev, N 1933. 'Chelovek i mashina. Problemy sociologii i metafiziki tehnik (Man and machine. Problems of sociology and metaphysics of technology)', *Put*, № 38, s. 3–37.
6. Vitgenshtejn, L 1995. Tractatus logico-philosophicus. Filosofski doslidzhennya (Tractatus logico-philosophicus. Philosophical research), Kiyiv: *Osnovi*, 145 s.
7. Gajdenko, PP 2003. Nauchnaya racionalnost i filosofskij razum (Scientific rationality and philosophical reason), Moskva: *Progress-Tradiciya*, 528 s.
8. Golovin, E 2002. 'Radi triumfa lozhnogo ideala roz (For the sake of the triumph of the false ideal of roses)', *Volshebnyaya gora. Almanah*, Vyp. 8, s. 24–26.
9. Gusejnov, A 2000. 'Etika dobroj voli (Ethics of Goodwill)', v kn. *Kant I. Lekcii po etike*, Moskva: *Izd-vo MGU*, s. 5–36.
10. Dostoevskij, FM 1982. Besy (Demons), Moskva: *Pravda, Biblioteka Ogonek*, sobr. soch.

- v 12 t., T. 9.
11. Levinas, E 2000. Izbrannoe: totalnost i beskonechnoe (Favorites: Totality and Infinite), SPb: *Universitetskaya kniga*, 416 s.
 12. Losev, AF 1993. Ocherki antichnogo simvolizma i mifologii (Essays on ancient symbolism and mythology), Moskva: *Mysl*, 650 s.
 13. Popper, K 1994. Vidkrite suspilstvo ta jogo vorogi (View the Suspension of That Yogo Victory), per. z angl. O. Kovalenko & K. Popper, Kiyiv: *Osnovi*, 444 s.
 14. Radzinskij, E 2015. Beregites, bogi zhazhdut (Beware, the gods are thirsty), Moskva: *AST*, 315 s.
 15. Sarkisyanc, Manuel 2003. Anglijskie korni nemeckogo fashizma: ot britanskoj k avstro-bavarskoj "rase gospod" (The English Roots of German Fascism: From the British to the Austro-Bavarian "Master Race"), per. s nem, Manuel Sarkisyanc, SPb.: *Akademicheskij proekt*, 600 s.
 16. Tillih, P 1995. 'Muzhestvo byt (Courage to be)', v kn. *Izbrannoe*, Moskva: *Yurist*, s. 7-131.
 17. Fromm, E 2019. Vtecha vid svobody (Escape from freedom), Kiyiv: *Knizhkovij klub "Klub simejnogo dozvillya"*, 288 s.
 18. Habermas, Yu 2000. Moralnoe soznanie i kommunikativnoe dejstvie (Moral awareness and communicative action), SPb: *Universitetskaya kniga*, 410 s.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.31(2-3)-2

УДК 141.7

БІОПОЛІТИКА І БІОВЛАДА: СУТНІСТЬ КОНЦЕПТІВ В СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИХ ВИМІРАХ

BIOPOLITICS AND BIOPOWER: THE ESSENCE OF CONCEPTS IN SOCIAL AND PHILOSOPHICAL DIMENSIONS

І. В. Шаповалова

Актуальність теми дослідження. В сучасному соціально-філософському просторі дискусія навколо феноменів біополітики і біовлади набуває особливої актуальності з огляду на ті події, що відбуваються в реальному суспільно-політичному житті. Приймаючи до уваги те, що біо-політика і біовлада – це результат багатоаспектної людської діяльності, найбільш складні і динамічні форми суспільно-політичних комунікацій, комплекс технологічних практик і стратегій з високим інноваційним потенціалом, то і аналізувати їх специфічні особливості, прояви та закономірності необхідно, як у ретроспективі найбільш вагомих історичних подій, так і у координатах сучасних суспільних процесів. Це призводить до розширення змісту самих понять "біополітика" і

Urgency of the research. In the contemporary social and philosophical space, the discussion around the phenomena of biopolitics and biopower becomes especially relevant given the events taking place in real social and political life. Taking into account that biopolitics and biopower are the result of multifaceted human activity, the most complex and dynamic forms of social and political communications, a set of technological practices and strategies with high innovative potential, it is necessary to analyze their specific features, manifestations and patterns. retrospective of the most important historical events, and in the coordinates of modern social processes. This leads to an expansion of the content of the concepts of "biopolitics" and "biopower", and, as a consequence, leads to the allocation of new areas of their conceptual and ideological

“біовлада”, і, як наслідок, обумовлює виділення нових напрямів їх концептуально-світоглядного осмислення, як у межах спеціалізованого дискурсу, так і в міждисциплінарному полі.

Постановка проблеми.

Традиційно біополітику визначають як простір владних відносин, пул певних управлінських рішень, владних обмежень, нормативно-правових приписів. Але реального втілення концепти біополітики і біовлади отримують в контексті відповідних історично-цивілізаційних, соціокультурних, політичних, екологічних і техногенних умов та викликів. Тому, логічно, що виникає потреба інтерпретації цих феноменів з огляду на їх основні суспільно-політичні вияви на різних етапах розвитку суспільства і за різних умов функціонування його соціальних інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед відомих зарубіжних та вітчизняних вчених, які досліджували сутність біополітики і біовлади та еволюцію біополітичного концепту, ми робимо акцент на роботах: М. Фуко [9,10,11,12], А. Негрі [6, 13], М. Харда [13], Дж. Агамбен [1], В. Чешко [15], О. Кузь [15], С. Костючков [5], К. Аласанії [2], Н. Орлеанського [7], А. Желніна [3], М. Харкевича [14], П. Касаткіна [14], Ф. Загіртдінова [4] та інших.

Постановка завдання. Основне завдання статті полягає в дослідженні змісту авторських концептів біополітики і біовлади, починаючи з тих, що вже стали класичними і тих, що знаходяться у стадії активної розробки, розширюючи семантичне коло феноменів біополітики і біовлади у сучасному соціально-філософському дискурсі. Реалізувати спробу прояснити феномени біополітики і біовлади через аналіз впливу на них економічних моделей, виробничих процесів, ринку праці, правових практик, морально-етичних чинників, розвитку інформаційних, біо/мед-технологій, використовуючи методи порівняльного аналізу концептуально-світоглядних позицій різних дослідників.

understanding, both within specialized discourse and in the interdisciplinary field.

Target setting. Traditionally, biopolitics is defined as a space of power relations, a pool of certain management decisions, power restrictions, regulations. But the real implementation of the concepts of biopolitics and biopower are in the context of the relevant historical and civilizational, social and cultural, political, environmental and technological conditions and challenges. Therefore, it is logical that there is a need to interpret these phenomena in view of their main social and political manifestations at different stages of development of society and under different conditions of functioning of its social institutions.

Actual scientific analysis researches and issues analysis. Among the well-known foreign and domestic scientists who investigated the essence of biopolitics and the evolution of a biopolitical concept, we make an emphasis on the works: M. Foucault [9,10,11,12], A. Negro [6, 13], M. Hard [13], J. Agamben [1], V. Chechko [15], O. Kuz [15], S. Kostyuchkov [5], K. Alasania [2], N. Orleansky [7], A. Zhelnina [3], M. Kharkevich [14], P. Kasatkin [14], F. Zagirtdinova [4] and others.

The research objectives. The main task of the article is to study the content of the author's concepts of biopolitics and biopower, starting with those that have already become classical and those under active development, expanding the semantic range of phenomena of biopolitics and biopower in modern social and philosophical discourse. Implement an attempt to clarify the phenomena of biopolitics and biopower through analysis of the impact of economic models, production processes, labor market, legal practices, moral and ethical factors, development of information, bio / medical technologies, using methods of comparative analysis of conceptual worldviews of different researchers.

Виклад основного матеріалу.

Перше визначення біополітики М. Фуко запропонував в серії своїх лекцій на тему: "Необхідно захищати суспільство", які він прочитав студентам в Коледжі де Франс в 1975-1976 роках. Під біополітикою вчений розумів "сукупність процесів, що включають в себе пропорцію народжень і смертей, рівень відтворення, ріст населення" [11, с. 257]. Необхідно зазначити, що в концепті М. Фуко біополітика змістовно сполучена з біовладою. Центральне місце в концепті біополітики (біовласті) посідає держава, яка забезпечує умови для відтворення населення, підтримує його життєдіяльність та проводить політику в системі охорони здоров'я. Подальша концептуалізація феноменів біополітики і біовлади відбувається завдяки дослідницьким зусиллям Дж. Агамбена, А. Негрі і багатьох інших учених. На думку учених, владні конструкти буржуазного суспільства та капіталістичних відносин кінця XVIII ст. – початку XIX ст. забезпечили соціалізацію людського тіла як робочої сили та елементу виробничого процесу. Контроль суспільства над людиною почав здійснюватися не тільки через свідомість, ідеологію, "але і в тілі і разом з тілом". Тіло людини стало розглядатися як біополітична реальність, а медицина з її технологіями як політична стратегія. Слід зазначити, що біополітика (біовлада) – це унікальний і надзвичайно динамічний феномен, який зазнає постійних трансформацій, що обумовлює постійне розширення семантичного кола біополітики та біовлади в сучасному соціально-філософському дискурсі.

Висновки. Розглянуті авторські концепції біополітики і біовлади надають можливість зрозуміти історичну еволюцію владних інститутів в XVIII-XIX ст. (поступове обмеження дисциплінарної влади новітніми біополітичними практиками) у сфері управління біологічним контекстом життя людини, з'ясувати, як правові практики, економічні модальності капіталістичного виробництва і ринку суспільної праці,

The statement of basic materials.

The first definition of biopolitics M. Foucault offered in a series of his lectures on "It is necessary to protect society", which he gave to students at the Collège de France in 1975-1976. Under biopolitics, the scientist understood "a set of processes that include the proportion of births and deaths, the level of reproduction, population growth" [11, p. 257]. It should be noted that in M. Foucault's concept, biopolitics is meaningfully connected with biopower. Central to the concept of biopolitics (biopower) is the state, which provides the conditions for the reproduction of the population, supports its livelihoods and pursues policies in the health care system. Further conceptualization of the phenomena of biopolitics and biopower is due to the research efforts of J. Agamben, A. Negri and many other scientists. According to scholars, the power constructs of bourgeois society and capitalist relations of the late eighteenth century. - early XIX century ensured the socialization of the human body as a labor force and an element of the production process. Society's control over man began to be exercised not only through consciousness, ideology, "but also in the body and with the body." The human body has come to be seen as a biopolitical reality, and medicine with its technology as a political strategy. It should be noted that biopolitics (biopower) is a unique and extremely dynamic phenomenon that is undergoing constant transformation, which causes a constant expansion of the semantic range of biopolitics and biopower in modern social and philosophical discourse.

Conclusion. The considered author's concepts of biopolitics and biopower provide an opportunity to understand the historical evolution of power institutions in the XVIII-XIX centuries. (gradual restriction of disciplinary power by the latest biopolitical practices) in the field of management of the biological context of human life, to find out how legal practices, economic modalities of capitalist production and social labor market, achievements of biological (medical)

здобутки біологічних (медичних), інформаційних технологій дають можливість перепрограмувати і змінити життя людства, а також виявити нові вектори і форми біополітичного управління в умовах соціально-політичних трансформацій і техногенних викликів сучасного суспільства.

Ключові слова: біополітика, біовлада, біоетика, біологія, людина, суспільство, біотехнології, виробництво.

information technologies allow reprogramming and changing human life, as well as to identify new vectors and forms of biopolitical governance in the context of social and political transformations and technological challenges of modern society.

Keywords: biopolitics, biopower, bioethics, biology, person, society, biotechnologies, production.

Актуальність дослідження. В сучасному соціально-філософському просторі дискусія навколо феноменів біополітики і біовлади набуває особливої актуальності з огляду на ті події, що відбуваються в реальному суспільно-політичному житті. Приймаючи до уваги те, що біополітика і біовлада – це результат багатоаспектної людської діяльності, найбільш складні і динамічні форми суспільно-політичних комунікацій, комплекс технологічних практик і стратегій з високим інноваційним потенціалом, то і аналізувати їх специфічні особливості, прояви та закономірності необхідно, як у ретроспективі найбільш вагомих історичних подій, так і у координатах сучасних суспільних процесів. Це призводить до розширення змісту самих понять “біополітика” і “біовлада”, і, як наслідок, обумовлює виділення нових напрямів їх концептуально-світоглядного осмислення, як у межах спеціалізованого дискурсу, так і в міждисциплінарному полі.

Постановка проблеми. Традиційно біополітику визначають як простір владних відносин, пул певних управлінських рішень, владних обмежень, нормативно-правових приписів. Але реального втілення змістовності біополітики (біовлади) отримує в контексті відповідних історично-цивілізаційних, політичних, економічних, соціокультурних умов, з їх нормами, технологіями, комунікаціями та суспільними викликами. Тому, логічно виникає потреба інтерпретації цих феноменів з огляду на їх основні суспільно-політичні вияви на різних етапах розвитку суспільства та за різних умов функціонування його соціальних інститутів.

Аналіз досліджень і публікацій. Зазначимо, що багато аспектів біополітики і пов'язаної з нею біовлади як предмет дослідження привертати увагу багатьох мислителів в різні історичні часи. Традиція біополітичного дискурсу була започаткована ще в роботах класиків філософії: Аристотеля, Г. Галілея, Т. Гоббса, Р. Декарта, І. Канта [5, с. 193-196], але сучасні концептуальні підходи до розуміння біополітики і біовлади були окреслені лише у XX-XXI ст. науковими розвідками відомих зарубіжних, у тому числі російських, так і вітчизняних науковців. Серед зарубіжних слід виокремити праці Р. Челлена, М. Робертсона, Л. Колдвелла, М. Фуко, А. Негрі, М. Харда, Р. Еспозито, Дж. Агамбена, П. Пресьядо, О. Олескіна, К. Аласанії, Н. Орлеанського, Ф. Загиртдінову, А. Желніна, М. Харкевича, П. Касаткіна, О. Яркеєва, істотний внесок у вивчення феноменів біовлади і біополітики зробили вітчизняні дослідники В. Чешко, В. Глазко, О. Кузь, А. Кравець, А. Марченко та багатьох інших.

Постановка завдання. Основне завдання статті полягає в дослідженні змісту авторських концептів біополітики і біовлади, починаючи з

тих, що вже стали класичними і тих, що знаходяться у стадії активної розробки, розширюючи семантичне коло феноменів біополітики і біовлади у сучасному соціально-філософському дискурсі. Реалізувати спробу прояснити феномени біополітики і біовлади через аналіз впливу на них економічних моделей, виробничих процесів, ринку праці, правових практик, морально-етичних чинників, розвитку інформаційних, біо/мед-технологій, використовуючи методи порівняльного аналізу концептуально-світоглядних позицій різних дослідників.

Виклад основного матеріалу. Найперші згадки про біополітику (біовладу), як вважає частина дослідників, з'являються у працях шведського соціолога і політолога Рудольфа Челлена, який аналізував її з позицій організму та визначив як сукупність політичних рішень і дій, які спрямовані на формування “життя суспільства: духа, души, системи” [7, с. 39]. Центральне місце в цій концепції біополітики посідає держава, яка забезпечує умови для відтворення населення, підтримує його життєдіяльність та проводить політику в системі охорони здоров'я. Подальший розвиток концепту біополітики ми знаходимо в наукових розвідках американських політологів М. Робертсона (праця “Біополітика”, 1938р.), який встановив взаємозв'язок між біологічними феноменами людини та її політичною поведінкою та Л. Колдвелла (стаття “Біополітика: наука, етика і соціальна політика”, 1964 р.), який виявив вплив біологічних аспектів людини, навколишнього середовища на політичну участь і політичні процеси [7].

Російський філософ Н. Орлеанський виділяє три основні етапи концептуалізації понять “біополітика”, “біовлада” у межах соціально-філософського дискурсу: “соціобіологічний (початок ХХ-60 роки ХХ ст.), фукольдівський (70-80 роки ХХ ст.), постфукольдівський (90-ті роки ХХ – початок ХХІ ст.)” [7, с. 41].

В 70-х роках ХХ століття починається новий етап теоретичних розробок концепції біополітики і біовлади, пов'язаний з діяльністю відомого французького соціального філософа і історика Мішеля Фуко. Темпоральні межі появи біополітики і біовлади як явищ суспільного життя він датував ХVIII-ХІХ ст.. Перше визначення біополітики М. Фуко запропонував в серії своїх лекцій на тему: “Необхідно захищати суспільство”, які він прочитав студентам в Коледжі де Франс в 1975-1976 роках. Під біополітикою вчений розумів “сукупність процесів, що включають в себе пропорцію народжень і смертей, рівень відтворення, ріст населення” [11, с. 257]. Необхідно зазначити, що в концепті М. Фуко біополітика змістовно сполучена з біовладою. В суспільний фокус біовлади потрапляє контроль над різними практиками охорони здоров'я людей, його покращення і оптимізації, регулювання тривалості життя, поширення та доступність медичних послуг, розвиток суспільної гігієни (все, що стосується владного впливу на людське тіло та турботи про нього). Таким чином, біополітичні техніки здійснення влади, спрямовані на контроль за людиною як біологічним видом, почали поступово витіснювати дисциплінарні практики. Тобто відбулася “етатизація біологічного”. Біополітика стала результатом історичної еволюції влади (від дисциплінарної влади кінця ХVIII ст. до новітніх технологій біовлади сучасності), яка здійснює правління та “вводить життя та його механізми у сферу явних розрахунків і перетворює владу-знання в фактор перетворення людського життя” [9, с. 248].

Однак, в 80-ті роки біовлада вже не буде займати центральні позиції в фуколдівському історико-філософському дискурсі, але його концептуальні

підходи і принципи знайдуть подальший розвиток в працях багатьох дослідників.

Свій концептуальний аналіз біополітики і біовлади, запропонував відомий італійський філософ Антоніо Негрі в статті “Праця множини і тканина біополітики”. Філософ, взявши за основу біополітичні парадигми Фуко і Дельоза, запропонував осмислення біополітики (біовлади) як процесу розподілу економічних і політичних протиріч на всю соціальну тканину відносин суспільства. А. Негрі застерігає щодо розуміння біополітики лише через призму “позитивістського віталізму”, зазначаючи, що біополітична рефлексія призводить до біологічного та натуралістичного розуміння життя, нівелюючи його політичний потенціал, зводячи його до “до кісток та плоті” [6]. Таким чином, біополітика прагне не стільки турбуватися про життя населення, скільки намагається створити державу загального добробуту, в якій життя та здоров’я людей підтримуються для використання їх як робочої сили та в такий спосіб державна влада здійснює ефективне управління процесами суспільної праці. Італійський вчений приходить до висновку, що “..ідея біополітики істотним чином супроводжує перехід до постсучасності, якщо ми розуміємо під нею історичний момент, коли у відносини влади постійно втручається спротив суб’єктів, до яких вона застосовується” [6]. Аналіз феноменів біополітики і біовлади А. Негрі пропонує здійснювати через осмислення процесів суспільної праці та сучасних модальностей капіталістичних відносин.

Також, через призму політичної економії досліджує біополітику і біовладу російський філософ А. Желнін, який наголошує на сутнісному зв’язку біовлади з сучасною соціально-економічною системою та доводить, що реалізація біополітики як “стратегії цілеспрямованного управління суспільства своїми біологічними основами можлива лише в межах масштабного переходу цивілізації до якісно нового, більш розумного формату свого існування”. Такий перехід реалізується лише за умови фундаментальних змін в економіці, включаючи спосіб виробництва матеріальних цінностей і “створення людиною самої себе” [3, с. 327]. Вчений, проаналізувавши підходи сучасних західних дослідників до розуміння біополітики і біовлади, зазначає, що за своєю природою біовлада є економічною владою, що це “влада капіталу, що дифузно проникає в усі нові сфери існування аж до побутової повсякденності” [3, с. 322], а “біополітика, як політика *sui generis*, за визначенням передбачає наявність суб’єктності, саме це відрізняє біополітику від біовлади, побудованої переважно на “вертикальних” відносинах ієрархії і субординації” [3, с. 324]. Таким чином, біовлада в сучасних суспільствах набуває нового статусу і більш складних форм, і постає як система раціональних стратегій з управління не тільки біологічними алгоритмами життя людини, але й біосферою, яка оточує людину (“керована еволюція”).

В своїй праці “Імперія” учені М. Хард і А. Негрі звертаються до концептуальних ідей сучасних італійських неомарксистів щодо розуміння природи нових виробничих процесів в біополітичних вимірах. Дослідники визначають біовладу як владне панування над виробництвом людського життя, де найвища функція влади: “охопити всі сфери життя, а найважливіша задача – управління життям. Таким чином, біовлада звертається до ситуації, в якій ставка робиться безпосередньо на виробництво та відтворення самого життя” [13, с. 36]. Влада постійно розширює свій вплив на новий тип соціального тіла, “новий образ колективного біополітичного тіла <...>, це тіло

виявляється і виробництвом, і відтворенням, і базисом, і надбудовою, тому що воно є і життя і політика.” [13, с. 42]. Дослідники також зазначають, що в сучасних умовах глобалізованого світу формується нова загальна парадигма влади, біополітичний контекст якої детермінується владою права, що “грає головну роль і право продовжує діяти і стає процедурним” [13, с. 38-39]. В цій владній парадигмі особливе місце посідають великі транснаціональні корпорації, які виступають фундаментом біополітичного світу. Італійські дослідники приходять висновку: “Таким чином, влада виражає себе як контроль, що повністю охоплює тіла і свідомість людей і одночасно розповсюджується на всю сукупність соціальних відносин” [13, с. 37].

Італійський філософ Джорджо Агамбен продовжує та розширює аспекти дослідження системи державного управління сучасного суспільства, які започаткував М. Фуко. Дж. Агамбен в своїй праці “*Homo Sacer*”, яка побачила світ у 2011, розвиває концепцію біовлади М. Фуко. Агамбенівська політична теорія розглядає біовладу в двох взаємопов’язаних дискурсах: інституційно-правовому і біополітичному. Об’єктом державного управління виступає людське життя в його біологічному вимірі. Із давньогрецької мови, для визначення життя, Дж. Агамбен перейняв два слова: *zoe* – біологічне життя і *bios* – спосіб суспільного життя, який властивий соціально і політично активним людям. До XVII ст. об’єктом управління держави було суспільне життя, а пізніше – життя біологічне. Включення *zoe* в *bios* є характерною рисою державного правління Західної Європи. Для таких державних практик важливим є створити “голе життя”, в якому *zoe* поєднується з *bios*, і де держава сама може вирішувати, життя якого індивіда для неї важливе, а яким вона може пожертвувати [13]. Дж. Агамбен зазначає, що зони, де раніше існувало “голе життя”, обмежувалися тільки територіями концентраційних таборів (табір – зона виключення, т. зв. “біополітична парадигма сучасності” [1, с. 151]), в’язниць, прикордонних пунктів в’їзду і виїзду, а сьогодні такі зони зосереджуються де завгодно: на вулиці, в метро, за комп’ютером і т.д. [13]. Таким чином, за Дж. Агамбеном, політика і система влади сучасного суспільства зазнають кардинальних змін: “Політична система більше не визначає, якими повинні бути форми життя і юридичні норми в заданому просторі, але утримує в собі локалізуючу локалізацію (*localizzazione dislocante*), яка її долає, і в якій теоретично можлива будь-яка форма життя або норма” [1, с. 222-223].

Науковці Ю. Елланський і О. Приз зазначають, що біополітика – це сфера політичної теорії і практики, де об’єктом виступає “все живе”, а предметом – “якість життя людей”. Вони експліцирують біополітику через її взаємозв’язок з біоетикою (яка виступає “культурним фільтром”), що визначає певну цінність проблеми, пов’язаної із життям та здоров’ям людини та визначають її як “спеціально організовану діяльність з підтримки біоантропогенного балансу і збереження біологічних основ культури, що здійснюється через структури влади” [16, с.127].

Подібним чином, через взаємозалежності біополітики, біовлади і біоетики, розкриває сутність феномену біополітики в сучасному інформаційному суспільстві дослідниця Ф. Загиртдінова. В цьому тріумвіраті біоетика “служить механізмом морального санкціонування актів біополітики”, сучасна біополітика здійснює вплив на соціум через тілесну природу людини, а засобом такого впливу виступають біомедичні технології. “Влада, як хірург, просовує свої інструменти вже і в тіло людини та програмує макросоціальні

параметри людства” [4, с.40] При цьому біовлада, яка задіяна у процесі розподілу нового різновиду благ та цінностей, пов’язаних з досягненнями високих медичних технологій в суспільстві (продовження тривалості життя людини та покращення його якості, захист від невиліковних хвороб, технології омолодження, допоміжні репродуктивні технології, ін.) не спроможна забезпечити рівний доступ до них всім групам населення. Вдосконалення медичних технологій призводить до збільшення долі біовлади в загальній структурі влади, при цьому сучасна біовлада найменш формалізована, а сам факт її існування може навіть публічно заперечуватись [4]. Таким чином, можна припустити, що біовлада є найбільш динамічний елемент системи влади та її подальший розвиток буде визначатися новими технологічними успіхами медичної галузі.

Російська учена К. Аласанія також звертає фокус свого дослідницького інтересу на прояви біополітики і біовлади в умовах стрімкого розвитку інформаційних, комунікативних і медичних технологій, що обумовлює появу все нових і нових можливостей та засобів контролю над умами і тілами людей. К. Аласанія доводить, що на тлі таких фундаментальних технологічних змін в усіх сферах суспільства актуалізується проблема встановлення розумних меж втручання з боку біовладних інститутів в життя людини та гарантування їй належного рівня конфіденційності і приватності [2].

Вітчизняні дослідники В. Чешко і В. Глазко здійснюють аналіз концептів біовлади і біополітики через поєднання соціобіологічної і соціополітичної матриц існування людини в умовах сучасної техногенної цивілізації. Учені зазначають: “в еволюційно-антропологічному плані феномен “біовлади” можна визначити як соціальні практики контролю/управління генетичним і епігенетичним кодом людини і віднести до соціокультурного модулю. У такому випадку “біополітика” означає сукупність раціоналізованих засобів (технологій) здійснення біовлади, і, отже, відноситься до технорационального модулю адаптивної стратегії техногенної (Західної, Атлантичної, локалізованої) цивілізації” [15, с. 268].

Аналізує суспільство у стані нового глобального виклику - пандемії COVID-19 сучасний іспанський філософ і письменник Поль Пресьядо, спираючись на методологічні підходи М. Фуко і Р. Еспозито. Дослідник вказує на появу нових трансформаційних трендів сучасної біополітики, а саме, на інноваційність її імунологічного змісту: біополітика постає ієрархією з імунізованими зверху і деімунізованими, які виключені із будь-якого акту імунологічного захисту, знизу. Такий парадокс біополітики: всі захисні акти включають імунне визначення співтовариства, в якому колектив надає собі право приймати рішення про жертву частини населення заради збереження власного суверенітету [8]. П. Пресьядо називає глобальні соціально-політичні зміни сучасних суспільств “мутаціями” і вважає, що вони можуть виявитися каталізаторами, які запусають процес переходу від антропоцентричного суспільства до суспільства, спроможного перерозподіляти енергію і суверенітет.

Дійсно, пандемія коронавірусу кардинально змінила життя всієї планети і призвела до запровадження різного роду обмежень: локдаунів, карантинів, колапсу міжнародного транспортного сполучення, стагнації багатьох галузей економіки і масового безробіття. Жорсткі управлінські рішення з боку владних органів, які приймалися на тлі таких подій, дозволили вивести біовладу на безпрецедентно високий рівень підпорядкування, що

призвело до обмеження прав людини. В контексті цієї суперечливої ситуації актуалізується дискусійний кластер навколо нових біовладних патернів і біополітичних стратегій сьогодення. І цей дискурс повинен трансформуватися із спеціалізованого в міждисциплінарний.

Слід зазначити, що біополітика (біовлада) - це унікальний і надзвичайно динамічний феномен, який зазнає постійних трансформацій, що обумовлює постійне розширення семантичного кола біополітики та біовлади в сучасному соціально-філософському дискурсі. Можна констатувати, що багато аспектів класичного біополітичного концепту М. Фуко отримують різні інтерпретації і подальший розвиток в теоретичних розробках зарубіжних і вітчизняних дослідників, а також надають можливість зрозуміти сьогодення та окреслюють нові актуальні напрями вивчення біополітики (біовлади) в сучасних соціально-філософських вимірах.

Висновки. Розглянуті авторські концепції біополітики і біовлади надають можливість зрозуміти історичну еволюцію владних інститутів в XVIII-XIX ст. (поступове обмеження дисциплінарної влади новітніми біополітичними практиками) у сфері управління біологічним контекстом життя людини, з'ясувати, як правові практики, економічні модальності капіталістичного виробництва і ринку суспільної праці, здобутки біологічних (медичних) та інформаційних технологій перепрограмовують і змінюють архітектуру життя людства, а також виявити нові вектори і форми біополітичного управління в умовах соціально-політичних трансформацій і техногенних викликів сучасного суспільства.

Список використаної літератури:

1. Агамбен, Дж 2011. *Номо sacer. Суверенная власть и голая жизнь*, Москва : Издательский дом: Европа, 114 с. Доступно: <https://royallib.com/book/dgordgo_agamben/homo_sacer_suverennaya_vlast_i_golaya_gizn.html> [9 Березень 2021].
2. Аласания, КЮ 2018. 'Философская концепция биовласти: истоки и перспективы', *Вестник Московского университета*, Сер. 7, Философия, № 4, с. 70-77. Доступно: <<https://cyberleninka.ru/article/n/filosofskaya-kontseptsiya-biovlasti-istoki-i-perspektivy/viewer/>> [10 Березень 2021].
3. Желнин, АИ 2019. 'Биополитика и биополитическая экономия: сущность концептов', *Вестник Пермского университета*, Вып. 3, с. 320-327. Доступно: <<https://cyberleninka.ru/article/n/biopolitika-i-biopoliticheskaya-ekonomiya-suschnost-kontseptov/viewer/>> [25 Березень 2021].
4. Загыртдинова, ФБ 2012. 'Био: власть, политика, этика', *Вестник Челябинского государственного университета*, № 13(287), с. 39-43. Доступно: <<https://cyberleninka.ru/article/n/bio-vlast-politika-etika/viewer/>> [12 Березень 2021].
5. Костючков, СК 2017. 'Біофілософія як теоретична і практична основа підвищення рівня ефективності сучасної системи освіти', *Гілея: науковий вісник, зб. наук. праць, гол. ред. ВМ Вашкевич*, Київ: "Гілея", № 117, с. 193-196.
6. Негри, А 2008. 'Труд множества и ткань биополитики', *Синий диван*, № 12, Доступно: <<http://polit.ru/article/2008/12/03/negri/>> [24 Лютий 2021].
7. Орлеанский, НН 2016. 'Генезис понятия биополитики: от социобиологизма к постструктурализму', *Теория и методология управления: тренды и управления, Вуп.* 1(13), С. 39-43. Доступно: <http://nbpublish.com/library_get_pdf.php?id=36596/> [25 Березень 2021].
8. Пресьядо, П 2020. 'Уроки вируса', *Центр политического анализа*. Доступно: <<https://centerforpoliticsanalysis.ru/position/read/id/uroki-virusa/>> [25 Березень 2021].

9. Фуко, М 1996. 'Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности', в кн. *Работы разных лет*, Пер. с франц. С. Табачниковой, Москва: Касталь, 448 с.
10. Фуко, М 2002. 'Интеллектуалы и власть. (Избранные политические статьи, выступления и интервью)', Пер. с франц. СЧ Офертаса, под общ. ред. ВП Визгина & БМ Скуратова, Москва: Практис, 384 с. Доступно: <https://royallib.com/book/fuko_mishel/intellektuali_i_vlast_izbrannie_politicheskiye_statii_vystupleniya_i_intervyu.html> [27 Лютий 2021].
11. Фуко, М 2005. 'Нужно защищать обществ', Пер. с франц. О. Самарова, Москва: Наука, 312 с. Доступно: <https://royallib.com/book/fuko_mishel/nugno_zashchishchat_obshchestvo.html> [27 Лютий 2021].
12. Фуко, М 2010. Рождение биополитики. Курс лекций, прочитанных в коллеж де Франс в 1978-1979 учебном году, Пер. с франц. АВ Дьякова, СПб.: Наука, 448 с. Доступно: <http://royallib.com/book/fuko_mishel/rozhdenie_biopolitiki.html> [27 Лютий 2021].
13. Хард, М & Негри А 2004. Империя, пер. с англ, ГВ Каменский, МС Фетисова, Москва: Практис, 440 с.
14. Харкевич, МВ & Касаткин, ПИ 2011. 'Биополитика и религия в эпоху постмодерна', *Вестник МГИМО Университета, философия*, № 6, с. 217-222. Доступно: <<https://cyberleninka.ru/article/n/biopolitika-i-religiya-v-epohu-postmoderna/viewer>> [22 Лютий 2021].
15. Чешко, ВФ & Гузь, ОМ 2016. 'Біовлада і біополітика: антропологічний та соціополітичний вимір техногуманітарного балансу', *Гілея : науковий вісник : Зб. наук. праць, гол. ред. ВМ Вашкевич*, Київ, Вип. 107, с. 267-271.
16. Элланский, ЮГ & Приз, ЕВ 2011. 'Основы взаимосвязи биоэтики и биополитики', *Известия ВУЗов, Северо-Кавказский регион, Естественные науки*, № 4 (164), с. 125-127. Доступно: <<https://cyberleninka.ru/article/n/osnovy-vzaimosvyazi-bioetiki-i-biopolitiki>> [24 Лютий 2021].

References:

1. Agamben, Dzh 2011. Homo sacer. Suverennaya vlast i golaya zhizn (Homo sacer. Sovereign Power and Naked Life), Москва : Izdatelskij dom: Evropa, 114 s. Dostupno: <https://royallib.com/book/dgordgo_agamben/homo_sacer_suverennaya_vlast_i_golaya_gizn.html> [9 Berezhen 2021].
2. Alasaniya, KYu 2018. 'Filosofskaya koncepciya biovladi: istoki i perspektivy (The philosophical concept of biopower: origins and prospects)', *Vestnik Moskovskogo universiteta*, Ser. 7, Filosofiya, № 4, s. 70-77. Dostupno: <<https://cyberleninka.ru/article/n/filosofskaya-kontsepsiya-biovladi-istoki-i-perspektivy/viewer>> [10 Berezhen 2021].
3. Zhelnin, AI 2019. 'Biopolitika i biopoliticheskaya ekonomiya: sushnost konceptov (Biopolitics and biopolitical economy: the essence of concepts)', *Vestnik Permskogo universiteta*, Vyp. 3, s. 320-327. Dostupno: <<https://cyberleninka.ru/article/n/biopolitika-i-biopoliticheskaya-ekonomiya-suschnost-kontseptov/viewer>> [25 Berezhen 2021].
4. Zagyrtdinova, FB 2012. 'Bio: vlast, politika, etika (Bio: power, politics, ethics)', *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta*, № 13(287), s. 39-43. Dostupno: <<https://cyberleninka.ru/article/n/bio-vlast-politika-etika/viewer>> [12 Berezhen 2021].
5. Kostyuchkov, SK 2017. 'Biofilosofiya yak teoretichna i praktichna osnova pidvishennya rivnya effektivnosti suchasnoyi sistemi osviti (Biophilosophy as a theoretical and practical basis for improving the efficiency of the modern education system)', *Gileya: naukoviy visnik, zb. nauk. prac, gol. red. VM Vashkevich*, Kiyiv: "Gileya", № 117, s. 193-196.
6. Negri, A 2008. 'Trud mnozhestva i tkan biopolitiki (The work of the multitude and the fabric of biopolitics)', *Sinij divan*, № 12, Dostupno: <<http://polit.ru/article/2008/12/03/negri/>> [24 Lyutij 2021].

7. Orleanskij, NN 2016. 'Genezis ponyati biopolitiki: ot sociobiologizma k poststrukturalizmu (The genesis of the concept of biopolitics: from sociobiologism to poststructuralism)', *Teoriya i metodologiya upravleniya: trendy i upravleniya*, Vip. 1(13), S. 39-43. Dostupno: <http://nbpublish.com/library_get_pdf.php?id=36596/> [25 Berezhen 2021].
8. Presyado, P 2020. 'Uroki virusa (Lessons from the Virus)', *Centr politicheskogo analiza*. Dostupno: <<https://centerforpoliticsanalysis.ru/position/read/id/uroki-virusa/>> [25 Berezhen 2021].
9. Fuko, M 1996. 'Volya k istine: po tu storonu znaniya, vlasti i seksualnosti (The Will to Truth: Beyond Knowledge, Power and Sexuality)', v kn. *Raboty raznykh let*, Per. s franc. S.Tabachnikovoj, Moskva: *Kastal*, 448 s.
10. Fuko, M 2002. 'Intellektualy i vlast. (Izbrannye politicheskie stati, vystupleniya i intervyyu) (Intellectuals and Power. (Selected political articles, speeches and interviews))', Per. s franc. *SCh Ofertasa, pod obsh. red. VP Vizgina & BM Skuratova*, Moskva: *Praksis*, 384 s. Dostupno: <https://royallib.com/book/fuko_mishel/intellektuali_i_vlast_izbrannie_politicheskie_staty_vystupleniya_i_intervyyu.html/> [27 Lyutij 2021].
11. Fuko, M 2005. 'Nuzhno zashishat obshestvo (Societies must be protected)', Per. s franc. O. Samarova, Moskva: *Nauka*, 312 s. Dostupno: <https://royallib.com/book/fuko_mishel/nugno_zashchishchat_obshchestvo.html/> [27 Lyutij 2021].
12. Fuko, M 2010. Rozhdenie biopolitiki. Kurs lekcij, pročitannykh v kollezh de Frans v 1978-1979 uchebnom godu (The Birth of Biopolitics. A course of lectures given at the College de France in the 1978-1979 academic year), Per. s franc. AV Dyakova, SPb.: *Nauka*, 448 s. Dostupno: <http://royallib.com/book/fuko_mishel/rozhdenie_biopolitiki.html/> [27 Lyutij 2021].
13. Hard, M & Negri A 2004. Imperiya (Empire), per. s angl, GV Kamenskij, MS Fetisova, Moskva: *Praksis*, 440 s.
14. Harkevich, MV & Kasatkin, PI 2011. 'Biopolitika i religiya v epohu postmoderna (Biopolitics and Religion in the Postmodern Era)', *Vestnik MGIMO Universiteta, filosofiya*, № 6, s. 217-222. Dostupno: <<https://cyberleninka.ru/article/n/biopolitika-i-religiya-v-epohu-postmoderna/viewer/>> [22 Lyutij 2021].
15. Cheshko, VF & Guz, OM 2016. 'Biovlada i biopolitika: antropologichnij ta sociopolitichnij vimir tehnogumanitarnogo balansu (Biopower and biopolitics: anthropological and sociopolitical dimension of techno-humanitarian balance)', *Gileya : nauchnij visnik : Zb. nauk. prac, gol. red. VM Vashkevich*, Kiyiv, Vip. 107, s. 267-271.
16. Ellanskij, YuG & Priz, EV 2011. 'Osnovy vzaimosvyazi bioetiki i biopolitiki (The basics of the relationship between bioethics and biopolitics)', *Izvestiya VUZov, Severo-Kavkazskij region, Estestvennye nauki*, № 4 (164), s. 125-127. Dostupno: <<https://cyberleninka.ru/article/n/osnovy-vzaimosvyazi-bioetiki-i-biopolitiki/>> [24 Lyutij 2021].

ПЕДАГОГІКА ВИЩОЇ ШКОЛИ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.31(2-3)-3

УДК 616-092:378.147-057.875

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ

USE OF MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN THE
PROFESSIONAL TRAINING OF SPECIALISTS IN PHYSICAL EDUCATION
AND SPORT

Н. В. Наumenко
О. А. Горобчук
А. В. Козлов

Актуальність теми дослідження. Реформація вищої освіти, поява на ринку праці великої кількості освітніх послуг, переорієнтація викладацької практики вимагають якісних змін у професійній підготовці фахівців фізичної культури і спорту, які мають поєднувати фізкультурно-педагогічну й тренерсько-викладацьку діяльність.

Постановка проблеми. Реалізація завдань професійної підготовки фахівців фізичної культури і спорту, які мають володіти системою спортивних знань, методів та прийомів з метою їх застосування у процесі виховання здорової нації, відродження культури здоров'я та фізичного розвитку, відновлення національних традицій та цінностей, формування здорового способу життя, визначає пошук інноваційних технологій навчання, які ґрунтуються на особистісно-орієнтованому та діяльнісному підході у навчанні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасні педагогічні технології були предметом вивчення багатьох науковців, серед яких Ю. Бабанський, В. Беспалько, Б. Блум, Я. Гальперин, М. Кларін, Н. Талізін та ін. Впровадженню сучасних педагогічних технологій в освітній процес закладів вищої освіти присвячено дослідження І. Зязюна, Н. Наволокової, В. Паламарчук, В. Стрельнікова та ін.

Urgency of the research. The reform of higher education, the emergence of a large number of educational services on the labor market, the reorientation of teaching practice require qualitative changes in the training of physical culture and sports, which should combine physical education and coaching and teaching activities.

Target setting. Implementation of tasks of professional training of specialists in physical culture and sports, who must have a system of sports knowledge, methods, and techniques for their application in the process of educating a healthy nation, reviving health and physical development, restoring national traditions and values, forming a healthy lifestyle, determines the search for innovative learning technologies that are based on a person-centered and activity-based approach to learning.

Actual scientific researches and issues analysis. Modern pedagogical technologies have been the subject of study by many scholars, including Yu. Babansky, V. Bespalko, B. Blum, J. Halperin, M. Klarin, N. Talizina, and others. The research of I. Zyazyun, N. Navolokova, V. Palamarchuk, V. Strzelnikov, and others was dedicated to implementing modern educational technologies in the higher education institutions. The

Концептуальні засади професійної підготовки майбутніх фахівців ґрунтовно досліджувалися в працях вітчизняних учених Р. Гуревича, А. Лігоцького, Л. Хомича, Я. Цехмістера, зокрема професійної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту – в працях вітчизняних і російських дослідників Г. Арзютова, М. Герцика, О. Демінського, В. Завацького, В. Приходька та ін. Дослідження свідчать, що сучасних педагогічних технологій сприяють гармонійному розвитку особистості фахівця.

Постановка завдання. Висвітлення доцільності використання сучасних педагогічних технологій на прикладі веб-квест технології, ігрових технологій, технологій опрацювання дискусійних питань у професійній підготовці фахівців фізичної культури і спорту.

Виклад основного матеріалу. Викладання дисципліни “Педагогіка та педагогічна майстерність” відбувається із використанням сучасних педагогічних технологій. В умовах сьогодення з переходом на дистанційну форму навчання варто виділити технологію веб-квест, яка поєднує в собі ігрову та групову діяльність студентів, виконання творчих проєктів, оптимізує час, дозволяє використовувати різні інформаційні джерела, запам'ятовувати, мислити, вирішувати, організовувати себе для розв'язання проблемних та нестандартних завдань.

Висновки. Застосування сучасних педагогічних технологій в процесі професійної підготовки фахівців фізичної культури і спорту позитивно впливає на активізацію їхнього професійного розвитку.

Ключові слова: педагогічні технології, веб-квест технології, ігрові технології, технології опрацювання дискусійних питань, фахівці фізичної культури і спорту

conceptual principles of professional training of future specialists were extensively studied in the works of domestic scientists R. Gurevich, A. Ligotsky, L. Homich, J. Tsekhmister. The research on the professional training of future teachers of physical education and sport - in the works of domestic and Russian researchers G. Arzyutov, M. Herzik, O. Deminski, V. Zavatsky, V. Prikhodok, and others. The research shows that modern pedagogical technologies contribute to harmonious development of a teacher's personality.

The research objective. To cover the usefulness of using modern pedagogical technologies on the example of web-quest technology, game technologies, technologies for processing discussion issues in the professional training of specialists of physical education and sport.

The statement of basic material. Teaching the discipline “Pedagogy and pedagogical mastery” is carried out using modern pedagogical technologies. Nowadays conditions with the transition to the distance form of education should be highlighted the web-quest technology which combines game and group activities of students, implementation of creative projects, optimizes time, allows the use of different information sources, thinking, solving, organizing oneself for solving problematic and non-standard tasks.

Conclusions. The use of modern pedagogical technologies in the process of professional training of specialists in physical education and sports has a positive impact on the activation of their professional development.

Key words: educational technology, web-quest technology, game technologies, technologies for processing discussion issues, specialists in physical culture and sports

Постановка проблеми. Соціально-економічні зміни у суспільстві, розвиток економіки на ринкових засадах, поява на ринку праці великої кількості освітніх послуг вимагають якісних змін у засадах підготовки фахівців фізичної культури і спорту.

Винятково важливого значення набуває професійна підготовка майбутніх фахівців фізичної культури і спорту у закладах вищої освіти, де забезпечується не тільки спрямування освітньої діяльності на оволодіння майбутніми фахівцями спеціальними знаннями, уміннями і навичками, а й розвиток фахових компетентностей, професійно значущих якостей особистості майбутнього фахівця, його інтелектуального та творчого потенціалу, здібностей, уподобань, нахилів, мотивів і ціннісних орієнтацій.

Реформація вищої школи сьогодні призводить до того, що поступово викладач перестає бути “джерелом знань”. Він неухильно керує освітнім процесом, але більше з позиції тренера, коуча, модератора, консультанта, координатора. Тому, класичні технології навчання замінюються новими, сучасними, такими, які вносять прогресивний характер і новизну в освітній процес.

Аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми. Сучасні педагогічні технології були предметом вивчення багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких Ю. Бабанський, В. Беспалько, Б. Блум, Я. Гальперин, М. Кларін, Н. Тализіна та ін.

Впровадженню сучасних педагогічних технологій в освітній процес закладів вищої освіти присвячено дослідження І. Зязюна, Н. Наволокової, В. Паламарчук, В. Стрельнікова та ін.

Питання професійної підготовки майбутніх фахівців були предметом дослідження вітчизняних учених-педагогів Р. Гуревича, А. Лігоцького, Л. Хомича, Я. Цехмістера; зокрема проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту відображені в працях вітчизняних і російських дослідників Г. Арзютова, М. Герцика, О. Демінського, В. Завацького, В. Приходька та ін.

Як зазначає дослідниця Н. Корсунська, термін “технологія” відносно освітнього процесу вперше було вжито у 1886 році американцем Дж. Саллі, але поширення він набув значно пізніше [1].

Розглядаючи технології навчання, науковець В. Стрельніков зазначав, що: “технологія є певним механізмом, який повинен привести у перетворюючий рух педагогічну дійсність та всю систему вищої освіти. Рухійною силою цього перетворення є практико-орієнтована наука. Відбувається зустрічний рух теорії і практики, які й породжують технологію. Така технологія має викликати до життя щось, чого не існує, немов ініціювати розвиток системи освіти у потрібному напрямі” [10].

Ю. Азаров пропонує таку дефініцію поняття “педагогічна технологія”: “...педагогічна технологія вміщує в себе матеріально-технічне і правове забезпечення навчально-виховного процесу, просторово-часові чинники... метод, засоби і форми роботи, педагогічну майстерність усіх учасників виховного процесу, набір обов’язкових видів діяльності, що їх виконує кожен учень” [9].

В. Беспалько характеризує педагогічну технологію як систему, в якій “...послідовно втілюється на практиці заздалегідь спроектований навчально-виховний процес” [2].

Дослідник М. Кларін розглядає педагогічні технології з точки зору системності і конструювання навчального процесу, які гарантують досягнення поставленої мети [7].

У нашому дослідженні ми визначаємо поняття педагогічної технології

як систему способів та прийомів, послідовність виконання яких забезпечує вирішення завдань навчання, виховання і розвитку особистості здобувача освіти, а сама діяльність представлена як певна система дій.

Ю. Забіяко стверджує, що: “професійна підготовка майбутніх фахівців фізичної культури і спорту має бути цілісною системою заходів, методів і прийомів; будуватися з урахуванням особистісних якостей фахівця; мати чітко визначену структуру та специфіку. При здійсненні професійної підготовки має здійснюватися діяльнісний підхід, згідно з яким майбутній фахівець повинен поєднувати фізкультурно-педагогічну й тренерсько-викладацьку діяльність” [5].

Як зазначає Т. Калюжна, “професійна підготовка майбутніх фахівців повинна мати на меті не тільки засвоєння здобувачами освіти сучасних знань із загально професійних і фахових дисциплін, виховання високоосвіченої, культурної, гармонійно розвиненої особистості, а й пропагувати ідеї інклюзивної освіти, здоров'язберігаючого та ціложиттєвого навчання, освіти в інтересах сталого розвитку, компетентнісного підходу, демократії, створення єдиної зони європейської освіти, толерантності” [6].

Аналіз наукових досліджень дозволив визначити, що професійна підготовка фахівців на сучасному етапі розвитку суспільства розглядається науковцями як цілісна система заходів, методів та прийомів, які спрямовані на формування та розвиток компетентного фахівця. Саме сучасні педагогічні технології покликані реалізувати мету освіти, тому як ґрунтуються на особистісно-орієнтованому та діяльнісному підходах у навчанні. Проблема професійної підготовки фахівців фізичної культури і спорту засобами сучасних педагогічних технологій є не достатньо висвітленою та заслуговує на нашу увагу в умовах викладання педагогічних дисциплін.

Формулювання мети і завдань статті. Метою статті є висвітлення доцільності використання сучасних педагогічних технологій на прикладі веб-квест технології, ігрових технологій, технологій опрацювання дискусійних питань у професійній підготовці фахівців фізичної культури і спорту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійна підготовка майбутніх фахівців фізичної культури та спорту спрямована на оволодіння фаховими компетентностями, розвиток професійно важливих та особистісних якостей, формування здатності до педагогічної, психологічної, юридичної, дослідницької, оздоровчої та медичної діяльності.

Підготовка молодшого спеціаліста передбачає: формування інтересу до майбутньої діяльності, вдосконалення фізичної культури вихованців; розвиток потреби до самовдосконалення; формування професійно спрямованих знань на основі міжпредметних зв'язків; формування інтелектуальних і спеціальних умінь та якостей, пов'язаних з майбутньою професійною діяльністю.

Педагогічне дослідження доцільності використання сучасних педагогічних технологій навчання відбувалося під час вивчення навчальної дисципліни “Педагогіка та педагогічна майстерність” та проходило у три етапи: констатувальний, формувальний та контрольний.

Н. Науменко зазначає, що основним недоліком професійної підготовки фахівців в умовах сьогодення є недостатній рівень умінь використання інформаційно-комунікаційних технологій. Науковець зазначає, що цей факт визначає одне із стратегічних завдань вищої освіти в сучасних умовах розвитку суспільства – оволодіння студентами інформаційними

компетентностями, що полягають у їхній здатності кваліфіковано використовувати інформаційні ресурси для навчальних, професійних, наукових, інформаційних та діагностичних цілей [8].

В умовах сьогодення, коли із-за пандемії у закладах вищої освіти активно використовується дистанційне навчання (віртуальні подорожі, вебіари, онлайн-конференції, онлайн-тестування та ін.), варто виділити технологію веб-квест, яка поєднує в собі групову діяльність студентів, виконання проєктів, оптимізує час, дозволяє використовувати різні інформаційні джерела з метою знаходження необхідної інформації, мислити, організовувати себе з метою креативного вирішення проблемних та нестандартних завдань.

Під час роботи в малих групах, створюючи проєкт, студент не лише набуває досвіду соціальної взаємодії в творчому колективі, а й формує власне уявлення щодо принципів співпраці та використовує набуті знання в навчальній та професійній діяльності (визначає цілі, організовує власну діяльність, здійснюючи її самоконтроль та оцінюючи результати).

Варто відмітити, що відповідно до освітньо-професійної програми підготовки фахівців фізичної культури та спорту, використання веб-квест технології дозволить студентам оволодіти такими компетентностями, як здатність до самонавчання; здатність працювати в команді та ефективно взаємодіяти з усіма суб'єктами сфери фізичної культури і спорту; здатність використовувати інформаційно-комунікаційні технології в освітній діяльності; здатність вирішувати нестандартні професійні ситуації та ін.

Важливою особливістю застосування ігрових технологій при підготовці фахівців фізичної культури і спорту є їх здатність мотивувати здобувачів освіти, сприяти їх соціалізації та професійному розвитку, надання можливості перевірити на практиці, розвинути та інтегрувати сформовані компетентності, навички і здібності.

Використання на навчальних заняттях технології опрацювання дискусійних питань спрямовані на розвиток у майбутніх фахівців творчого мислення, формулювання та обґрунтування власної точки зору. В основі дискусії лежить суперечність, яка відображає протилежні погляди учасників на одну й ту саму проблему, формує в учасників дискусії уміння чітко й зрозуміло формулювати власні думки, будувати систему доказів, мислити, сперечатися.

На констатувальному етапі серед здобувачів освіти експериментальної (ЕГ) та контрольної групи (КГ) були проведені бесіди та анкетування щодо кількості використаного часу у мережі Інтернет для пошуку необхідної інформації; самостійного вирішення різних завдань; вміння відстоювати свою думку; поважати погляди опонентів; вміння бути терплячим; а також щодо можливостей використання веб-квест технології, ігрових технологій та технологій опрацювання дискусійних питань під час вивчення навчальної дисципліни. Також було визначено базовий рівень знань шляхом тестування.

Результати тестування показали, що базовий рівень знань здобувачів освіти ЕГ та КГ однаковий та становив 4,2 бали за 5-ти бальною шкалою.

Таким чином, аналіз результатів констатувального етапу експерименту спонукав нас до використання сучасних педагогічних технологій навчання.

Викладання навчальної дисципліни "Педагогіка та педагогічна майстерність" відбувається із застосуванням сучасних педагогічних технологій (інтерактивних, проблемних, проєктних, розвиваючих, інформаційно-

комунікативних), які дозволяють підвищити мотивацію студентів до навчання, розширити світогляд майбутніх фахівців, розвинути творче та критичне мислення, сформувати комунікативні навички, навички пошукової та дослідницької діяльності, сформувати вміння користуватися важливими для навчання Інтернет-ресурсами, вирішувати проблемні ситуації, знаходити раціональні варіанти виходу, обґрунтувати свій вибір, надати студентам стимул до самоосвіти.

Формувальний етап експерименту передбачав впровадження сучасних педагогічних технологій (веб-квест технологія, ігрові технології, технології опрацювання дискусійних питань).

Під час вивчення теми “Загальні прийоми, засоби і методи виховання” студентам був запропонований веб-квест за темою: “Булінг. Дізнатися та запобігти”. Здобувачі освіти були поділені на три команди: юристи, психологи та журналісти. Кожній команді потрібно, відповідно до вказаних завдань, за допомогою наведених Інтернет джерел, самостійно дослідити: поняття булінгу в юридичному аспекті, питання булінгу в психологічному аспекті, питання міжнародної практики щодо запобігання та протидії булінгу. Кожна команда мала розробити власний проєкт та презентувати його. Наприкінці відбулося підбиття підсумків, обговорення з приводу основних питань теми.

Здобувачам освіти були надані завдання: вивчити поняття, види булінгу, хто є його учасниками, який міжнародний досвід з протидії та запобігання булінгу, розробити правила щодо запобігання та протидії булінгу в закладах вищої освіти; створити презентацію щодо основних питань булінгу в юридичному аспекті; зняти на відео коротке інтерв'ю щодо міжнародного досвіду протидії булінгу.

Робота у мікрогрупах виносилася на самостійне опрацювання. Кожен учасник веб-квесту міг залишати свої коментарі на сторінці викладача у разі виникнення складнощів. Майбутні фахівці самостійно вивчали Інтернет джерела, які відносяться саме до їхньої мікрогрупи зі сторінки “Джерела”, виконують поставлені їм завдання та готують творчий проєкт, який захищають під час семінарського заняття.

Оцінювали результати творчих проєктів група експертів. Максимальна кількість балів, яку могла отримати кожна мікрогрупа, залежало від розуміння та розкриття теми, повноти відповіді на питання, творчого підходу та командної роботи. Бали виставляються від 1 до 5 за наступними показниками: актуальність – як інформація, представлена у веб-квесті, співвідноситься з основною ідеєю дослідження; доступність – наскільки доступна для розуміння й сприйняття основна ідея творчої роботи; креативність – оригінальність творчого підходу, використання нових, переконливих форм і методів; ефективність впливу – наскільки веб-квест зацікавлює, емоційно захоплює аудиторію; технічність – виконання технічних вимог, пред'явлених до роботи; завершеність проєкту.

Також здобувачам освіти була запропонована дидактична гра для засвоєння теоретичного матеріалу та основних понять теми.

Здобувачі освіти отримували картки, на яких зазначені одинадцять визначень до основних понять теми. Не користуючись допомогою теоретичного матеріалу, учасникам за 5 хвилин необхідно до кожного визначення підібрати поняття. Команда яка першою завершує виконання завдання піднімає руку в гору, голосно кажучи: “Стоп час”, після чого час зупиняється і учасники починають перевіряти свої відповіді. Максимальний

бал отримують ті команди, які дали найбільшу кількість правильних відповідей.

Цілями дидактичної гри було поглиблення знань основних визначень та понять теми; формування у здобувачів освіти навичок роботи в групах; формування у здобувачів освіти навичок раціонального використання часу.

Під час проведення практичного заняття з теми “Особливості навчання і виховання, використання методів і засобів в умовах фізичної культури і спорту”, було застосовано технології опрацювання дискусійних питань (метод круглого столу) за темою “Покарання під час тренувального процесу”.

Учасників було поділено на дві мікрогрупи (Група 1, Група 2), для яких визначався здобувач освіти-експерт, який за необхідності надавав допомогу здобувачам освіти даної мікрогрупи, оцінювати їхню роботу.

Учасникам запропоновано ознайомитись з літературними та Інтернет джерелами, згадати власний досвід та відповісти на такі питання:

1. Чи є дієвими покарання під час тренувального процесу?
2. Чи можна використовувати фізичні покарання під час тренувального процесу?
3. Як Ви вважаєте, які методи впливу найдієвіше за проступки під час тренувального процесу? Чому?
4. Для яких видів спорту, на вашу думку, які види покарань найбільш дієві?

Під час обговорення питань, Група 1 та Група 2 були згодні, що під час тренувального процесу покарання є важливим елементом. Група 1 вважає, що фізичні покарання певного характеру (наприклад присідання, віджимання) є необхідними та загартовують характер спортсмена. Група 2 вважає, що впливати на спортсмена необхідно шляхом проведення бесід, лекцій тощо. Групи прийшли до загального висновку, що фізичні покарання, як-то побиття чи інші насильницькі дії є неприпустимими, а також учасники дійшли згоди про те, що кожен вид покарання повинен бути застосований з урахуванням психічних особливостей спортсмена.

Під час дискусії майбутні фахівці продемонстрували вміння аналізувати інформацію, аргументовано викладати свої думки, навички критичного мислення, доведення власної думки та поглиблення знань з визначеної теми.

На контрольному етапі експерименту здійснювалося порівняння даних щодо рівнів успішності здобувачів освіти ЕГ та КГ після впровадження сучасних педагогічних технологій (веб-квест технологія, ігрові технології, технології опрацювання дискусійних питань) в освітній процес професійної підготовки фахівців фізичної культури та спорту.

Було відзначене значне підвищення рівня успішності: в експериментальній групі показники підвищилися на 0,4 балів порівняно з констатувальним етапом (4,2 балів до експерименту; 4,6 бали після експерименту, що на 0,3 вищий за КГ).

Крім цього, було проведено опитування здобувачів освіти на предмет використання сучасних технологій навчання, зміни рівня зацікавленості здобувачів освіти, зміни ставлення до занять з дисципліни “Педагогіка і педагогічна майстерність”. На питання: “Чи викликали у вас зацікавлення використання сучасних технологій навчання на заняттях?” 80% здобувачів освіти дали позитивний результат, 25% не проявили зацікавленості. Такі дані дають нам зрозуміти про необхідність використання нових сучасних технологій навчання під час викладання навчальних дисциплін. На питання:

“Оцінити вплив сучасних педагогічних технологій на засвоєння інформації?” 63% здобувачів освіти дали позитивну відповідь.

Отже, результати дослідження щодо застосування сучасних педагогічних технологій в процесі професійної підготовки фахівців фізичної культури і спорту підтвердили їх доцільність.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, визначено, що застосування сучасних педагогічних технологій (веб-квест технології, ігрових технологій, технологій опрацювання дискусійних питань) в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців фізичної культури і спорту позитивно впливає на активізацію їхнього професійного розвитку, спонукає до пошуку, аналізу та синтезу наукової інформації, розвиває навички критичного та творчого мислення, використання інформаційно-комунікативних технологій, вчить повазі до чужої думки, терплячості, вмінню слухати та бути вислуханим, аргументовано висловлювати свою. Питання застосування сучасних педагогічних технологій в освітньому процесі професійної підготовки фахівців фізичної культури і спорту не є вичерпним та заслуговує на подальші дослідження в цьому напрямку.

Список використаних джерел:

1. Алфімов, ДВ 2011. ‘Структурно-змістовний контент поняття технології’, *Науковий вісник Донбасу*, № 3. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2011_3_2>. [14 Лютий 2021].
2. Беспалько, ВП 1989. Слагаемые педагогической технологии, Москва: *Педагогика*. Доступно: <<https://may.alleng.org/d/ped/ped020.htm>>. [14 Лютий 2021].
3. Бодарецька, ОМ, Мельник, ОГ & Жежуха, ВЙ 2015. ‘Поняття технологій мотивування персоналу підприємств’, *Економіка. Фінанси. Право*, № 11, с. 7-11. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2015_11_4>. [16 Лютий 2021].
4. Бойчук, ІД 2009. ‘Науково-теоретичні основи професійної підготовки майбутніх фахівців у коледжі’, *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання та спорту*, Харків. Доступно: <<https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2009-12/09bidfec.pdf>>. [14 Лютий 2021].
5. Забіяко, ЮО 2013. ‘Професійна підготовка фахівців фізичної культури та спорту’, *Фізичне виховання, спорт і культура здоров’я у сучасному суспільстві*, № 2, с. 16–19. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fvs_2013_2_6>. [18 Лютий 2021].
6. Калюжна, ТГ 2013. Сучасні вимоги до професійної підготовки майбутнього вчителя’, *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя*, № 4, с. 32–37. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2013_4_7>. [18 Лютий 2021].
7. Кларин, МВ 1989. Педагогическая технология в учебном процессе. Анализ зарубежного опыта, Москва: *Знание*. Доступно: <<https://istina.msu.ru/publications/book/12199002/>>. [14 Лютий 2021].
8. Науменко, НВ & Козлов, АВ 2018. ‘Веб-квест як метод активного навчання в освітньому процесі закладів вищої освіти’, *Дистанційна освіта: реалії та перспективи*, І Всеукр. наук.-практ. конф., Харків, 12 грудня 2018 р. Доступно: <<http://dspace.hnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2040/1/Дистанційна%20освіта.%202019%20.pdf>>. [20 Лютий 2021].
9. Романовський, ОГ & Солодовник, ТО 2016. Дидактичні системи у вищій школі, Харків: *НТУ “ХПИ”*. Доступно: <http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/23191/1/Romanovskiy_Dydaktychni_systemy_2016.pdf>. [16 Лютий 2021].
10. Стрельников, ВЮ & Брітченко, ІГ 2013. Сучасні технології навчання у вищій школі, Полтава: *ПУЕТ*. Доступно: <<https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/02/V.->

YU.-Strelnikov-I.-G.-Britchenko.-Suchasni-tehnologiyi-navchannya-u-vishhij-shkoli.pdf>. [16 Лютий 2021].

References:

1. Alfimov, DV 2011. 'Strukturno-zmistovnij kontent ponyattya tehnologiyi (Structural-content content of technology)', *Naukovij visnik Donbasu*, № 3. Dostupno: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2011_3_2>. [14 Lyutij 2021].
2. Bespalko, VP 1989. Slagaemye pedagogicheskoy tehnologii (The term pedagogical technology), Moskva: *Pedagogika*. Dostupno: <<https://may.alleng.org/d/ped/pedo20.htm>>. [14 Lyutij 2021].
3. Bodarecka, OM, Melnik, OG & Zhezhuha, VJ 2015. 'Ponyattya tehnologij motivuvannya personalu pidpriyemstv (The concept of technologies to motivation of personnel of enterprises)', *Ekonomika. Finans. Pravo*, № 11, s. 7-11. Dostupno: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2015_11_4>. [16 Lyutij 2021].
4. Bojchuk, ID 2009. 'Naukovo-teoretichni osnovi profesijnoyi pidgotovki majbutnih fahivciv u koledzhi (Scientific and theoretical foundations of professional training of future specialists in College)', *Pedagogika, psihologiya ta mediko-biologichni problemi fizichnogo vihovannya ta sportu*, Harkiv. Dostupno: <<https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2009-12/09bidfec.pdf>>. [14 Lyutij 2021].
5. Zabiyako, YuO 2013. 'Profesijna pidgotovka fahivciv fizichnoyi kulturi ta sportu (Professional training of specialists of physical culture and sports)', *Fizichne vihovannya, sport i kultura zdorov'ya u suchasnomu suspilstvi*, № 2, s. 16-19. Dostupno: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fvs_2013_2_6>. [18 Lyutij 2021].
6. Kalyuzhna, TG 2013. 'Suchasni vimogi do profesijnoyi pidgotovki majbutnogo vchitelya (Modern requirements for professional training of the future teacher)', *Naukovi zapiski Nizhinskogo derzhavnogo universitetu im. Mikoli Gogolya*, № 4, s. 32-37. Dostupno: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2013_4_7>. [18 Lyutij 2021].
7. Klarin, MV 1989. Pedagogicheskaya tehnologiya v uchebnom processe. Analiz zarubezhnogo opyta (Pedagogical technology in the educational process. Analysis of overseas experience), Moskva: *Znanie*. Dostupno: <<https://istina.msu.ru/publications/book/12199002/>>. [14 Lyutij 2021].
8. Naumenko, NV & Kozlov, AV 2018. 'Veb-kvest yak metod aktivnogo navchannya v osvithnomu procesi zakladiv vishoyi osviti (Web quest as a method of active education in the educational process of Higher Education Institutions)', *Distancijna osvita: realiyi ta perspektivi*, I Vseukr. nauk.-prakt. konf., Harkiv, 12 grudnya 2018 r. Dostupno: <<http://dspace.hnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2040/1/Distancijna%20osvita.%202019%20.pdf>>. [20 Lyutij 2021].
9. Romanovskij, OG & Solodovnik, TO 2016. Didaktichni sistemi u vishij shkoli (Didactic systems in Higher School), Harkiv: *NTU "HPI"*. Dostupno: <http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/23191/1/Romanovskiy_Dydaktychni_sistemy_2016.pdf>. [16 Lyutij 2021].
10. Strelnikov, VYu & Britchenko, IG 2013. Suchasni tehnologiyi navchannya u vishij shkoli (Modern Technologies of Learning in Higher School), Poltava: *PUET*. Dostupno: <<https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/02/V.-YU.-Strelnikov-I.-G.-Britchenko.-Suchasni-tehnologiyi-navchannya-u-vishhij-shkoli.pdf>>. [16 Lyutij 2021].

DOI 10.33930/ed.2019.5007.31(2-3)-4

УДК 37.017.31:316.7

CREATIVE POTENTIAL OF PERSONALITY: MAIN MECHANISMS OF DEVELOPMENT

ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ: ОСНОВНІ МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ

H. Kostromina
T. Svidlo
L. Shkolyar

Urgency of the research. The development of the intellectual and creative potential of a man, upbringing of the generation that would create new material and spiritual values should be a priority for modern social development. Creativity is considered as a means of human self-realization, achieving harmony by him/her. It is the development of creative abilities that allows a person to feel happy and useful to society. Thanks to creativity, a person forms a new social reality, and the development of his creative abilities expands his self-realization in society. Understanding the creative potential gives an opportunity to identify the ways to improve a person's creative abilities, to form a personality that can withstand negative social challenges.

Target setting. The issue of creative personality formation, the development his/her personal abilities is one of the pressing issues of modern scientific research.

Actual scientific researches and issues analysis. The works of F. Barron, J. Guilford, C. Pickover, P. Torrance, D. Feldman and others are dedicated to the study of the creativity phenomenon. Structural elements of the creative process, psychology of creativity were studied by D. Bogoyavlenskaya, L. Vygotskii, I. Voloshchuk, P. Engelmayer, O. Leontiev, G. Markelov, V. Romenets, A. Shumilin. The sphere of the unconscious, its role in the creative process was studied by A. Bergson.

Creativity is also studied by domestic scientists: S. Averintsev, V. Andrieiev, M. Bakhtin, V. Molyako, B. Novikov, and

Актуальність теми дослідження. Розвиток інтелектуального, творчого потенціалу людини, виховання покоління, яке б створювало нові матеріальні та духовні цінності має бути пріоритетним для сучасного суспільного розвитку. Творчість розглядається як засіб реалізації людини, досягнення нею гармонії. Саме розвиток творчих здібностей дозволяє людині відчувати себе щасливою та стати корисною для суспільства. Завдяки творчості людина формує нову соціальну реальність, а розвиток її творчих здібностей розширює її самореалізацію у суспільстві. Осмислення творчого потенціалу дасть можливість визначити шляхи вдосконалення творчих здібностей людини, сформувати особистість, яка зможе протистояти негативним суспільним викликам.

Постановка проблеми. Проблема формування творчої особистості, розвитку її індивідуальних здібностей є однією з актуальних проблем сучасних наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню феномена творчості присвячені праці: Ф. Баррона, Дж. Гілфорда, К. Піковера, П. Торранса, Д. Фелдмана та інших, структурні елементи творчого процесу, психологію творчості досліджували Д. Богоявленська, Л. Виготський, І. Волощук, П. Енгельмаєр, О. Леонтьєв, Г. Маркелов, В. Роменець, А. Шумілін. Сферу несвідомого, її роль у творчому процесі вивчав А. Бергсон.

Творчість досліджують вітчизняні науковці: С. Аверінцев, В. Андреев, М. Бахтін, В. Моляко, Б. Новіков та інші.

Творчість як важлива потреба

others.

Creativity as an important need for self-realization of a human is presented in the publications of foreign and domestic researchers: A. Maslow, C. Rogers, M. Kozlov and others. Modern scientists V. Andrushchenko, B. Novikov, V. Tabachkovsky dedicated their studies to the influence of the socio-cultural environment on human development.

The research objective. The purpose of the scientific research is to determine the main mechanisms for the development of the creative potential of a person.

The statement of basic materials. The difficulty of studying the phenomenon is that there is no single definition of creativity. Therefore, this is the reason for the need to substantiate the creativity characteristics and determine the main personal abilities that motivate creativity. Creativity is a means of self-realization of an individual, the characteristic essence of human existence. It is creativity that an individual realizes his inner potential in. The realization of the creative potential of individuals becomes a measure and criterion for assessing the development of the socio-cultural environment. As a means of knowing the world, creativity reveals the great potential of the human spirit, and the realization of the creative potential of a man provides the creation of new things in ideal forms and socio-practical activities. Creative activity is one of the main factors in developing human essence. The process of creative activity, the results of activity, the personality of the creator as well as the environment and conditions in which creativity is carried out can be determined in the structure of creative activity. The ability to be creative is unique to a man because a man creates a new product that did not exist before. Creativity as a complex mental activity of a man is characterized by its psychological features. Creativity begins with setting tasks to be solved within the process of activity, then there is the search for a solution. But creativity becomes full-fledged only when a person turns new ideas into a social product that becomes accessible to understanding and perception by others. Creativity is

самореалізації людини представлена у працях зарубіжних та вітчизняних дослідників А. Маслоу, К. Роджерса, М. Козлова та інших. Роботи присвячені впливу соціально-культурного середовища на розвиток людини належать сучасним науковцям В. Андрущенко, Б. Новікову, В. Табачковському.

Постановка завдання. Мета наукового дослідження полягає у визначенні основних механізмів розвитку творчого потенціалу особистості.

Виклад основного матеріалу. Складність вивчення явища полягає у тому, що єдиного визначення творчості не існує, саме цим обумовлюється потреба в обґрунтуванні характерних ознак творчості та визначення головних здібностей людини, що спонукають до творчості. Творчість є засобом самореалізації особистості, характерною сутністю її існування, саме у творчості людина реалізує свій внутрішній потенціал. Реалізація творчого потенціалу особистостей стає мірою й критерієм оцінки розвитку соціально-культурного простору. Як засіб пізнання світу, творчість розкриває величезні можливості людського духу, а реалізація творчого потенціалу людини забезпечує створення нового в ідеальних формах та суспільно-практичній діяльності. Творча діяльність є одним з головних факторів формування людської сутності. У структурі творчої діяльності можна визначити сам процес творчої діяльності, результати діяльності, саму особистість творця, а також середовище та умови, в яких здійснюється творчість. Здатність до творчої діяльності притаманна лише людині, вона створює новий продукт, якого не існувало раніше. Творчість як складна психічна діяльність людини визначається своїми психологічними особливостями. Починається творчість з постановки завдань, які в процесі діяльності будуть вирішуватись, далі здійснюється пошук рішення та повноцінною творчість стає лише тоді, коли людина

associated with the structural and functional renewal of activity, its transformation into a more perfect activity which is expressed in the newly created material and spiritual values. The self-realization of a creative personality occurs through the disclosure of the inherent creative potential which is determined by talent, creativity, willingness to carry out various forms of activity and its productivity determination.

Conclusions: 1) it is determined that creativity is a holistic quality of a person that reveals his/her personal abilities, attitude to himself/herself and the world; 2) the basic mechanisms of development of the creative potential of a person are defined; 3) the structural elements and the role of the unconscious in the creative process are considered; 4) the influence of socio-cultural environment on the formation of creative personality is considered; 5) the obtained results of the research can become a basis for further study of an issue of creative potential development of a person and realization of his/her creative abilities in various spheres of social life.

Key words: creativity, creative potential of a person, creative process, creative activity, creative abilities, creative activity, self-realization, socio-cultural environment, society, spiritual values.

перетворює нові ідеї у суспільний продукт, що стає доступним для розуміння та сприйняття іншими людьми. Творчість пов'язана із структурним та функціональним оновленням діяльності, перетворенням її в більш досконалу, що виражається у нових створених матеріальних та духовних цінностях. Самореалізація творчої особистості відбувається через розкриття закладеного в ній творчого потенціалу, який визначається обдарованістю, креативністю, готовністю до здійснення різних форм діяльності та визначенням її продуктивності.

Висновки: 1) визначено, що творчість є цілісною якістю людини, яка розкриває її індивідуальні здібності, ставлення до себе та світу; 2) визначено основні механізми розвитку творчого потенціалу особистості; 3) розглянуто структурні елементи та роль несвідомого у творчому процесі; 4) розглянуто вплив соціально-культурного простору на формування творчої особистості; 5) отримані результати можуть стати підґрунтям для розробки в подальшому проблем розвитку творчого потенціалу особистості та реалізації її творчих можливостей у різних сферах суспільної діяльності.

Ключові слова: творчість, творчий потенціал особистості, творчий процес, творча активність, творчі здібності, творча діяльність, самореалізація, соціально-культурний простір, суспільство, духовні цінності.

The problem of forming a creative personality with the development of its individual abilities is one of the pressing problems of modern scientific research all over the world. The development of the potential (creative and intellectual) of each person, the raising of a generation that would create new material and spiritual values should be a priority for the social development of modern Ukraine.

Researchers are looking for mechanisms for the development of creative abilities of the individual, because only in creativity that a person can realize himself, feel happy and become useful to society. The implementation of this task involves the determining of the role of creative personality in various spheres of public life, as the formation of the socio-cultural space is impossible without the development of the individual's creative potential.

A new social reality forms due to a person's creativity and the development of his creative abilities expands the self-realization in society. The proper understanding of the innovative potential will provide an opportunity to identify

ways to improve a person's creative capacities, to form a personality that can confront the negative social challenges.

The study of the individual creative potential's development mechanisms has philosophical and sociological aspects of research.

The purpose of the present scientific study is to determine the main mechanisms of creative potential's development of the personality.

The implementation of this aim involves solving the following tasks:

- analyzing modern scientific research and generalize ideas about the development of creative potential of the personality;
- considering the main structural elements of the creative process;
- identification of the main mechanisms for the development of the personality's creative potential;
- reviewing the socio-cultural space's influence on the formation of creative personality;
- determining the role of creative personality in various spheres of public life.

An analysis of the recent research and publications that initiate an addressing this issue, on the results of which the authors are based. F. Barron, J. Guilford, K. Picover, P. Torrance, D. Feldman and others were studying the phenomenon "creative", structural elements of the creative process, psychology of creativity have been analyzed by D. Bogoyavlenskaya, L. Vygotsky, I. Voloshchuk, P. Engelmeier, O. Leontiev, G. Markelov, V. Romenets, A. Shumilin. A. Bergson examined the sphere of the unconscious, its role in the creative process.

Creativity is studied by Ukrainian scientists: S. Averintsev, V. Andreev, M. Bakhtin, V. Molyako, B. Novikov and others.

Creativity as an important need for human self-realization is the objective of foreign and domestic researchers' works (A. Maslow, K. Rogers, M. Kozlov and others).

The studies of the socio-cultural environment's influence on individual development are leading by our modern scientists V. Andrushchenko, B. Novikov, V. Tabachkovsky.

Our thorough analysis of scientific publications shows that there is no generalized study on the problem of developing of the individual's creative potential, which would consider the impact of socio-cultural space on the formation of creative personality.

Presentation of the main research material. The origins of the study of creativity date back to ancient times. Thus, in his work "Metaphysics" Aristotle defined that the "empire" or experience is our thinking that is associated with activity, the activity is "praxis", the prudence is "fronesis", and skill or art is "techne", which determines creativity. [1, p. 63-94].

Today the topic of creativity is still insufficiently researched. The famous American psychologist J. Guilford in the middle of the twentieth century noted that "there is no phenomenon for which psychology has a responsibility hasn't been ignored for so long time and hasn't been studied as carefully as creativity" [9].

Creativity is usually defined as an individual activity that results a creation of the qualitatively new material and spiritual values. At the same time, creativity is a person's ability to create a new social reality on the basis of knowledge of the surrounding world and to satisfy our personal needs. A. Shumilin singled out the signs of creativity. He defined that creativity is an activity that consists in the production of new social values, material and spiritual, as well as in the creation of new ways of activity. According to the researcher, the original and non-standard

methods and means are used in creativity, new combinations of elements are created by combining existing methods and means. There is an organic connection between the phenomenon of reality, so, a man within the new values' creating, relies on existing knowledge and expands its scope. Thus, the act of creativity is at the same time an act of cognition, and through this cognition happens a revelation of regularities in the process of transformation of reality in creativity. Creativity creates and solves problems, there is a process of meeting the needs of each individual and society. Creativity as a form of development of society, the formation of culture is consider as the highest type of activity, the essence of man, with the characteristic of material and ideal's unity [8].

In psychology, creativity is understood as the process of creation, the discovery of something new that did not exist before, and the study of creativity is justified by the subjectivity of processes and is delved into the problems of creativity of the subjects of this creativity themselves.

The difficulty of studying the phenomenon is that there is no common definition of creativity that requires the substantiation of the characteristic features of creativity and the definition of the main individual abilities that motivate creativity. Under the term "abilities" S. Rubinstein understood a complex system of education including a number of qualities without which a person would be incapable of a particular type of activity. Accordingly, the more qualities a person has, the more activities he can master and carry out and do these activities easily. S. Rubinstein notes that "human abilities are the equipment that is forged not without our participation; human abilities are determined by the range of those opportunities to comprehend new knowledge, their application to creative development, which open the assimilation of this knowledge" [6, p. 547].

Creativity is a means of self-realization of the individual, the characteristic essence of its existence, it is in creativity that a person realizes his internal capacity. The realization of the creative potential of individuals becomes a measure and criterion for assessing the development of socio-cultural space.

As a means of knowledge of the world, creativity reveals the great potential of the human spirit, and the realization of personal creativity provides the creation of new in ideal forms and in social and practical activities. Due to the activation of the spiritual component, the subject of creativity is in a state of inspiration where an important role is given to the unconscious regulation of the creative process. Imagination, intuition, experience, acting and fantasy are the manifestation of the creative process, as it was noted by A. Bergson: "creativity is primarily an emotion" and it is from the emotional attitude to the problem that begins the formation of human creativity [2, p. 46].

Thus, creating an imaginary image, always uses the acquired experience, the individual analyzes it, determines the basic structural elements and applies them in accordance with the plan. An individual can create something new, he easily combines acquired and new, has a rich imagination. The expression of own individuality is the expression of one's own feelings and emotions. Taste, sound, visual, tactile sensations are used in emotional self-expression. Emotions provide an opportunity to develop their own individual unique set of emotional responses.

Researcher I. Voloshchuk determines that the structural creative potential of the individual is characterized by the main forms of manifestation of the human psyche, which includes cognitive and emotional-volitional processes, various mental states and qualities [4]. Accordingly, the creative potential of the individual has a common humanity.

J. Guilford notes that among the structural components of the creative potential of the individual the main place belongs to thinking. The particular importance for creativity are features such as speed, originality, accuracy [9]. The same position is shared by E. Torrens [10]. Intellectual activity as the main indicator of the individual's creative potential is defined by D. Bogoyavlenska [3].

For productive creative activity, well-developed logical thinking is a necessary condition, because the creative process begins with outlining the problem situation, analyzing the existing and identifying the outdated, imperfect data, then we have the objective's formulation and discovering contradictions between these situations and the intended objective. To produce new ideas, an individual must also have a well-developed memory. Important in the structure of the creative potential of the individual is the well-developed intuitive thinking, creative idea, because the new idea leads to a jump of thought, which is aimed at overcoming the psychological barrier that arises on the intuitive level. Our creativity is associated with the individual spiritual experiences, there is an instinctive participation of the subject in the creative process. Conscious and unconscious experience is the attitude of the individual to the natural phenomenon, processes. P. Florensky says: "emotions bring a person out of self-closed integrity" and "make a person a part of the world" [7, p. 169].

Creative activity is one of the main factors in the formation of human essence. The structure of creative activity comprises the process of creative activity, the results of activity, the personality of the creator, as well as the environment and conditions in which creativity is carried out. The ability to be creative is singular and unique to man; it creates a new product that did not exist before. Creativity as a complex mental activity of man is determined by its psychological features. Creativity begins with setting tasks that will be solved in the process of activity, then goes the search for a solution but the full creativity becomes only when a person turns new ideas into a social product that becomes accessible to understanding and perception by others.

Creativity is associated with the structural and functional renewal of activity, its transformation into a more perfect one, which is expressed in the newly created material and spiritual values. Self-realization of a creative personality occurs through the disclosure of the entrenched creative potential, which is determined by talent, creativity, willingness to carry out various forms of activity and determine its productivity.

L. Vygotskii calls creative activity a person's activity as a result of which something new is created. "Creativity actually exists not only where it produces significant historical works, but also where man imagines, combines, changes and creates something new, no matter how particle it may seem in comparison with the creations of geniuses" [5, p. 6-7]. He noted that creativity is a necessary condition for human existence, and life, according to the researcher, is a continuous creativity, where every emotion, thought and work are objects of creativity.

Creativity as a type of human activity is characterized by certain features such as: contradictions, the presence of a problem situation, social and personal significance, novelty and originality, uniqueness of the activity, results. The source of creativity is the interaction of qualities and personality traits that are realized in the creative process. This phenomenon is the creative potential of the individual that characterizes the subject of creativity's potential energy.

In the philosophical sense, creative potential is a synthetic quality of the individual, which determines the extent of its ability to formulate and solve new

problems in various spheres of social activity. It is a set of skills, abilities, intellectual, cognitive, communicative, esthetic abilities, value orientations, moral qualities.

Humanity in different cultural, social and historical conditions, throughout the previous history of society has constantly accumulated the necessary potential for creative activity.

The conclusion of this study and the prospects for further exploration in this direction. It is determined that creative potential is an integral quality of a person; each person has a certain level of development of creative thinking, the opportunity to realize themselves in creative activities, to create a new social reality, to meet individual and social needs.

The basic mechanisms of development of individual's creative potential are defined.

The combination of qualities and personality traits is an internal source of creativity that can be realized in the creative process.

The structural elements and the role of the unconscious in the creative process have been considered.

It is determined that creativity is a complex of individual's mental activity, the realization of the personal creative potential involves the transformation of this person himself.

In our modern society, it is necessary to create conditions for the development of the individual's creative potential, to educate generations of people who would have the opportunity to realize themselves, who would develop and strengthen a democratic, independent state.

Список використаних джерел:

1. Аристотель 2006. Метафизика. Москва.: *Изд-во Эксмо*, 608 с.
2. Бергсон, А 1994. Два источника морали и религии, Москва: *Канон*, 384 с.
3. Богоявленская, ДБ 1983. Интеллектуальная активность как проблема творчества, Ростов-на-Дону: *РГУ*, 176 с.
4. Волощук, ІС 1998. Науково-педагогічні основи формування творчої особистості, Київ: *Пед. думка*, 160 с.
5. Выготский, ЛС 1976. Воображение и творчество в школьном возрасте, Москва: *Изд-во АПН РСФСР*, 519 с.
6. Рубинштейн, СЛ 2007. Основы общей психологии, СПб.: *Питер*, 713 с.
7. Флоренский, ПА 1993. Анализ пространственности и времени в художественно-изобразительных произведениях, Москва: *Прогресс*, 324 с.
8. Шумилин, АТ 1989. Проблемы теории творчества. Монография, Москва: *Высшая школа*, 143 с.
9. Guilford, JP 1967. 'Creativity: yesterday, today, tomorrow', *Journal of Creative Behavior*, Vol. p. 3-14.
10. Torrance, EP 1988. 'The nature of creativity as manifest in its testing', R. Sternberg & T. Tardif (eds). *The nature of creativity*, p. 43-75.

References:

1. Aristotel 2006. Metafizika (Metaphysics). Moskva.: *Izd-vo Eksmo*, 608 s.
2. Bergson, A 1994. Dva istochnika morali i religii (Two sources of morality and religion), Moskva: *Kanon*, 384 s.
3. Bogoyavlenskaya, DB 1983. Intellekturnaya aktivnost kak problema tvorchestva (Intellectual activity as a problem of creativity), Rostov-na-Donu: *RGU*, 176 s.
4. Voloshuk, IS 1998. Naukovo-pedagogichni osnovi formuvannya tvorchoyi osobistosti (Scientific and pedagogical bases of the formation of creative specialties),

- Kiyiv: *Ped. dumka*, 160 s.
5. Vygotskij, LS 1976. *Voobrazhenie i tvorchestvo v shkolnom vozraste* (Imagination and creativity at school age), Moskva: *Izd-vo APN RSFSR*, 519 s.
 6. Rubinshtejn, SL 2007. *Osnovy obshej psihologii* (Fundamentals of General Psychology), SPb.: *Piter*, 713 s.
 7. Florenskij, PA 1993. *Analiz prostranstvennosti i vremeni v hudozhestvenno-izobrazitelnyh proizvedeniyah* (Analysis of spatiality and time in works of art), Moskva: *Progress*, 324 s.
 8. Shumilin, AT 1989. *Problemy teorii tvorchestva* (Problems of the theory of creativity). *Monografiya*, Moskva: *Vysschaya shkola*, 143 s.
 9. Guilford, JP 1967. 'Creativity: yesterday, today, tomorrow', *Journal of Creative Behavior*, Vol. p. 3-14.
 10. Torrance, EP 1988. 'The nature of creativity as manifest in its testing', R. Stemberg & T. Tardif (eds). *The nature of creativity*, p. 43-75.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.31(2-3)-5

УДК: 37.02:004.77:61

ДИДАКТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ ПРОМЕНЕВОЇ ДІАГНОСТИКИ

DIDACTIC POTENTIAL OF MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES OF RADIATION DIAGNOSTICS TRAINING

I. В. Белоус

Актуальність теми дослідження. Використання нових технологічних засобів, мережевого та апаратно-програмного забезпечення в медичних ЗВО зумовлює трансформаційні процеси, які змінюють базові принципи організації освітнього процесу, їх форму, зміст, навчальні технології, це потребує належного дидактичного супроводу для реалізації цифрового освітнього середовища.

Постановка проблеми. Впровадження інформаційних технологій навчання є одним із найважливіших трендів розвитку освіти в останні десятиліття, оскільки такі технології містять в собі потужний дидактичний потенціал і надають різнопланові можливості для розроблення педагогічних технологій. Саме інформаційні технології здатні вирішити багато проблем у вищій медичній школі за умови сформованості належного цифрового освітнього середовища.

Urgency of the research. The use of new technologies, network and hardware-software in medical higher education causes transformational processes that change the basic principles of the educational process, their form, content, educational technologies, it requires proper didactic support for the implementation of the digital educational environment.

Target setting. The introduction of information technology in education is one of the most important trends in the development of education in recent decades, as such technologies have a powerful didactic potential and provide a variety of opportunities for the development of pedagogical technologies. It is information technology that can solve many problems in higher medical school, provided the formation of a proper digital educational environment.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Проблеми створення та впровадження мережевих ресурсів та хмарних технологій в освітній процес для покращення якості освітніх послуг за багатьма напрямками були об'єктом досліджень вітчизняних та іноземних науковців В. Бикова, А. Гуржія, М. Жалдака, Ю. Машибиця, О. Спіріна, А. Джейн, Н. Відіч, тощо.

Постановка завдання. Завданням даного дослідження є аналіз дидактичного потенціалу сучасних інформаційних технологій навчання променевої діагностики.

Виклад основного матеріалу. У даній статті запропоновано структуру цифрового освітнього середовища навчання променевої діагностики, виокремлено низку умов функціонування, взаємопов'язані складові, дидактичні принципи навчання та організаційно-педагогічні умови. Результати аналізу дидактичного потенціалу сучасних інформаційних технологій навчання променевої діагностики, які отримані з використанням SWOT-стратегії, дали змогу встановити сильні (S) та слабкі (W) сторони впровадження інформаційних технологій в освітній процес з радіології, а також можливості (O), ризики та загрози методики (T). Це в свою чергу дозволило виокремити якісні показники рівня ефективності використання хмарних технологій у навчальній діяльності з радіології та чинники результативності застосування інформаційних технологій навчання.

Висновки. Доцільність використання інформаційних технологій навчання не викликає сумнівів, однак створення цифрового освітнього середовища навчання променевої діагностики потребує дотримання низки умов, чітко виокремлених взаємопов'язаних складових, дотримання дидактичних принципів навчання та забезпечення організаційно-педагогічних умов.

Ключові слова: інформаційні технології навчання, променева діагностика, дидактичні цілі, навчальне середовище, цифрове освітнє середовище.

Actual scientific researches and issues analysis. Problems of creation and implementation of network resources and cloud technologies in the educational process to improve the quality of educational services in many areas have been the subject of research by domestic and foreign scientists V. Bykov, A. Hurzhii, M. Zhaldak, O. Spirin, A. Jain, N. Vidic, etc.

The research objective. This research aims to analyze the didactic potential of modern information technology training in radiation diagnostics.

The statement of basic materials. This article proposes the structure of the digital educational environment for radiation diagnostics, highlights a list of operating conditions, interrelated components, didactic principles of learning, organizational and pedagogical conditions. The results of the analysis of the didactic potential of modern information technologies for radiation diagnostics training, obtained using SWOT-strategy, allowed us to establish the strengths (S) and weaknesses (W) of the introduction of information technologies in the educational process in radiology, as well as opportunities (O), risks and threat methodology (T). In turn, this allowed distinguishing qualitative level's indicators of efficiency using cloud technologies in educational activities in radiology and the factors of successfulness using information technology training.

Conclusions. There is no doubt about the feasibility of using information technology training, but the creation of a digital educational environment for radiation diagnostics requires compliance with a list of conditions, clearly identified interconnected components, compliance with didactic principles of teaching and organizational and pedagogical conditions.

Keywords: information technologies of learning, radio diagnostics, didactic purposes, educational environment, digital educational environment.

Актуальність теми обумовлена насамперед тим, що радіологія відноситься до медичних галузей, які змінюються особливо швидко і є найбільш технологічними; більшість навчальної інформації з радіології потребує доповнення візуальними образами, серіями медичних зображень високої якості. Навчальна цінність класичних підручників є безумовною, якщо йдеться про одиничні зображення, хрестоматійні випадки типових ознак патологічних процесів. Проте сучасна медицина послуговується серіями медичних зображень, отриманих за допомогою цифрових діагностичних комплексів, сучасних програмних засобів, що має мати належне віддзеркалення в процесі фахової підготовки майбутніх лікарів. Очевидно, що використання нових технологічних засобів, мережевого, апаратно-програмного забезпечення в медичних ЗВО зумовлює трансформаційні процеси, які змінюють базові принципи організації освітнього процесу, їх форму, зміст, навчальні технології та потребує належного дидактичного супроводу.

Постановка проблеми. Впровадження інформаційних технологій навчання є одним із найважливіших трендів розвитку освіти в останні десятиліття, оскільки такі технології містять в собі потужний дидактичний потенціал і надають різнопланові можливості для розроблення педагогічних технологій. Саме інформаційні технології здатні вирішити багато проблем у вищій медичній школі за умови сформованості належного цифрового освітнього середовища.

Метою дослідження є аналіз дидактичного потенціалу сучасних інформаційних технологій навчання променевої діагностики.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Проблеми створення та впровадження мережевих ресурсів та хмарних технологій в освітній процес для покращення якості освітніх послуг за багатьма напрямками були об'єктом досліджень вітчизняних та іноземних науковців В. Бикова [4] (дослідження проблем проектування, впровадження та використання відкритого хмаро орієнтованого освітньо-наукового середовища закладу вищої освіти), А. Гуржія [5] (аналіз проблеми, пов'язаних з упровадженням в систему освіти електронних освітніх ресурсів.), М. Жалдака [7] (висвітлення проблем інформатизації навчального процесу у закладах вищої освіти), Ю. Машбиця [8] (виклад основ нових інформаційних технологій навчання), О. Спіріна [10] (визначення критеріїв та встановлення відповідних показників добору відкритих web-орієнтованих технологій навчання), А. Jain [1] (дослідження ролі хмарних технологій у вищій освіті), N. Vidic [3] (висвітлення методики "flipped classroom" з використанням Інтернет-ресурсів), тощо.

Виклад основного матеріалу. Формування сучасних хмарних систем для підтримки навчальної діяльності здатне забезпечити гармонійне поєднання різноманітних мережевих інструментів у освітньому середовищі закладу вищої освіти. Узагальнюючи результати наших наукових розвідок, будемо стверджувати:

а) про наявність трьох виокремлених базових складових сучасного освітнього цифрового середовища: змістової; організаційно-методичної, технологічної, кожна з яких потребує адаптації до вимог та потреб навчальної дисципліни "Радіологія";

б) про необхідність побудови сучасного освітнього цифрового середовища для реалізації процесу навчання фізико-технічних основ променевої діагностики на якісно новому рівні.

Змістова складова спирається на електронні та друковані джерела і спрямована на забезпечення сформованого відповідно до дидактичних принципів навчального контенту, реалізацію навчальної та методичної підтримки основних форм навчальної діяльності: лекцій, практичних занять, самостійної роботи студентів тощо (рис 1).

До організаційно-методичної складової відносяться: системи управління навчальною діяльністю, засоби інформаційної підтримки, зворотного зв'язку, механізмів взаємодії у системі студент-викладач. Управління навчальною діяльністю опосередковано передбачає управління засвоєнням знань: усвідомлене сприйняття мети навчальної діяльності, її предмета, засобів для поетапного її виконання; а також необхідних для роботи знань та умінь, що забезпечуються наявною у студента інформатичною компетентністю. Результативність навчальної діяльності великою мірою визначається усвідомленим прийняттям навчальних цілей і передбачає системний моніторинг як один з базових засобів організаційно-методичної складової.

Сучасна система освіти досить широко послуговується офісними прикладними програмами: текстовими процесорами; електронними таблицями; засобами створення презентацій; системами управління базами даних; графічними редакторами, Web-ресурсами. Всі ці засоби модернізують освітній процес, надаючи йому нових можливостей та якостей.

Рис. 1. Структура цифрового освітнього середовища

Технологічна складова містить сукупність апаратних та програмних технічних засобів, об'єднаних у систему, що забезпечує організацію проведення робіт з усіма видами та формами навчальної діяльності. Іншими словами, цифрове освітнє середовище – це навчальне (освітнє) середовище доповнене апаратними, програмними, змістово-інформаційними, методичними, електронними і мережевими ресурсами та технологіями, які у синергетичному поєднанні створюють принципово нові можливості організації навчального процесу.

Здійснивши аналіз кожної складової виокремлено їхні можливості для результативного використання у процесі навчання фізико-технічних основ променевої діагностики. Змістова складова передбачає інформаційно-ресурсне забезпечення освітнього процесу і може містити як електронний освітній контент, так і ресурси бібліотечних фондів, що здебільшого складаються з підручників та навчальних посібників на паперових носіях. Створення і впровадження в освітній процес нових електронних ресурсів дає змогу удосконалення освітнього процесу, підвищення його ефективності, оновлення змістового наповнення відповідно до досягнень сучасної науки та потреб суспільства, забезпечення рівного доступу до якісних навчальних матеріалів, реалізації діяльнісного підходу через активне долучення усіх учасників до навчального процесу; надання можливостей вибору оптимальної траєкторії навчальної діяльності у відповідності до індивідуальних особливостей. За інформаційною насиченістю, обсягом, доступністю, яскравістю подання навчальних матеріалів Інтернет-ресурси завжди переважатимуть не лише паперові носії (друковані видання), а й розроблені викладачами ЗВО електронні навчальні ресурси. Характерною ознакою таких ресурсів є те, що вони містять матеріали, які мають найбільшу кількість переглядів, або набрали найбільше вподобань, в залежності від чого вибудовується їх рейтинг. Іншими словами, масове оцінювання має суб'єктивний характер – багато користувачів просто відмічають весь контент, що продивилися, як рекомендований без пильного розгляду та критичного компетентного оцінювання. У навчальному ж процесі є об'єктивний спосіб "рейтингування" навчальних матеріалів – це їх результативність у формуванні професійної компетентності майбутнього фахівця. Пересичена інформаційна сфера та недостатня сформованість критичного мислення є актуальною проблемою сьогодення. Студент, не маючи навичок аналізу і базових знань з предмета дослідження, не може зорієнтуватися у потоках даних, йому не вистачає часу на поверхневе, недостатньо глибоке ознайомлення з літературою за тематикою. Важливим є питання структурування ретельно дібраних навчальних матеріалів доведеної якості, подання їх в систематизованому вигляді, орієнтованому на формування системних (на противагу фрагментарним, що формуються кліповим сприйняттям набору фактів щодо певного явища чи процесу) знань, які складають основу професійної компетентності майбутнього лікаря. Найбільш доступним каналом пасивного сприйняття інформації є візуальні образи – зображення та відео, якими наразі також переповнені Інтернет-ресурси та соціальні мережі. Проте достовірність наданої ними інформації, послідовність викладу, науковість є тими проблемними слабкими місцями, що обмежують можливості їхнього використання в навчальному процесі.

Ще одним потужним джерелом освітнього контенту і засобом організації навчального процесу можуть бути соціальні мережі [12, 13].

Поняття “соціальна мережа” в сучасних тлумачних словниках трактують як соціальну структуру, яка утворена індивідами або організаціями [9]. Аналіз можливостей використання сучасних інформаційних навчальних технологій в курсі радіології дав змогу встановити продуктивні методи, що можуть бути використанні при розробленні методики навчання фізико-технічних основ променевої діагностики. Аналіз здійснювався відповідно до встановлених дидактичних цілей з використанням SWOT- стратегії. Тобто визначалися сильні (strengths), слабкі (weaknesses) сторони кожної технології, можливості (opportunities), які вони можуть надати, а також ризики і загрози (threats), що можуть виникати при їх застосуванні. Було апробовано факультативні та елективні навчальні заходи з дисципліни радіологія за різноманітною тематикою. Наприклад факультативні курси дають змогу розширити часові рамки вивчення дисципліни, приділити більше уваги новітнім діагностичним технологіям, аналізу їхніх можливостей та недоліків, дозволяють розібрати нетипові ситуації, що виникають при використанні радіологічних методів, вчать критично оцінювати результати досліджень, правильно їх інтерпретувати, приймати адекватні рішення щодо достатності інформації чи необхідності додаткових досліджень. Всі такі курси об’єднані спільною метою: сформувати професійно компетентних фахівців охорони здоров’я. У свою чергу, ефективність навчальної технології “flipped classroom” значно зростає при використанні мережових навчальних ресурсів, при цьому студенти самостійно в позааудиторний час мають опанувати навчальний контент, що дає можливість його активного використання під час практичних чи семінарських занять. Слід зазначити особливу продуктивність перевернутого підходу у навчальних дисциплінах, де важливою є візуальна складова. Саме до таких дисциплін відноситься радіологія, у рамках якої окремим змістовим модулем виступають методи візуалізації в променевій діагностиці. Ще більшого значення набувають візуальні образи, які реалізуються засобами мережових технологій на практичних заняттях. Навчальна технологія “flipped classroom” сприяє розвитку критичного мислення завдяки спільному аналізу наукової літератури, обговоренню реальних зображень, отриманих різними радіологічними методиками або однією і тією ж при зміні фізичних параметрів (частоти, інтенсивності тощо). Звичайно, такі форми занять мають бути ретельно розроблені, щоб відповідати сучасним вимогам і можливостям радіологічних досліджень, адекватно імітувати реальні радіологічні дослідження. Спільне розв’язання дослідних завдань сприяє розвитку не лише спеціальних компетентностей, пов’язаних з даною навчальною дисципліною, а також і загальних компетентностей, зокрема інформатичної, статистичної, комунікативної, критичного мислення тощо. Технологія перевернутого підходу у навчанні за умови належно спроектованих мережних технологій дозволяє викладачам здійснювати супровід та контроль на навчальною діяльністю студентів не лише під час аудиторної роботи, а й поза її межами, коли студенти, самостійно навчаючись, можуть звернутися за підтримкою, порадою, допомогою у пошуку правильних рішень. Таким чином, використання перевернутого курсу в навчанні радіології сприяє досягненню майстерності, яка необхідна для формування професійної компетентності майбутнього лікаря у діагностичному процесі, вчить оцінювати інформацію щодо діагнозу, використовуючи знання про людину, її органи та системи, на підставі результатів променевих досліджень.

У контексті досліджуваної проблеми заслуговує на увагу аналіз

технології кооперативного навчання або його підвид “навчання у співробітництві” (collaborative learning), суть методу кооперативного навчання, полягає в оптимальному поєднанні індивідуальної, групової та фронтальної форм роботи [6] і передбачає організацію навчання в малих групах студентів, об'єднаних спільною навчальною метою. Цей метод легко інтегрується з традиційними формами та методами навчання і може бути ефективним у процесі навчання фізико-технічних основ радіології та клінічних і природничих дисциплін. До переваг методу варто віднести зміщення акценту з прямого на опосередковане управління навчальною діяльністю кожного студента, що реалізується через завдання, які спрямовують роботу групи; потребує теоретичних знань з тематики заняття, посилює активність студентів, сприяє формуванню навичок критичного мислення, синтезу та аналізу знань, сприяє розвитку комунікативної компетентності. Доволі часто використовується підхід, при якому навчальний матеріал поділяється на окремі складові для кожної групи. Кожний учасник має опанувати свою частину матеріалу на такому рівні, щоб зуміти донести ці знання своїм колегам. Організація кооперативного навчання тісно пов'язана з мережними технологіями, які дають змогу для формування груп, що навчаються і взаємодіють в режимі реального часу. Для цього потрібно використовувати функції, що забезпечують колективний доступ до навчального контенту для групи користувачів, можливість викладача бачити все, що відбувається в групі, керувати процесом, концентрувати увагу студентів, використовуючи повідомлення, паузи, поширювати файли та посилання серед цільової аудиторії у певний час, тощо. При цьому зв'язок має бути двостороннім: студенти також можуть ставити запитання, залишати публічні коментарі, брати слово для виступів, обговорень. Традиційно задля таких цілей використовують хмарні платформи і сервіси типу Wiziq, VideoWhisper, OpenClass.

Освітнім трендом останніх років стало зміщення акцентів на позааудиторну роботу студентів, це притаманно і для навчальної дисципліни “Радіологія. Променева діагностика та променева терапія”. Проте аналіз відвідувань студентами читальних залів і бібліотек свідчить, що ця робота реалізується поза їхніми межами. Це дало підстави для активізації використання технології BYOD та змішаного навчання. Навчальна технологія BYOD (“bring your own device”, або – “принеси свій власний пристрій”), яка вперше була використана компанією Intel в сфері ІТ ще у 2009 році, базується на широкому застосуванні зручних портативних компактних мобільних пристроїв та бездротових технологій [14]. Сучасні портативні мобільні засоби зв'язку (телефони / смартфони; ноутбуки, планшети тощо) можуть бути активно використані у системі професійної освіти і радіології зокрема. Використання технології BYOD має низку очевидних переваг: робота в режимі онлайн, можливість у короткі терміни опрацьовувати результати досліджень, проводити опитування, тестування, працювати над спільними проектами, моделювати різні об'єкти і процеси, створювати спільні онлайніві дошки, створювати власні закладки, входити в особистий кабінет без логіна і пароля. Попри очевидні переваги технологія BYOD не позбавлена недоліків, серед яких потреба дотримування регламенту часу – не зловживати використанням мобільних пристроїв для збереження здоров'я, морально-етичні аспекти уникнення нерівноправності при використанні особистих мобільних пристроїв. Хоча за результатами опитування 100% студентів мають

багатофункціональні мобільні пристрої, однак їх функціональні можливості можуть істотно відрізнятись. Існує ймовірність, що студент відволікатиметься від навчального процесу на різного роду особисті повідомлення, рекламу чи інші сайти і завдання. Однак, за результатами наших досліджень, найбільшою проблемою є відсутність якісного, розробленого з дотриманням основних дидактичних принципів, контенту з навчальної дисципліни, що свідчить про необхідність побудови власної електронної хмари, спрямованої на забезпечення ефективного навчального процесу з радіології.

До сильних сторін впровадження інформаційних технологій у освітній процес з радіології (S) ми відносимо: мобілізацію інтелектуальних резервів студентів, розширення можливостей для вибору власної навчальної стратегії кожним студентом, посилення професійної спрямованості навчального матеріалу, розширення можливостей для інтеграції знань, створення можливостей для формування навичок у діагностуванні при проведенні радіологічних досліджень. До слабких сторін (W) відносяться: великі затрати часу викладача при підготовці до занять, недостатня кількість україномовної навчальної інформації, розробленої з дотриманням дидактичних принципів, небезпека формування фрагментарних та позаконтекстних знань або засвоєння не достовірної інформації. До (O) ми відносимо можливість засвоєння студентами великого обсягу матеріалу за короткий час, збереження у студентів стійкої мотивації й інтересу до навчання, формування навичок роботи в команді, а також практичних навичок, що знадобляться в діагностичному процесі. Ризиками та загрозами методики (T) вважаються: втрата інтересу у студентів у разі погано сформованої інформатичної компетентності або технічних проблем, можливість випадкового вгадування так нічого і не навчившись, поверхнєве засвоєння базового матеріалу через надмірне захоплення другорядною більш яскравою чи цікавою інформацією.

Основними показниками хмаро орієнтованого середовища традиційно є: мобільність (portability), стійкість в роботі (sustainability), безпечність (security). Водночас, при використанні у навчальному процесі до важливих техніко-технологічних показників оцінювання компонентів навчального призначення у хмаро орієнтованому середовищі долучають такі: зручність організації доступу; інтуїтивна зрозумілість; швидкодія; надійність; підтримування колективної роботи; зручність інтеграції з іншими ресурсами в єдине середовище; корисність [15]. Важливою характеристикою для ефективного використання у навчальному процесі з радіології є адаптивність інформаційних технологій та цифрових засобів навчання. Адаптивність забезпечується узгодженням техніко-технологічних характеристик програмних засобів, психолого-педагогічних умов навчального середовища і передбачає можливість динамічно змінювати форму і темп подання навчального матеріалу, здатність до багатомодального подання навчального матеріалу, і, що важливо для майбутніх фахівців у галузі радіології, доступ до баз даних з відповідним обсягом зображень, можливістю доступу незалежно від місця розташування користувача, гіпермедійним інтерфейсом, можливістю проводити моніторингові дослідження якості навчального процесу.

Однією з переваг засобів і середовищ навчання, орієнтованих на використання мережних і хмарних сервісів, є реалізація принципу наочності у сучасному його розумінні. Слід зазначити особливу продуктивність мережних технологій у навчальних дисциплінах, де важливою складовою є

візуалізація. Саме до таких дисциплін відноситься радіологія. Тут окремим змістовим модулем є “Методи візуалізації в променевій діагностиці”. Студенти вчаться аналізувати результати променевих досліджень та на їх підставі давати оцінку щодо норми та патології різних органів та систем. Такі знання й уміння ґрунтовані на візуальному сприйнятті навчальної інформації, тут слухове сприйняття не відіграє провідної ролі, а навички діагностування, як важлива складова професійної компетентності, можуть бути сформовані лише при багаторазовому повторенні одних і тих же процедур. Завдяки інформаційним технологіям принцип наочності набуває нового змісту. Сучасне тлумачення передбачає не лише споглядання досліджуваних об'єктів: явищ, процесів або моделей цих явищ чи процесів, а й можливість виконувати перетворювальну діяльність з об'єктами навчання, змінюючи параметри чи засоби якогось зовнішнього впливу, спостерігати і аналізувати результати такої перетворювальної діяльності. Візуальні образи, які реалізуються засобами мережових технологій, цілком відповідають таким вимогам. Це значно підвищує рівень гностичності досліджуваних об'єктів, формує системність, цілісність знань, детермінованість явищ та процесів.

Показники визначення рівня ефективності використання хмарних технологій у навчальній діяльності з радіології, є такими:

- можливість використання для формування компетентності у діагностуванні та лікуванні за допомогою радіологічних методів;
- використання для оцінювання навчальних досягнень студента;
- продуктивність у організації самостійної роботи студентів;
- організація кооперативного навчання та роботи в групах;
- використання хмарних технологій для розв'язання конкретних проблем;
- організація змішаного навчання та інших інноваційних навчальних технологій;
- продукування навчальних демонстраційних презентацій та інших наочних матеріалів для студентів;
- розроблення програмних додатків для підвищення ефективності навчання;
- використання хмарних технологій для організації доступу до програмного забезпечення навчального призначення.
- Застосування інформаційних технологій в освітньому процесі з радіології може бути результативним завдяки:
- реалізації е-навчання, яке дає змогу студенту опановувати навчальний матеріал у власному темпі, вибудовуючи індивідуальну освітню траєкторію;
- використанню потужного інструментарію для отримання візуальних зображень, що відіграють провідну роль у набутті навичок та вмінь діагностувати широкий спектр захворювань;
- формуванню інформатичної компетентності майбутнього лікаря, що відповідає викликам часу і повсюдній інформатизації системи охорони здоров'я;
- використанню чітко структурованих навчальних матеріалів в інтерактивному форматі;
- організації навчання, максимально наближеного до прикладних проблем практичної радіології;
- розширенню можливостей системного оновлення змісту відповідно до трансформацій практичної медицини і наукової галузі;

- можливостям використання дидактичних моделей із змінюваними параметрами, серій медичних зображень;
- наявності додаткових мотиваційних чинників, що спонукають до самостійної навчальної діяльності, самовдосконалення та розвитку професійних компетентностей;
- системному підходу до організації та моніторингу самостійної роботи студентів;
- збільшенню частки завдань дослідницького характеру, що стимулює й заохочує студентів до вивчення інновацій у радіології як науковій галузі, так і галузі практичної медицини.

Висновки з даного дослідження та і перспективи подальших розвідок. Доцільність використання інформаційних технологій навчання не викликає сумнівів, однак створення цифрового освітнього середовища навчання променевої діагностики потребує дотримання низки умов, чітко виокремлених взаємопов'язаних складових, дотримання дидактичних принципів навчання та забезпечення організаційно-педагогічних умов.

Використання інформаційних технологій у навчальному процесі з радіології має подвійну корисність: з одного боку, інформаційні технології дають змогу значно підвищити результативність освітнього процесу, з іншого – їхнє широке використання у навчальному процесі сприяє розвитку інформатичної компетентності майбутнього лікаря, яка є невід'ємною складовою його готовності до професійної діяльності.

Перспективи подальших досліджень спрямовані на пошук нових методів та інструментів, які сприятимуть підвищенню ефективності навчання фізико-технічних основ променевої діагностики.

Список використаних джерел:

1. Jain, A & Pandey, U 2013. 'Role of Cloud computing in higher education, *International Journal of Advanced Research in Computer Science and Software Engineering*, Vol. 3, p. 966–972.
2. Stuchynska, NV, Belous, IV & Mykytenko, PV 2021. 'Use of modern cloud services in radiological diagnostics training, *Wiadomosci Lekarskie (Warsaw, Poland: 1960)*, 74 (3), p. 589–595.
3. Vidic, NS, Clark, RM & Claypool, EG 2015. Flipped Classroom approach: Probability and Statistics Course for Engineers, Seattle: *American Society for Engineering Education*, p. 14–28.
4. Биков, ВЮ, Вернигора, СМ, Гуржій, АМ, Новохатько, ЛМ, Спірін, ОМ, & Шишкіна, МП 2019. 'Проектування і використання відкритого хмаро орієнтованого освітньо-наукового середовища закладу вищої освіти, *Інформаційні технології і засоби навчання*, 6 (74), с. 1–19.
5. Гуржій, АМ & Лапінський, ВВ 2015. 'Взаємозв'язок інформатизації суспільства й системи освіти, *Комп'ютер у школі та сім'ї*, № 8 (128), с. 29–34.
6. Джонсон, Д, Джонсон, Р & Джонсон-Холубек, Э 2001. Методы обучения. Обучение в сотрудничестве,. СПб., 245 с.
7. Жалдак, МІ 2013. 'Проблеми інформатизації навчального процесу в середніх і вищих навчальних закладах, *Комп'ютер в школі та сім'ї*, № 3, с. 8– 15.
8. Машбиць, ЮІ, Гокунь, ОО, Жалдак, МІ, Комісаров, ОЮ & Морзе, НВ 1997. 'Основи нових інформаційних технологій навчання: посібник для вчителів, *Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України; Інститут змісту і методів навчання*, Київ: *ІЗМН*, 264 с.
9. *Професійна освіта: словник* 2000. Навчальний посібник, уклад.: СУ Гончаренко та ін.; за ред. НГ Ничкало, Київ: *Вища школа*, 78 с.

10. Спірін, ОМ & Вакалюк, ТА 2017. 'Критерії добору відкритих web-орієнтованих технологій навчання основ програмування майбутніх учителів інформатики, *Інформаційні технології і засоби навчання*, №4 (60), с. 275–287.
11. Стучинська, НВ & Белоус, ІВ 2016. 'Інтеграція фундаментальних та фахових знань майбутніх лікарів у процесі вивчення основ ультразвукової діагностики, *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*, Серія: Педагогічні науки, Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, Вип. 132, с. 26–37.
12. Українська наукова інтернет-спільнота. Доступно: <<http://nauka-online.org>>. [07 Березень 2021].
13. Українські науковці у світі. Доступно: <<http://forum.oseu.edu.ua/viewtopic.php?F=8&t=2017>>. [07 Березень 2021].
14. Чи готові класні кімнати до політики BYOD (використання власних пристроїв учнів)? Доступно: <<http://www.samsung.com/ua/business/insights/others/are-classrooms-readyfor-byod>>. [07 Березень 2021].
15. Шишкіна, МП 2009. 'Вимоги до електронних засобів підтримки процесу розв'язання фізичної задачі, 15-й зб. *Наук. пр. Кам'янець-Подільського державного університету*. Серія педагогічна: Дидактики дисциплін фізико-математичної та технологічної освітніх галузей, с. 106–109.

References:

1. Jain, A & Pandey, U 2013. 'Role of Cloud computing in higher education', *International Journal of Advanced Research in Computer Science and Software Engineering*, Vol. 3, p. 966–972.
2. Stuchynska, NV, Belous, IV & Mykytenko, PV 2021. 'Use of modern cloud services in radiological diagnostics training', *Wiadomosci Lekarskie (Warsaw, Poland: 1960)*, 74 (3), p. 589–595.
3. Vidic, NS, Clark, RM & Claypool, EG 2015. Flipped Classroom approach: Probability and Statistics Course for Engineers, Seattle: *American Society for Engineering Education*, p. 14–28.
4. Bikov, VYu, Vernigora, SM, Gurzhij, AM, Novohatko, LM, Spirin, OM, & Shishkina, MP 2019. 'Proyektuvannya i vikoristannya vidkritogo hmaro oriyentovanogo osvitno-naukovogo seredovisha zakladu vishoyi osviti (Design and use of an open cloud-oriented educational and scientific environment of a higher education institution)', *Informacijni tehnologiji i zasobi navchannya*, 6 (74), s. 1–19.
5. Gurzhij, AM & Lapinskij, VV 2015. 'Vzayemozv'yazok informatizaciji suspilstva j sistemi osviti (The relationship between the informatization of society and the education system)', *Komp'yuter u shkoli ta sim'yi*, № 8 (128), s. 29–34.
6. Dzhonson, D, Dzhonson, R & Dzhonson-Holubek, E 2001. *Metody obucheniya. Obuchenie v sotrudnichestve (Teaching methods. Training in cooperation)*, SPb., 245 s.
7. Zhaldak, MI 2013. 'Problemi informatizaciji navchalnogo procesu v serednih i vishih navchalnih zakladah (Problems of informatization of the educational process in secondary and higher educational institutions)', *Komp'yuter v shkoli ta sim'yi*, № 3, s. 8–15.
8. Mashbic, YuI, Gokun, OO, Zhaldak, MI, Komisarov, OYu & Morze, NV 1997. 'Osnovi novih informacijnih tehnologij navchannya: posibnik dlya vchiteliv (Fundamentals of New Information Technology Teaching)', *Institut psihologiji im. G.S.Kostyuka APN Ukrayini; Institut zmistu i metodiv navchannya*, Kiyiv: IZMN, 264 s.
9. *Profesijna osvita: slovník (Professional education: dictionary)* 2000. Navchalnij posibnik, uklad.: SU Goncharenko ta in.; za red. NG Nichkalo, Kiyiv: *Visha shkola*, 78 s.
10. Spirin, OM & Vakalyuk, TA 2017. 'Kriteriyi doboru vidkritih web-oriyentovanih tehnologij navchannya osnov programuvannya majbutnih uchiteliv informatiki (Criteria for selection of open web-oriented technologies for teaching the basics of programming

- to future computer science teachers)', *Informacijni tehnologiyi i zasobi navchannya*, №4 (60), s. 275–287.
11. Stuchinska, NV & Belous, IV 2016. 'Integraciya fundamentalnih ta fahovih znan majbutnih likariv u procesi vivchennya osnov ultrazvukovoyi diagnostiki (Integration of fundamental and professional knowledge of future doctors in the process of studying the basics of ultrasound diagnostics)', *Naukovij chasopis Nacionalnogo pedagogichnogo universitetu imeni M. P. Dragomanova, Seriya: Pedagogichni nauki*, Kiyiv: Vid-vo NPU imeni M. P. Dragomanova, Vip. 132, s. 26–37.
 12. *Ukrayinska naukova internet-spilnota (Ukrainian scientific online community)*. Dostupno: <<http://nauka-online.org>>. [07 Berezhen 2021].
 13. *Ukrayinski naukovci u sviti (Ukrainian scientists in the world)*. Dostupno: <<http://forum.oseu.edu.ua/viewtopic.php?F=8&t=2017>>. [07 Berezhen 2021].
 14. *Chi gotovi klasni kimnati do politiki BYOD (vikoristannya vlasnih pristroyiv uchniv)? (Are the classrooms ready for BYOD policy (using students' own devices?))* Dostupno: <<http://www.samsung.com/ua/business/insights/others/are-classrooms-readyfor-byod>>. [07 Berezhen 2021].
 15. Shishkina, MP 2009. 'Vimogi do elektronnih zasobiv pidtrimki procesu rozv'yazannya fizichnoyi zadachi (Requirements for electronic means to support the process of solving a physical problem)', 15-j zb. *Nauk. pr. Kam'yanec-Podilskogo derzhavnogo universitetu. Seriya pedagogichna: Didaktiki disciplin fiziko-matematichnoyi ta tehnologichnoyi osvithnih galujej*, s. 106–109.

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.31(2-3)-6

УДК 261.7

ІДЕЙ ДУХОВНОЇ РЕФОРМАЦІЇ ІВАНА ПРОХАНОВА ТА ПОТЕНЦІАЛ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В УМОВАХ ПОСТМОДЕРНУ

*IVAN PROKHANOV'S IDEAS OF SPIRITUAL REFORMATION AND THE
POTENTIAL OF THEIR APPLICATION IN POSTMODERN CONDITIONS*

Н. М. Марюхно

Актуальність теми дослідження. Український протестантизм знаходиться у пошуку шляхів для оновлення власної ідентичності, намагається віднайти ефективні моделі місіонерської діяльності в умовах світоглядних викликів доби постмодерну, створити відповідні біблійному світогляду моделі відносин з державою і суспільством. За цих умов українське протестантське богослов'я звертає увагу на досвід основоположників традиції, яка близько 150 років була спільною для України та Росії. Серед цих основоположників особливе місце належить Івану Проханову. Він не лише запропонував особливу ідентичність, яка була найбільш вдалою в історії українського і російського протестантизму, починаючи з 1930-х років. Іван Проханов за десятиліття власної активності створив моделі соціально-політичної активності протестантів, моделі критики православ'я, моделі місійної та соціальної діяльності. Критичне осмислення соціально-політичних богословських ідей Івана Проханова може бути джерелом оновлення теорій та практик українського протестантизму.

Постановка проблеми. Іван Проханов походив із середовища домодерної культури молокан, був одним із представників руху за модернізацію вітчизняного протестантизму в дусі ідеалів англійського руху святості, мав світогляд у більшості елементів схожий із світоглядом сучасних українських протестантів. При цьому Іван Проханов сміливо

Urgency of the research. Ukrainian Protestantism is looking for ways to renew its identity, trying to find effective models of missionary activity in the worldview challenges of the postmodern era, to create a biblical worldview model of relations with the state and society. Under these conditions, Ukrainian Protestant theology draws attention to the experience of the founders of a tradition that has been common to Ukraine and Russia for about 150 years. Among these founders a special place belongs to Ivan Prokhanov. He not only offered a special identity that was the most successful in the history of Ukrainian and Russian Protestantism since the 1930s. During the decade of his activity, Ivan Prokhanov created models of socio-political activity of Protestants, models of criticism of Orthodoxy, models of missionary and social activity. A critical understanding of Ivan Prokhanov's socio-political theological ideas can be a source of renewal of theories and practices of Ukrainian Protestantism.

Target setting. Ivan Prokhanov came from the pre-modern Molokan culture, was one of the representatives of the movement for the modernization of national Protestantism in the spirit of the ideals of the English movement of holiness, had a worldview in most elements similar to the worldview of modern Ukrainian Protestants. At the same time, Ivan Prokhanov boldly

створював проекти розширення діяльності протестантських громад щодо преображення всього суспільства, від місцевих громад до цілого людства. Цілий ряд його ідей випередили соціальне вчення папи Івана XXIII та інших теоретиків цілісного гуманізму, трансформації розвитку цілого людства, побудови соціуму любові. Також в умовах нових штучних обмежень щодо релігії може бути використаним досвід Івана Проханова із розбудови протестантських спільнот. Тим більше можуть бути корисними теорії побудови альтернативних соціальних зв'язків та соціально-економічних спільнот в умовах агресивного щодо релігії контексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Євангелічний рух привертав увагу багатьох дослідників – філософів, богословів, релігієзнавців та істориків. Серед них, зокрема, варто виділити В. Бачиніна, С. Савинського, В. Попова. Однак залишається малодослідженим та недостатньо проаналізованим питання внеску у розвиток євангельського руху одного з найяскравіших його лідерів, яким по праву можемо вважати Проханова.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у визначенні місця і ролі соціально-політичної складової богословської спадщини Проханова в його проекті духовного реформування релігійно-церковного життя суспільства, яке модернізується.

Виклад основного матеріалу. Реформаційний рух, який очолив Проханов, прокотився по всій Росії і, навіть, вийшов за її межі. Хвиля релігійних реформацій найбільш потужно підіймалась на тлі великих громадських потрясінь. Описані у статті основні причини виникнення та зародження євангельського руху свідчать про неминучість змін, що чекали на суспільство. Однозначно можна стверджувати, що євангельський рух вплинув на всі сфери життя народу тогочасного періоду. Незважаючи на те, що через відомі причини Івану Проханову не вдалося довершити свій грандіозний

created projects to expand the activities of Protestant communities to transform the whole society, from local communities to the whole of humanity. A number of his ideas preceded the social teachings of Pope John XXIII and other theorists of holistic humanism, the transformation of the development of all mankind, the construction of a society of love. Ivan Prokhanov's experience in building Protestant communities can also be used in the face of new artificial restrictions on religion. Theories of building alternative social ties and socio-economic communities in an aggressive religious context can be all the more useful.

Actual scientific researches and issues analysis. The evangelical movement has attracted the attention of many researchers – philosophers, theologians, theologians and historians. Among them, in particular, it is worth noting V. Bachinin, S. Savinskii, V. Popov. However, the question of the contribution to the development of the evangelical movement of one of its brightest leaders, who can rightly be considered Prokhanov, remains poorly studied and insufficiently analyzed.

The research objective. The aim of the study is to determine the place and role of the socio-political component of Prokhanov's theological heritage in his project of spiritual reform of the religious and ecclesiastical life of a modernizing society.

The statement of basic materials. The Reformation movement, led by Prokhanov, swept across Russia and even went beyond its borders. The wave of religious reformation rose most strongly against the background of great social upheavals. The main reasons for the emergence and origin of the evangelical movement described in the article testify to the inevitability of the changes that awaited society. It can be unequivocally stated that the evangelical movement influenced all spheres of life of the people of that period. Despite the fact that for obvious reasons Ivan Prokhanov failed to complete his grand reform project, the appeal to his theological

реформаторський проект, звернення до його богословської спадщини дає можливість не лише черпати з неї цінну інформацію для розбудови сучасної української держави на християнських засадах, але й подає нам повчальний приклад того, як задля проведення у життя євангелічних принципів він використовував усі свої природні обдарування, – богослова, проповідника, поета, письменника і перекладача, правозахисника, релігійного і громадського діяча, реформатора-євангеліста. Його досвід богослова-практика може прислужитися для надання виразно практичної спрямованості українському богослов'ю, яке впевнено стало на шлях реформування і розвитку.

Висновки. Вперше було проведено богословсько-релігієзнавчий аналіз творчої спадщини Івана Проханова на предмет виокремлення в ній соціально-політичних ідей, що свідчить про виразно практичну спрямованість його богослов'я та доведено можливість актуалізації цих ідей в контексті початку XXI століття.

Ключові слова: євангельський рух, духовна Реформація, реформатор, оновлення Православної церкви, Євангелічна церква, духовне відродження, "звіщення Євангелія".

heritage provides an opportunity not only to draw from it valuable information for building a modern Ukrainian state on Christian principles, but also gives us an instructive example of how in order to implement evangelical principles, he used all his natural gifts – theologian, preacher, poet, writer and translator, human rights activist, religious and public figure, evangelical reformer. His experience as a theologian-practitioner can be used to provide a clearly practical orientation to Ukrainian theology, which has confidently embarked on the path of reform and development.

Conclusions. For the first time, a theological and religious analysis of the creative heritage of Ivan Prokhanov was conducted to identify socio-political ideas, which testifies to the clearly practical orientation of his theology and proved the possibility of actualizing these ideas in the context of the XXI century..

Keywords: evangelical movement, spiritual Reformation, reformer, renewal of the Orthodox Church, Evangelical Church, spiritual revival, "proclamation of the Gospel".

Актуальність теми дослідження. Український протестантизм знаходиться у пошуку шляхів для оновлення власної ідентичності, намагається віднайти ефективні моделі місіонерської діяльності в умовах світоглядних викликів доби постмодерну, створити відповідні біблійному світогляду моделі відносин з державою і суспільством. За цих умов українське протестантське богослов'я звертає увагу на досвід основоположників традиції, яка близько 150 років була спільною для України та Росії. Серед цих основоположників особливе місце належить Івану Проханову. Він не лише запропонував особливу ідентичність, яка була найбільш вдалою в історії українського і російського протестантизму, починаючи з 1930-х років. Іван Проханов за десятиліття власної активності створив моделі соціально-політичної активності протестантів, моделі критики православ'я, моделі місійної та соціальної діяльності. Критичне осмислення соціально-політичних богословських ідей Івана Проханова може бути джерелом оновлення теорій та практик українського протестантизму. Однією з найпомітніших подій в духовному житті України і Росії другої половини XIX – першої третини XX ст. стало євангелічне пробудження народу, яке започаткувало поширення ідей протестантської Реформації серед тих, кого непокоїла деградація в духовній сфері другої половини XIX ст. Духовна Реформація представляла собою ідею

духовного відродження та оновлення релігійного життя народу. Цей рух започаткував позитивні зміни не лише в релігійній сфері, а й у політичній, соціальній та економічній, тим самим давши поштовх до спроб народу захищати свої права. Треба зазначити, що віруючі відстоювали свою релігійну свободу в умовах жорсткого правління царського режиму та незаперечного факту панування та першості у релігійних справах Православної церкви. Переживши складний період зародження, поширення, певного злету й обнадійливих успіхів, цей рух зрештою зазнав поразки у зв'язку з перемогою в ідеологічній боротьбі прихильників войовничого атеїзму. Справжньою життєвою катастрофою стала ця поразка для реформатора Івана Проханова, який, без перебільшення, докладав титанічних зусиль у справі духовного реформування релігійно-церковного життя народів Росії та України на євангелічних засадах.

Постановка проблеми. Іван Проханов походив із середовища домодерної культури молокан, був одним із представників руху за модернізацію вітчизняного протестантизму в дусі ідеалів англійського руху святості, мав світогляд у більшості елементів схожий із світоглядом сучасних українських протестантів. При цьому Іван Проханов сміливо створював проекти розширення діяльності протестантських громад щодо преображення всього суспільства, від місцевих громад до цілого людства. Цілий ряд його ідей випередили соціальне вчення папи Івана XXIII та інших теоретиків цілісного гуманізму, трансформації розвитку цілого людства, побудови соціуму любові. Також в умовах нових штучних обмежень щодо релігії може бути використаним досвід Проханова із розбудови протестантських спільнот. Тим більше можуть бути корисними теорії побудови альтернативних соціальних зв'язків та соціально-економічних спільнот в умовах агресивного щодо релігії контексту.

Аналіз основних публікацій. Євангелічний рух привертав увагу багатьох дослідників – філософів, богословів, релігієзнавців та істориків. Серед них, зокрема, варто виділити В. Бачиніна [1], С. Савинського [9], В. Попова [7]. Однак залишається малодослідженим та недостатньо проаналізованим питання внеску у розвиток євангельського руху одного з найяскравіших його лідерів, яким по праву можемо вважати Івана Проханова.

Метою статті є визначення ролі соціально-політичної складової богословської спадщини Проханова в його проекті духовного реформування релігійно-церковного життя суспільства, яке модернізується.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи російсько-євангельський рух як явище масштабного значення, слід виділити два основних періоди розвитку євангельського руху: аристократичний і демократичний. Перший пов'язаний з приїздом у Росію англійського місіонера лорда Г. Редстока і характеризувався його проповідницькою діяльністю серед аристократії Петербурга. Примітним є те, що велика кількість володарів княжих і графських титулів перейшли тоді з православ'я в протестантизм. Серед них був і полковник В. Пашков, який після від'їзду лорда очолив євангельський рух і продовжив розповсюдження Слова Божого. Але недовго – у 1884 році за свою діяльність він був висланий за межі Росії. Другий період пов'язаний з лідером російського євангельського руху, релігійним діячем, євангелістом, богословом, місіонером Іваном Прохановим [1, с. 68-69]. Саме на цьому періоді ми докладно зупинимось.

Свою релігійну діяльність Проханов розглядав як таку, що підготує нову

Реформацію, котра об'єднає індивідуальність народу з його вільною духовною творчістю [6, с. 253]. І недаремно свою релігійну діяльність він характеризував як початок духовної Реформації, адже вважав за необхідне досягти всебічного оновлення релігійного, духовного життя російського народу. Його багатогранна, плідна діяльність надала можливість також здійснювати захист прав народу та домогтись на певний час суттєвих змін у питаннях віри. На відміну від своїх попередників, які започаткували євангельський рух, він пішов значно далі, розпочавши активну діяльність, спрямовану на те, щоб утілити свої ідеї в реальну практику оновлення Православної церкви, яка на його думку, не виконувала своїх прямих обов'язків та домогтись на деякий період від царського уряду можливості вільних зібрань, звіщення Євангелія та часткового припинення переслідувань за віру.

Започаткований євангельський рух дав надію на позитивні зміни релігійного становища та духовного стану російського народу. Богослов Проханов охарактеризував стан духовності православного російського народу як духовне кладовище, яке потребує власного воскресіння. Слід припустити, що дане його твердження стосується як духовного пробудження народу, так і можливості змін у самій Православній церкві. Адже на той час Православна церква була чільною та визначала вектор релігійності. Тому зміни мали торкнутись багатьох сфер життя і саме духовне питання визначало ці зміни.

У своїй автобіографії "В котлі Росії" Проханов зазначив, що релігійне життя народу, яке знаходилось під впливом і владою Православної церкви, не змінювалось і залишалось у тому ж стані, що і в попередні віки. З часів хрещення Русі Володимиром Великим, коли Православна Церква стала державною церквою Росії, релігійна ситуація залишилась незмінною. Зберігалась та ж сама ієрархія, релігійні служби та обряди. Зміни торкались лише системи управління церквою. Стало очевидним, що церква знаходиться в стані застою. Роками не було духовного зросту, що характеризувалось низьким рівнем релігійних настанов або проповідей. Не видавалась і релігійна література. Люди не знали Слова Божого. Моральний та духовний стан народу не отримали розвитку, а тому моральні устої почали поступово розхитуватись [8, с. 18, 21].

Таку оцінку Проханова можна пояснити з точки зору його походження з родини молокан, адже для них Біблія була основою у питаннях спасіння душі. Молокани заперечували ритуали, ікони, поклоніння мертвим тілам святих, пости та багаті убранства храмів, а вважали, що поклоніння Богові має бути засноване в душі та істині. З огляду на це вони сприймали православну обрядовість як зайву і навіть шкідливу. Очевидно, що й у віровченні самих молокан не все виглядало бездоганно досконалим, однак, незважаючи на це, масовий молоканський рух явив усій Росії яскравий приклад серйозного відношення до християнства і можливого праведного способу життя [3, с. 132-134].

Якщо до вищезазначеного додати ще й те, що Проханов мав можливість не лише сприймати нездорову духовну атмосферу у Росії безпосередньо, але й перебуваючи на навчанні в Англії та інших західноєвропейських країнах міг порівнювати її з тим духом свободи, який панував там, і який зміцнів як наслідок утілення релігійної свободи совісті в практику державотворення, то стає очевидним, що у нього були усі підстави для переконання у тому, що Євангелічне пробудження для Росії є найважливішим фактором реформування усіх сфер її життєдіяльності, а

насамперед релігійно-церковної, соціально-політичної, економічної. Але перш ніж дати більш детальну характеристику його багатогранній реформаторській доцільності, коротко розглянемо чотири основних об'єктивні і суб'єктивні причини, які призвели до втрати Російським Православ'ям животворного Євангелічного духу, який був характерний для церкви за часів Володимира Хрестителя.

По-перше, географічне положення Росії, яке характеризувалось навалами варварів. В результаті Росія безперервно боролась за національне існування і політичну незалежність, а тому релігійні питання залишались без уваги [8, с. 19]. Тут з Прохановим можна погодитись лише частково: Вони, ці "релігійні питання", не те що залишались без уваги, а ця увага була спрямована не на те, до чого закликав Христос у Нагірній Проповіді – не стільки на моральне вдосконалення людини, скільки на укріплення авторитаризму світської влади. Звідси "цезаропапизм", притаманний Російському Православ'ю – підкорення церкви світській владі, що суперечить істині Христа "Богові Боже, кесареві кесарево".

По-друге, кріпосне право, норми якого встановлювали залежність селянина від феодала. В умовах нелегкої праці та повного позиттєвого контролю над селянами, про їх духовне збагачення мова не йшла. А з відміною кріпосного права у 1861 році деякі селяни опинились на роздоріжжі. Вони були не готові та не мали досвіду самостійно вирішувати проблеми та питання, що виникали. Але почуття людської гідності пробудило в них духовні потреби. В. Павлов зазначав, що "лише з визволенням селян від селянської залежності, почалось пробудження релігійної свідомості російського народу [4, с. 319], але також з відміною кріпосного права проявилось і релігійне невігластво народу, що потягло за собою моральну розбещеність. Головними пороками прихожан стали пияцтво, крадіжки, розбій та ін. Не кращим був стан і серед інтелігенції. До справ віри вона була байдужа та вороже налаштована до всього, що нагадувало церкву та її богослужіння [9, с. 86]. Тим не менш, відміна кріпосного права дала можливість селянам замислитись про своє духовне становище та відкрила шлях до пізнання Слова Божого.

По-третє, затвердження у січні 1721 року Петром I проти волі російської православної церкви Синоду на зміну патріаршої духовної влади і помісних соборів. Як представник російської православної церкви, Синод управляв усіма церковними справами, включаючи як зовнішні відносини з іншими державними установами, з іноземними церквами, так і внутрішнє управління. У якості органу нагляду у складі комітету міністрів при Синоді була призначена посада обер-прокурора [9, с. 170]. Фактично Петро I підпорядкував церковні справи своїй самодержавній владі, що означало повний контроль у релігійному житті народу без права вибору, нав'язуючи свою позицію у релігійних питаннях та розвитку православної церкви загалом. По-суті, церква втратила самостійність. Самодержавна влада не сприймала інакомислення, придушувала будь-які зрушення в бік релігійного прогресу, чим і пояснюється здебільшого духовний занепад народу.

Й по-четверте, стан внутрішнього життя православних парафіяльних громад. Для них був характерний глибокий релігійний занепад, недовіра до духівництва і низький моральний рівень парафіян. Єпископ Алексій Дородніцин зазначав: "Вся релігійність народу виявлялась у зовнішньому виконанні приписів церкви. Поверхнева релігійність залишала місце для марновірства, звернення до колдунів, лжепророків, що цілковито витісняло

віру. Духовним потребам людини відводилось дуже мало місця". Крім того, богослужіння відбувалося на церковнослов'янською мовою, яка була незрозумілою простому люду. Проповіді часто виголошувались без відповідної підготовки. Архієпископ Никанор звертає увагу на те, що "...священники повчають, наскільки можуть повчати, які самі майже нічого не читають, майже ніякої літератури не виписують, майже ніяких збірників проповідей не мають ... якого чекати від них проповідництва?" [9, с. 84-85]. Сам євангеліст Проханов стверджував: "Якими б величними і помпезними не були б служіння і ритуали, і якими б прекрасними не були старовинні храми, якщо народ не знає Слова Божого і не живе згідно Біблії, то і не може бути справжнього духовного життя серед російських людей. Таким чином, у даному вислові богослова простежується ряд претензій та невдоволення діяльністю церкви, яка свідомо перешкоджала будь-якому духовному пробудженню, вбачаючи у ньому загрозу для своєї принципової авторитетності. Але слід звернути увагу на те, що Проханов все ж таки віддає належне Православній церкві Росії за те, що саме вона зберегла Священне Писання.

Отже, вищезазначені причини занепаду духовності та релігійного життя всіх прошарків населення тією чи іншою мірою спонукали до пробудження та розвитку російсько-євангельського руху, який у різних частинах Росії став основою для початку проповідування Євангелія та стрімкого розгортання діяльності євангельсько-баптистських громад.

Громадянська позиція богослова з твердим переконанням необхідності змін в суспільстві на релігійних засадах призвела Проханова до ідеї захисту прав віруючих християн. Отримана ним богословська освіта та талант письменника дали змогу написати збірник законоположення про свободу совісті – "Закон і віра".

Також з-під його пера вийшла книга "Закон і релігія" з коментарями і роз'ясненнями, яка допомагала боротися проти беззаконня на місцях [5, с. 54]. Його лідерські якості допомагали налагоджувати контакти з владною верхівкою та співпрацювати у питаннях релігії. Зокрема, написана Прохановим "Доповідь Міністерству внутрішніх справ щодо правового становища євангельських християн, баптистів і інших в Росії" з пропозиціями про необхідність змін релігійних законів, дала змогу офіційно заявити про права віруючих. Головні пропозиції Проханівської доповіді були прийняті у декреті 1905 року "Про зміцнення основ віротерпимості". Цілком можливо стверджувати, що цей Маніфест став відправним у просуванні ідей євангельського руху.

Задля захисту прав віруючих від свавілля та безчинства державної бюрократії, Проханов створив християнсько-демократичну партію "Воскресіння" [1, с. 79]. Багато його соратників та однодумців висловлювались проти участі віруючих у політичних справах, бо вважали, що політика не є справою совісті та праведності. Але для євангеліста Проханова будь-яка можливість виявлялась як засіб для досягнення поставленої мети. Він не переймався наслідками, а використовував можливості віруючим християнам заявити про свої права.

Заснована Прохановим "Євангельська Спілка християнської молоді" дозволила закласти фундамент для майбутнього продовження справи розповсюдження Євангелія. Молоде покоління у всі часи вважалось рушійною силою багатьох суспільних процесів, тому не дивно, що робота створеного союзу була націлена на підготовку молодих проповідників до служіння.

Також у громадсько-політичній діяльності Проханова можемо спостерігати послідовність та певну закономірність дій. Організація “першої громади” за баптистським зразком із суворою внутрішньою дисципліною необхідна була для того, щоб на її основі заснувати міцний союз віруючих, який на думку Івана Степановича “повинен стати головним важелем в ході духовного пробудження російського народу [9, с. 282].

Одним із великих досягнень реформатора для євангельського руху стало створення Всеросійського союзу Євангельських християн, головою якого він був обраний. Без перебільшень можемо сказати, що роки невтомної діяльності та слідування власним переконанням принесли довгоочікуваний результат. А те, що згодом Проханов був обраний віце-президентом Всесвітнього союзу баптистів, свідчило про те, що російський баптизм почав стрімко розвиватися.

На переконання Проханова, рушійною силою євангельського руху та всієї євангелічної роботи повинна була стати біблійна просвіта серед молоді. Насамперед, Прохановим були організовані євангелічні курси для молодих проповідників, а згодом було відкрито Біблійну школу та коледж.

Приділялась значна увага духовній освіті дітей. В кожній церкві функціонувала недільна школа, були організовані молодіжні асоціації, а також асоціації для молодих жінок. Робота даних гуртків дала можливість молоді вести активну духовну діяльність, підготувавши її до місіонерської діяльності [8, с. 142].

Великим успіхом стало відкриття у Санкт-Петербурзі першої російської протестантської християнської богословської школи. Але одразу виникали і серйозні труднощі, як-то відсутність кваліфікованих викладачів [8, с. 154]. Стрімкий розвиток освітньої діяльності незабаром мав вирішити кадрове питання.

Розуміючи, на які великі території мають поширитись ідеї духовної Реформації, Проханов спочатку задався ціллю підготувати освічених проповідників, що зрештою йому вдалось здійснити. А згодом почав організовувати поїздки молодих місіонерів в різні регіони Росії. Для євангелізації Проханов обрав гасло: “від міста до міста, від села до села, від людини до людини”. Слово Боже, що проповідувалось, змінювало життя народу та перетворювало міста у центри духовної діяльності. Треба сказати, що згодом даний метод приніс відчутні плоди в розповсюдженні Євангелія [8, с. 140-141]. Для місіонерської діяльності, окрім євангелізаційної роботи, важливою була і видавнича справа.

Переймаючись також і духовним станом православ'я, лідер євангельського руху бажав справити реформаційний вплив на релігію більшості [7, с. 55]. Починаючи з 1911 року, Проханов робить спроби у налагодженні діалогу з Православною церквою, але не дуже вдало. Адже в цей час християни знову опинились під дією нового циркуляра, що обмежував указ 1905 року. Це означало повернення до обмежень релігійних свобод, початок заборон проповідування Слова Божого, застосування репресивних заходів до віруючих. Початок Першої світової війни теж продовжив серію посиленних переслідувань проповідників, у зв'язку з чим стало неможливим проводити з'їзди та вирішувати важливі питання. Лютнева революція та падіння царського режиму дали змогу Проханову продовжити втілення своїх ідей щодо духовного відродження народу та перетворення Церкви на євангельських і першоапостольських засадах.

На початку 1920 року з православ'я виокремилось “обновленський рух”. Представники цього руху висували ідеї по реформуванню православ'я. Аби встановити контакт з ними, Проханов підготував “Євангельський заклик” – документ, що характеризував і закріплював принципи істинно живої церкви. Він містив великий перелік традиційних практик, які, на думку автора документа, необхідно видалити з церковного життя. Реакція на “Євангельський заклик” була неоднозначною, але цей документ посприяв прийняттю конкретних рішень серед частини московського духовництва. Прогресивна частина православного духовництва одразу побачила в євангельському русі духовно цінне явище. Реформація не є одноразовою дією. “Церква завжди оновлюється”, – говорив Кипріяні, християнський письменник III століття. Процес освячення не має меж, а тому Господь закликає людину до святості [7, с. 95]. Налагодження стосунків з представниками православ'я необхідно було Проханову задля втілення своїх ідей щодо реформування православної церкви. Але більша частина представників баптистських церков не підтримували його прагнення змін у православ'ї. Тим не менш, результатом заявлених пропозицій та ідеї оновлення церкви на першоапостольських засадах стала співпраця частини православних та баптистів: налагодження взаємовідносин, спільні молитви, взаємне відвідування богослужінь, проповідкування Проханова у деяких православних храмах Росії.

Результатом заклику до Всесвітньої Реформації став написаний Прохановим документ “Голос із Сходу” під гаслом: “назад до Христа, назад до Євангелія, назад до першохристиянства”. Даний документ був адресований до християн всього світу з метою заклику їх до чистоти повсякденного життя, відмови від участі у братовбивчій війні та проти використання зброї. Але зрештою, під натиском державного політичного управління йому довелося відмовитися від своїх переконань у даному питанні. Треба констатувати, що деякі проекти та документи, які були написані Прохановим для євангельського руху через владні утиски та заборони так і не були втілені в життя. Одним з таких масштабних проектів був проект побудови міста Євангельськ, який втілити у життя так не судилося через пряму заборону Політбюро, прийняту з ініціативи Сталіна. Ми тільки можемо констатувати те, що було і припускати, що могло б бути, як би Проханов мав повну свободу дій для реалізації своїх богословських ідей. Але однозначно ми можемо сказати, що Проханов був служитель та проповідник з християнськими переконаннями, який мав повномасштабний план реалізації своїх ідей задля змін релігійного життя народу.

Починаючи з 1929 року настали тяжкі часи для баптистів та євангельських християн. Віруючі опинилися в ситуації, коли настала тотальна атеїзація суспільства безбожниками. Ними почала здійснюватися робота щодо обмеження релігійної діяльності, а згодом ця діяльність призвела до ліквідації місцевих громад. Наслідком таких дій стали репресії та арешт відомих на той час проповідників Євангелія. В цей час Проханов знаходився в Америці і повернутись йому вже не судилося. Але треба констатувати, що євангельський рух продовжив свій розвиток через послідовників та учнів Проханова, які були віддані справі звіщення Євангелія.

Висновки. Реформаційний рух, який очолив Проханов, прокотився по всій Росії і, навіть, вийшов за її межі. Хвиля релігійних Реформацій найбільш потужно підіймалася на тлі великих громадських потрясінь. Описані у статті

основні причини виникнення та зародження євангельського руху свідчать про неминучість змін, що чекали на суспільство. Однозначно можна стверджувати, що євангельський рух вплинув на всі сфери життя народу тогочасного періоду. Проханова по праву можна вважати реформатором і саме з ним пов'язувати основні зміни у релігійному житті суспільства. Його основні релігійно-богословські ідеї мали практичне втілення та на деякий час періодично послаблювали тиск самодержавної влади. Завдяки його багатьом дієвим крокам на певний час відродилось релігійне та духовне життя російського народу, друкувалась духовна література, розвивалась освітя, політична, проповідницька, місіонерська, видавнича діяльність та інші. Незважаючи на те, що через відомі причини Проханову не вдалося довершити свій грандіозний реформаторський проект, звернення до його богословської спадщини дає можливість не лише черпати з неї цінну інформацію для розбудови сучасної української держави на християнських засадах, але й подає нам повчальний приклад того, як задля проведення у життя євангелічних принципів він використовував усі свої природні обдарування, – богослова, проповідника, поета, письменника і перекладача, правозахисника, релігійного і громадського діяча, реформатора-євангеліста. Його досвід богослова-практика може прислужитися для надання виразно практичної спрямованості українському богослов'ю, яке впевнено стало на шлях реформування і розвитку.

Список використаних джерел:

1. Бачинин, ВА 2005. Христианская мысль: социология, политическая теология, культурология, Том IV, СПб.: *Новое и старое*, 172 с.
2. Бердяев, Н 1907. Новое религиозное сознание и общественность, СПб. : *Издание М.В. Пирожкова*, 228 с.
3. Иванов, МВ 2000. История христианства, СПб. : *Христианское общество “Библия для всех”*, 157 с.
4. *История баптизма* 1996. Сборник Одесской Богословской Семинарии, сост. и предисл. СВ Санников, Одесса : *ОБС, “Богомыслие”*, Вып.1, 496 с.
5. Крыжановский, РА 2012. Кто такие баптисты? Ирпень: Ассоциация “Духовное возрождение”, Одесса : *ХГЭУ*, 181 с.
6. Любащенко, ВІ 1995. Історія протестантизму в Україні. Курс лекцій, Київ : “Поліс”, видання друге, доповнене і виправлене, 350 с.
7. Попов, ВА 1996. И. С. Проханов. Страницы жизни, СПб.: *Христианское общество “Библия для всех”*, 201 с.
8. Проханов, ИС 1993. В котле России. Автобиография Ивана Степановича Проханова с изложением главных фактов движения Евангельских христиан в России, Москва : “*Протестант*”, 256 с.
9. Савинский, СН 1999. История евангельских христиан-баптистов Украины, России, Белоруссии, СПб.: “*Библия для всех*”, 423 с.

References:

1. Bachinin, VA 2005. Hristianskaya mysl: sociologiya, politicheskaya teologiya, kulturologiya (Christian thought: sociology, political theology, cultural studies), Tom IV, SPb.: *Novoe i staroe*, 172 s.
2. Berdyayev, N 1907. Novoe religioznoe soznanie i obshestvennost (New religious consciousness and society), SPb. : *Издание М.В. Pirozhkova*, 228 s.
3. Ivanov, MV 2000. Istoriya hristiyanstva (History of Christianity), SPb. : *Hristianskoe obshestvo “Bibliya dlya vseh”*, 157 s.
4. *Istoriya baptizma (History of Baptism)* 1996. Sbornik Odesskoj Bogoslovskoj Seminarii, sost. i predisl. SV Sannikov, Odessa : *OBS, “Bogomyslie”*, Vyp.1, 496 s.

5. Kryzhanovskij, RA 2012. Kto takie baptisty? (Who are Baptists?) Irpen: Asociaciya "Duhovnoe vrozhdzenie", Odessa : HGEU, 181 s.
6. Lyubashenko, VI 1995. Istoriya protestantizmu v Ukrayini. Kurs lekcij (History of Protestantism in Ukraine. A course of lectures), Kiyiv : "Polis", vidannya druge, dopovnene i виправлене, 350 s.
7. Popov, VA 1996. I. S. Prohanov. Stranicy zhizni (I.S. Prokhanov. Pages of life), SPb.: Hristianskoe obshestvo "Bibliya dlya vseh", 201 s.
8. Prohanov, IS 1993. V kotle Rossii. Avtobiografiya Ivana Stepanovicha Prohanova s izlozheniem glavnih faktov dvizheniya Evangel'skikh hristian v Rossii (In the boiler of Russia. Autobiography Ivan Stepanovich Prokhanov with the statement of the main facts of the movement of the Gospel Christians in Russia), Moskva : "Protestant", 256 s.
9. Savinskij, SN 1999. Istoriya evangel'skikh hristian-baptistov Ukrainy, Rosii, Belorussii (History of Evangelical Christians-Baptists in Ukraine, Russia, Belarus), SPb.: "Bibliya dlya vseh", 423 s.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.31(2-3)-7

УДК 37.01

КЛЮЧОВІ ПРИЧИНИ ВІДСУТНОСТІ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У СТУДЕНТІВ ФІЛОСОФІЇ ТА БОГОСЛОВ'Я

KEY REASONS FOR THE ABSENCE OF THE DEVELOPMENT OF CRITICAL
THINKING IN STUDENTS OF PHILOSOPHY AND THEOLOGY

А. Ю. Ходорчук

Актуальність теми дослідження. Для студентів, які вивчають філософські та богословські дисципліни, по-особливому важливо вміти ставити правильні питання під час навчання, оскаржувати, ставити під сумнів, вміти вчасно якщо знадобиться, піти "проти течії". Наявність навичок критичного мислення дозволяє бути затребуваним, бачити світові тенденції в різних сферах і осмислювати їх з більш глибоких всебічних позицій з огляду на світовий досвід і практику. Відсутність навичок критичного мислення у студентів богослов'я і філософії може привести до втрати актуальності і потреби таких представників на світовій арені історії, філософії, політики, тощо.

Постановка проблеми. У статті, за результатами проведеного теоретичного дослідження, були розглянуті дві проблеми: (1) проблема невідповідності високих кваліфікацій-

Urgency of the research. For students studying philosophical and theological disciplines, it is especially important to be able to ask the right questions during training, to challenge, question, to be able to go "against the tide" in time, if necessary. Having the skills of critical thinking allows you to be in demand, to see global trends in various fields and to comprehend them from a deeper comprehensive position, taking into account world experience and practice. The lack of critical thinking skills among students of theology and philosophy can lead to the loss of relevance and the need for such representatives on the world arena of history, philosophy, politics, etc.

Target setting. According to the results of the theoretical research, the article considered two problems: (1) the problem of inconsistency of high qualification requirements for students of

них вимог до студента філософії та богослов'я та (2) проблема недостатньої розробленості педагогічних підходів до розвитку критичного мислення під час університетської підготовки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання розвитку критичного мислення у студентів філософії та богослов'я чимало разів обговорювалися у науковій літературі за останні кілька десятиліть. Зокрема про слабку підготовленість студентів до критичного мислення зазначав П. Бегичев [1], а також Н. Гарифуліна [2]. Проблему ефективного розвитку критичного мислення описували В. Гура [3], В. Лебедев [4], А. Baker [5], С. Birkenstein, R. Durst [6], R. Crane [7]. Обговорювалися та пропонувалися різноманітні методи для розвитку критичного мислення у працях таких дослідників як W. Desmond [8], K. Fisher [9], P. Florenksy [10], N. Murphy [13], A. Steen-Uthei, N. Foldnes [15].

Постановка завдання. Розглянути та проаналізувати причини відсутності розвитку критичного мислення у студентів філософії та богослов'я. Запропонувати можливості варіанти вирішення проблеми.

Виклад основного матеріалу. Зазначена проблематика є унікальною та характерною саме для зазначеної категорії студентів, на сьогодні потребує ґрунтовного вивчення та розробки ефективних освітніх сценаріїв для вирішення існуючої проблеми. Здійснено акцент на богослов'ї як на складному напрямку підготовки студентів, який включає різні аспекти релігійного вчення, та потребує дотримання встановлених церковних норм у сприйнятті релігійної проблематики. Вказано, що богослов'я покликане займатися критикою існуючих в рамках церковного життя приватних переказів з точки зору загально церковних, або кафолічних переказах, яке воно виявляється в формі ортодоксії, тобто віровченої норми. Обумовлено, що ортодоксія не покриває всього поля можливих конкретних "казусів", що вимагають богословського

philosophy and theology and (2) the problem of insufficient development of pedagogical approaches to the development of critical thinking during university training.

Actual scientific researches and issues analysis. Development of the critical thinking for the students of philosophy and divinity quite a bit times questions be under consideration in the scientific literature for a few last decades. In particular about weak preparedness of students to the critical thinking marked P. Begichev [1], and also N. Garrifulina [2]. Problem of effective development of the critical thinking of onucybaou V. Gura [3], V. Lebedev [4], A. Baker [5], C. Birkenstein, R. Durst [6], R. Crane [7]. Various methods came into question and offered for development of the critical thinking in labours of such researchers as W. Desmond [8], K. Fisher [9], P. Florenksy [10], N. Murphy [13], A. Steen-Uthei, N. Foldnes [15].

The research objective. To consider and analyze the reasons for the absence of the critical thinking development for philosophy and divinity students. To offer possibilities variants of decision of problem.

The statement of basic materials. This issue is unique and characteristic for this category of students, and today it requires a thorough study and development of effective educational scenarios to solve the existing problem. The emphasis is placed on theology as a complex area of student training that includes various aspects of religious teaching and requires adherence to established church norms in the perception of religious issues. It is stated that theology is meant to be a tool to criticize the existing private traditions within the framework of church life from the point of view of general church or catholic traditions. It manifests itself in the form of orthodoxy, i.e., the religious norm. Due to the fact that orthodoxy does not cover the whole field of possible specific "cases" that require theological understanding, theology remains a living thought that operates on the border of the Church and the world. It is stated that

осмислення, богослов'я залишається живою думкою, що діє на кордоні Церкви і світу. Вказано, що богослов'я творчо і критично осмислює будь-яку проблему або тему, виходячи з духовного досвіду життя в Церкві, який залишається незмінним, оскільки є досвідом зустрічі з вічною Божественною реальністю.

Висновки. Автор доводить, що існуючі причини відсутності розвитку критичного мислення обумовлені багаторічними встановленими канонами, які не передбачають критичного осмислення, перегляду та конфронтації. Обґрунтовано, що саме з студентами філософії та богослов'я потрібно проводити неординарні лекційні, семінарські та інші види навчальних занять для розвитку критичного мислення. Зокрема, у статті наведені конкретні приклади взаємодії викладача та студентів в ході освітньої діяльності для розвитку критичного мислення.

Ключові слова: педагогіка, філософське осмислення, критичне мислення, богослов'я, психологія.

theology creatively and critically comprehends any problem or topic based on the spiritual experience of life in the Church, which remains unchanged because it is the experience of meeting the eternal Divine reality.

Conclusions. The author argues that the existing reasons for the lack of development of critical thinking are due to long-standing established canons, which do not provide for critical thinking, revision and confrontation. It is substantiated that it is with students of philosophy and theology that extraordinary lectures, seminars and other types of educational classes should be conducted to develop critical thinking. In particular, the article provides specific examples of interaction between teacher and students in the course of educational activities for the development of critical thinking.

Keywords: pedagogy, philosophical comprehension, critical thinking, theology, psychology.

Актуальність теми дослідження. Мислити критично, люди часто бояться, так як звикли жити лише думкою і порадами оточуючих. Це увійшло в звичку, а потім і стало рисою характеру. Критичне мислення здатне допомогти зрозуміти справжню суть речей, в тому числі і духовну. Лідери різних соціальних і релігійних рухів намагаються всіляко приховати справжню сутність їх організацій від послідовників з метою помилкового навчання. Критичне осмислення реальності допомагає більш глибоко і ширше зрозуміти саму реальність. Критичне мислення сприяє правильній постановці питань і їх рішенням.

Постановка проблеми. Досить часто, по закінченню закладів вищої освіти по спеціальності філософія або богослов'я, студенти не здатні самостійно критично оцінювати вхідну інформацію, класифікувати її і вміти аргументовано і критично осмислювати. Як результат такі випускники не здатні моделювати ситуації, розвиватися самостійно і навчати цьому інших. Важливо розглянути ключові причини такого явища та запропонувати можливе вирішення проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Критичному мисленню та його розвитку, присвячено чимало якісної та серйозної літератури від педагогів, психологів та інших галузей науки. Зокрема важливим в цій сфері є наприклад праці П. Бегичева [1], а також Н. Гарифуллиної [2]. Проблема ефективного розвитку критичного мислення описують В. Гура [3], В. Лебедев [4]. Різноманітні моделі для розвитку критичного мислення у студентів, їх види та практики можна знайти у працях таких авторів як W. Desmond [8], K. Fisher [9], P. Florenksy [10], N. Murphy [13].

Метою статті є проаналізувати ключові причини відсутності розвитку критичного мислення у студентів філософії та богослов'я а також накреслити методи для вирішення даної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про критичне мислення та його розвиток саме у богослов'ї, варто зазначити чим саме являється і не являється справжнє богослов'я. Богослов'я не є чисто індивідуальним досвідом думки, хоча звичайно мова завжди йде про мислення і розуміння окремої людини. Богослов'я є загальна, кафолічна справа, і тому вона діалогічна і діалектична, тобто відбувається в дискусії, в спільному обговоренні. Богослов'я не є “християнською філософією”, оскільки спирається не тільки і не стільки на досвід мислення про світ, але перш за все на Божественне Одкровення. Богослов'я – це соборна праця присвячена розумінню Одкровення і духовного досвіду життя в Церкві, а також словесне вираження і інтерпретація цього розуміння.

Богослов'я не є наукою в її новосередньосередньосередньому розумінні. Остання аналізує та інтерпретує “фізичний” світ, використовуючи виключно логічні моделі. Наука має справу з фактами природного порядку і виявляє закони повторюваності цих фактів. Богослов'я також має справу з фактами, однак з фактами духовного, “метафізичного” порядку, які повторюються тільки в унікальних подіях зустрічі людини з Богом. А це завжди зустріч особистостей, і відбувається вона тільки в умови свободи особистої волі. Тому закони духовного життя, які виявляє богослов'я, не є законами в природничо-науковому сенсі.

Метод богослов'я так само неоднозначний, як і його джерела. Суттєва характеристика богослов'я полягає в тому, що воно є не просто духовним міркуванням про божественні речі, але критичним мисленням. При цьому мова не йде про критику догматів або догматичних формулювань, про спроби переосмислити саме вчення Церкви. Позитивне віровчення, навіть якщо воно виражено мовою, якого не розуміє або погано розуміє сучасний світ, має в Церкві незаперечний авторитет. Сферою богослов'я є та проблемна область, де Церква зустрічається з історико-культурною реальністю.

Як критики релігійних “традицій”, завжди містять елементи забобонів і часто перевертають шкалу цінностей, коли другорядне сприймається як істотне і навпаки, богослов'я може оцінюватися і нерідко багатьма оцінюється як небезпека, як загроза для звичних форм церковного життя. Саме тому богослов'я завжди в тій чи іншій мірі, приховано або відкрито знаходиться в конфлікті з тим, що можна назвати “церковною буденністю”, суть якої полягає в небажанні що-небудь ставити під питання в “мирному перебігу” повсякденного церковного життя.

Час від часу богослов'я виявляє недостатність мови і встановлених формулювань, які в минулому були реакцією, або відповіддю, на конкретні проблеми в ході богословської дискусії в конкретних історико-культурних контекстах. З плином історичного часу богослов'я “приростає” і в цьому сенсі розвивається, будучи критикою себе самого, тобто тих результатів, які були досягнуті раніше. Іншими словами, богослов'я – це завжди критична реакція віруючого розуму на ті способи вирішення проблем, що породжуються життям християнина в світі, які мали місце на різних етапах церковної історії.

Будучи мисленням і промовою, богослов'я підпорядковується законам логіки і мови. Разом з тим, маючи своїм предметом церковне сповідання віри і досвід християнського життя, богослов'я перебуває в постійному діалозі,

оскільки прагне в своїх висновках бути вірним початковій Апостольській вірі.

Іншими словами, богослов'я є динамічним синтезом віри і розуму, їх плідною взаємодією. Богослов'я виконує функцію раціонального осмислення віри, воно є рефлексією над духовною подією спілкування з Богом, без чого віра людини як словесної істоти виявляється безсловесною. Але богослов'я також є осмисленням того Слова, з яким Бог звертається до людини, говорячи з нею на людській мові.

Перше має на увазі елементарні пізнання про Триєдиного Бога, Біблії та спасіння на рівні “вірю, трохи знаю і трохи розумію”, що швидше за все зводиться до практики духовності і мінімального життя християнського розуму і серця. Сюди ж відноситься пасивне прийняття практично всього, про що проповідують. Таке богослов'я як, по суті, найпростіше богомислення церкви, потрібно, тому що воно є визначеним мінімумом і невід'ємною частиною життя церкви – і за логікою, і за церковними (неписаними) канонами. Без нього неможливо ніяке більш складне або піднесене вчення про Бога, тому як саме особиста віра, щира духовність і найпростіші питання – суть підстави подальшого польоту думки громади. Проте на практиці, таке “богомислення” далеко не завжди ідентично офіційній вірі церкви і деномінації, тому що часто воно являє собою суміш, що складається з припущень, уявних образів, пошуку оригінальних інтерпретацій в спробах “духовного” самовираження, фривольного тлумачення досвіду і Святого Письма.

Проповідницьке і конфесійне богослов'я має на увазі достатнє знання і розуміння біблійного тексту на рівні наявного перекладу на рідну мову, практичні навички викладу цього знання і, зрозуміло, постійне зберігання свого слова в рамках канонів деномінації в цілому і локальної традиції зокрема. Проповідувати треба тільки Біблію, але тільки так, як це прийнято робити в даній церкві або співтоваристві. Таке богослов'я, як помірне богомислення і переказ статичної богословської традиції, церкви теж потрібне, адже саме так передаються досвід і знання попередніх поколінь християн, так закріплюється (в хорошому сенсі) традиція громади, і саме так читається і пропонується слухачам істина Божого Слова. Завдяки пасторському і “братньому” богослов'ю, народне богомислення піднімається до рівня більш системного усвідомлення віри і її догматів, а громада ясніше розуміє “коло ортодоксії” і дозволений “вектор” мислення. Відповідно, воно створює ряд добродійних тенденцій [4, с. 32].

Подібне пасивне і обмежене сприйняття богослов'я є “відтворенням невігластва” (в сенсі малоосвіченості й обмеженого світогляду), а побудована за цим принципом освіта – “освітою, яке підтверджує компетенцію (“авторитет”, “солідність”) наявністю диплому.

У будь-якому випадку, страх перед богослов'ям і гіперкритичним ставленням до нього, як критико-креативної дисципліни, що працює з Писанням і доктриною доцільно враховувати. Дослідження С. Петті свідчить про те, що цілий ряд пасторів (і навіть молодих лідерів) з країн Східної Європи вважають богословську академічну освіту небезпечним, підкреслюючи, що вона дає “тільки знання”, “знищує розуміння особистого покликання” в людині, та й взагалі, богослов'я є нецікавим, поверхневим і не пов'язаним з життям заняттям. Відповідно, значна кількість служителів і пересічних християн вважають, що академічне богослов'я не важливе, хоча не заперечують цінності “практичного” – тобто, проповідницького і особисто-

духовного богослов'я.

Для сучасного православного богослов'я характерно поступове подолання чисто релігійного світогляду і більш широке використання досягнень і методів філософського мислення в богослов'ї. При цьому, поряд з тенденцією до містичної емпіризації православної теології та її навчань богопізнання, відбувається їх модернізація і пошук нових форм взаємодії змісту церковної доктрини і духовної практики з новітніми підходами, використовуваними в сучасній християнській теології, навіть на шкоду для класичного богослов'я.

Водночас неопатристичний синтез все ще не реалізований. Невідомо, чи буде це досягнуто в майбутньому. Однак, досвід синтезу богословської і філософської мов, спроби богословського осмислення філософських проблем зіграють важливу роль в подальшому становленні християнської теології.

Роль критичного мислення у становленні студента як майбутнього професіонала. Враховуючи все вищезазначене критичність мислення набуває особливого значення. Критичне мислення шукає і пропонує на огляд аргументацію. Студент, який мислить критично, знаходить власне рішення проблеми і підкріплює це рішення розумними, обґрунтованими аргументами. Він також усвідомлює, що можливі інші рішення тієї ж проблеми, і намагається довести, що обране ним рішення логічніше і раціональніше інших. Будь-яка аргументація містить в собі три основних елемента. Центром аргументації, головним її змістом є твердження. Твердження підтримується рядом аргументів. Кожен з аргументів, в свою чергу, підкріплюється доказами. В якості доказів можуть використовуватися статистичні дані, витримки з тексту, особистий досвід і взагалі все, що говорить в користь даної теорії. Проте мислити критично сьогодні – значить засуджувати. Це типове явище від незнання.

Сучасний католицький богослов Ганг Кюнг стверджував, що сучасний світ вже не можна уявити собі без розвитку критичного мислення, науки і історико-критичного методу дослідження, а також без просвітницького акценту на людську свободу і незалежність. Богослов'я має одним з перших визнати цей факт. Але такі негативні, навіть ненаукові елементи культури модернізму, як догматичний раціоналізм і міф про неминучість прогресу, повинні поступитися місце більш досконалим уявленням про розум і реалістичною оцінкою досвіду.

Тому богослови з самого початку не повинні очікувати, що між Євангелієм, навіть в кращому історико-критичному трактуванні, і сучасним людським досвідом буде панувати спадкоємність і гармонія. іноді будуть виникати конфлікти і протистояння. Ось чому ця парадигма відноситься не до модернізму, а до постмодернізму. У разі конфлікту перевага має бути віддана саме християнському вченню, а не діапазону сучасного досвіду [15, с. 213].

Проблемні аспекти розвитку критичного мислення у студентів філософії та богослов'я. В останні 20 років в багатьох університетах відкрилися відділення теології, програми яких дуже близькі до релігієзнавства і передбачають навчання світських студентів без церковної посвяти, без духовної практики. Немає того, що протестанти називають як "особистий досвід переживання Бога". Вони щиро вірять і прагнуть передати вчення святих, намагаються слідувати тому, про що пишуть святі. Це теологи більш низького рівня, якщо вони дійсно уважні до того, що говорять святі, а не тільки відтворюють свої власні фантазії, вони також можуть бути віднесені до

істинних теологів, хоча і більш низького рівня. Де б не викладали теологію, викладачі повинні в міру своїх можливостей і здібностей говорити Істину. Це означає, що в університетах повинні здійснювати критичний підхід. Потрібно задіяти свої здібності мислити критично і міркувати, коли автори говорили корисні речі, а коли ні. Критичне мислення присутнє як в світських університетах, так і в семінаріях. Викладання теології в семінарії не повинно бути жорстко обмежена суворими правилами. У семінарії, також як і в університеті, потрібно надавати можливість студентам вільно думати.

Традиція – це критичний дух Церкви. Традиція не просто механічне прийняття ідей минулого, традиція означає творче переосмислення того, що було сказано в минулому, оскільки там містяться відповіді на питання, що хвилюють і сьогодні.

У той же час, існує і відмінність: в світському університеті викладачі не можуть вказувати студентам, у що їм вірити. Можливо тільки сказати: “Це говорили святі Отці, цього вчили Вселенські собори”. Якщо ж викладання відбувається в семінарії, тоді, природно, викладачі мають право заявити: “Таке вчення Церкви”. Так, в рамках семінарської освіти можна спиратися на авторитет, в той час як, викладаючи в світському університеті, можна тільки говорити: “Святі отці говорили про це, і ось чому”. Є можливість спробувати продемонструвати учням послідовність християнського вчення, те, як все в ньому взаємопов’язано, чому священники говорили ті або інші речі, проте не можна посилатися на авторитет так, як це може робити викладач в семінарії.

У богословських православних установах зовсім відсутня критичне мислення, а якщо у кого і воно і проявляється, то його незабаром звинуватять в непослуху або в марнославстві.

Шляхи оптимізації процесу розвитку критичного мислення у студентів філософії та богослов'я. З метою зміни ситуації, яка склалася, викладачу навчального закладу, семінарії, інституту терміново потрібно активізувати роботу з викладання критичного мислення. Кетлін Фішер визначає критичне мислення як “внутрішній процес, який формує інформацію у знання, а потім перевіряє її на мудрість” [9, с. 74]. Це відображає те, що педагог повинен хотіти для своїх студентів: зібрати нові теологічні ідеї та сформулювати їх у цілісні артикуляції, використовуючи інструменти, які міг би їм дати, щоб вони могли формувати ці ідеї як джерела мудрості у своєму житті, дружбі та покликанні. Варто додати до її визначення, що процес часто є принаймні таким же зовнішнім, як і внутрішнім, включаючи діалог, формування ідей, діаграмування та перегляд діаграм.

У рамках навчальної програми варто охопити цю мету такими результатами навчання: студенти представлять творчі та добре підкріплені аргументи щодо певних християнських вірувань та здійснять оцінювання сучасних виразів християнської віри через їхню зустріч із центральними церковними вченнями. Студенти формулюватимуть різнобічні відповіді на складні теологічні питання, робитимуть це в діалозі з іншими теологами [5, с. 112]

На початку доцільно спробувати епізодичну забаву: дебати щодо життєздатності вчення про первородний гріх, призначати суперечки середньовічного стилю. У цьому випадку доцільно поставити запитання “так / ні”, а потім вибрати студентів для аргументування обох сторін. Можливим є проведення репетицій найкращих обмінів, а потім пропонують свої відповіді, створено для справедливості щодо аргументів, висловлених за і проти.

Використовуючи цей інструмент, доцільно постійно шукаю шляхи, як зробити суперечки більш корисними у практиці (для студентів) та оцінці (для викладача) необхідної навички якісних дебатів. Це частково означає мінімізацію відчуття видовища. Варто встановити двотижневу одиницю щодо логіки аргументації. Читаючи розділи книги Ненсі Мерфі “Міркування та риторика в релігії”, викладач призначає виконання вправ. Під час занять студенти діаграмують аргументи на дошці. Протягом двох тижнів першочерговими є не посилання на воскресіння, а поняття “ордер”, “підтримка” та “внутрішнє спростування” [13, с. 210]

Досить важко отримати базові знання теології за семестровий курс, тому доцільним є зрозуміння базової сітки понять та практик критичного мислення. Студентам варто надати свободу визнавати та формулювати якісне богослов'я, а також надати всі інструменти, необхідні для роботи. Щоб тижні критичного мислення штучно не відокремлювалися від решти курсу, потрібно робити перерви. Оскільки, естетика богослов'я не є “вагомим аргументом”, навіть якщо хороший аргумент є частиною того, що робить теологічну мову красивою.

Дискурсивне міркування – це шлях, але не призначення. Розуміння, до якого прагне віра, вимагає “вільного акту аскези” або самозречення людського раціонального контролю у світлі мети дисципліни, а це завжди земне знання того, кого визначають як вище за земне знання [6, с. 98]. Філософ Вільям Дезмонд називає це інтелектуальне відхилення епістемічним протистоянням із надмірною “таємницею онтологічної щедрості” [8, с. 156]. Добре продумана логіка, яка втрачає слід таємничо-щедрого Бога, – це вже не добра теологія. Цей рядок аргументів розпочав, що на сьогоднішній день було найбільшою реконструкцією вступного курсу богослов'я, що призводить до перекрученого експерименту в групі та нового основного завдання.

Варто відкрити новий шлях до інтеграції різних голосів у дисципліну, розроблену навколо єдиної “системи” богослов'я. Поєднуючи уявлення богослова XIX століття Джона Генрі Ньюмена з методичним інструментом Фоми Аквінського, що викладання як богослов'я, так і критичних міркувань повинно починатися з переконань, які студенти вже засвоїли.

Педагог має займати позицію, що переконання – це місце, з якого слід починати теологію, але не місце, де потрібно закінчувати. Потрібно більше самопізнання, більше щедрості. Коли студент відповідає на теологічну ідею, наприклад, “я просто не думаю, що Бог такий”, варто зазначити, що “я просто не думаю” є маркером переконання, тоді як аргумент повинен бути рухом від місця до твердження, за яким можемо слідувати. Це, можливо, м'яка версія того, що Річард Крейн називає педагогікою “шоку і трепету”, способом залучення, загальним для багатьох нових професорів, особливо в таких дисциплінах, як філософія та богослов'я, де неодмінно буде багато переконань. Краще відхилити їх від цих думок, або, принаймні, поставити їх за межі аудиторії, щоб могло відбутися нове навчання.

Замість того, щоб просто закріпити ці переконання, потрібно запросити студентів “обдумати серйозно свою вбудовану теологію” [11, с. 201]. Варто запитувати більше: Чому ти думаєш, що Бог не такий? Що це означає для інших вірувань, якщо Бог такий чи ні? Це допомагає педагогу переконафігурувати їх переконання не як “їх богослов'я”, а скоріше як їх теологічний “дім”. Потім викладач закликає побачити сам кабінет теології як подорож за межі того дому, де їх рідний спосіб формулювання ідеї

зустрічається з ідеями інших, і змінюється в результаті подорож [7, с. 87]

Протягом тривалого часу педагоги взагалі відмовлялися від суперечки і замість цього намагалися розпочати кожне заняття з питання в стилі дискусії. Потім за допомогою визначених кроків “виходу з дому”, навіть якщо зрештою вони повернулись до того самого переконання: тепер вони дотримуватимуться цього більш “свідомо”. Доцільно практикувати критичне мислення до ідей, перетворюючи власні переконання на богослов'я. Однак все ж доцільно звільнити місце в аудиторії, щоб навчити студентів, як робити такі запити і як відповідати на них, щоб вони могли стати не просто захисниками своїх переконань, а самосвідомими богословами.

Отже, в кінцевому результаті викладач може отримати подібний кінцевий продукт, що містить наступні компоненти:

1. Записати лекцію з кожної богословської теми і зробити перегляд її разом із читаннями частиною дорученої роботи перед початком занять.
2. Включити завдання до програми під назвою “Поп-інтерпретації”, які передбачають трихвилинний короткий зміст лекції одного студента, а потім короткий відгук іншого студента. Відповіді можуть включати незгоду, доповнення або різне тлумачення основних тем.
3. Після інтерпретації та відповіді педагог фіксує слово для обговорення, і це, як правило, стосувалось як теологічних ідей, так і структури аргументів на лекції.
4. На початку семестру, під час одиниці “пролегомени”, присвяченої вірі та розуму, викладач поставить людські міркування як теологічну тему так, як це зазначалося вище, і дав вступ до частин аргументу. З продовженням семестру варто періодично повертатися до цього.

Іншим нововведенням доцільно здійснити зміну вмісту в цій формі. Перейшовши тим самим від мислення переконань у вірі як нетеології до мислення про них як до богослов'я. На основі цього складається завдання “Гарне запитання”.

Завдання приходить до студентів за алгоритмом, за яким те, як вони відповідають на одне запитання про переконання у вірі, визначатиме, як вони відповідають на наступне. Суть полягає в тому, щоб дозволити їм пройти шлях до спантеличеності – того, що називають гносеологічною кризою [13, с. 77], і того, що є “межею богословського розуміння”. Криза – це зіткнення невідповідностей, які залишають у мислителя відчуття застрягості або визнання того, що “в рамках усталеної тканини переконань недостатньо або взагалі немає ресурсів” для переходу до єдиної та послідовної ідеї [11, с. 60].

Першим кроком було те, щоб студент визначив питання. Педагог пропонує, щоб вони дотримувались методології суперечок і задавали питання, яке вимагає відповіді “так” чи “ні”. Наприклад, один студент визначає запитання: “Чи можуть люди впливати на Бога?”.

Другим кроком є необхідність визначити, чи питання має значення. Це, правда, широкий і суб'єктивний критерій, але сенс завдання все-таки полягав у приведенні в життя своїх переконань, тому починає із припущення, що вони відчувають певну енергію чи тиск навколо того, про що вони просили. Якщо вони відповіли “ні”, педагог запропонував їм знайти краще запитання. Якщо вони відповіли, що не впевнені, викладач попросить їх розбити запитання на частини та перевірити, чи не викликає хтось із них енергію осуду. У нашому прикладі студент вирішує, що так і було: “Важливо, чи впливатимемо ми на Бога чи ні, тому що наша здатність впливати чи ні допомагає визначити

наші стосунки з Богом”.

На третьому кроці студент мав спостерігати та називати відповідь, на якій вони відчували певний початковий тиск, вбудовану відповідь або відповідь “рівня кишечника”. Це був контекст для висловлення, а можливо і відкриття переконання. У нашому прикладі відповідь студента на її запитання була такою: *“Я хочу думати, що люди впливають на Бога. Люди впливають один на одного у стосунках, і взагалі, чим сильніші стосунки, тим більший вплив”*.

Четвертим кроком було помітити, відчують вони чи можуть уявити, що хтось відчуває певний тиск, щоб відповісти протилежним чином. Це є ключовим. Багато студентів спочатку звертаються до запитань, які були створені як риторично стилізовані твердження, на які лише одна відповідь могла бути морально чи теологічно виправданою. *“Чи повинні християни бути членами груп ненависті?”* як один з варіантів.

При цьому можна припустити, що вміння спостерігати цей протилежний тиск є важливим для постановки гарного питання. У нашому прикладі студент помітив, що *“Проблема тут полягає в тому, що Бог – це Бог, а не просто інша людина. Оскільки Бог не змінюється, здається, що люди не можуть впливати на Бога, оскільки вплив принаймні передбачає зміну серця, розуму чи емоцій в результаті іншого”*.

Наприкінці доречно попросити студентів ввести як своє початкове, так і суперечне переконання у формат аргументів. Для цього можна адаптувати модель позовної вимоги від Мерфі у формат “якщо і тоді”. Тож *“Якщо Бог створив людей, щоб ми могли бути у стосунках з Богом, і вплив є частиною всіх відносин, тоді ми можемо впливати на Бога”*. З іншого боку, *“Якщо Бог незмінний у всіх відношеннях і вплив спричиняє зміни в результаті дій іншого, тоді ми не можемо впливати на Бога”*.

Початкове призначення закінчується цим твердженням суперечливих аргументів. Наступні забирають їх звідти. Педагог попросить студентів робити нотатки з текстів інших богословів, які коментують їхню проблему чи пов’язану з нею проблему, і доцільно попросити їх сформулювати “Гарну відповідь”, яка б достатньо та творчо розглядала виявлені суперечливі аргументи.

Педагог просить студентів скласти всі частини в конструктивній науковій роботі з богослов’я: поставити гарне запитання, мотивоване власними переконаннями.

Висновки. Отже варто насамперед відзначити що проблема розвитку критичного мислення у студентів філософії та богослов’я існує. Це зумовлено багатьма факторами, напр. навіть політичним де релігія тісно переплітається з політичним курсом країни і це в свою чергу впливає на загальний фон розвитку та волі студентів семінарії. Існують і педагогічні причини адже часто педагог сам не розуміє у суті та важливості критичного осмислення матеріалу який подає в рамках сучасності та новітніх проблем. Тут важливо представити переформатування освітянських програм у більш гнучкий та автономний формат для балансу розвитку у студентів критичного мислення. Звичайно проблема відсутності розвитку критичного мислення у студентів також, обумовлена догматичністю навчального матеріалу та встановленим обмеженням на тематику дискусій та популяризації інших поглядів, відмінних від тих, що представлені в університетах. У зв’язку з цим у статті акцентовано увагу як на наявній проблематиці та і на можливих варіантах розвитку

критичного мислення у студентів філософії та богослов'я в умовах закладів вищої освіти.

Список використаних джерел:

1. Бегичев, П 2011. 'Особенности постсоветского богословия', в кн. *Двадцать лет религиозной свободы и активной миссии в постсоветском обществе. Итоги, проблемы, перспективы евангельских церквей. Материалы к дискуссиям*, ред.-сост. М. Черенков, Киев: *Дух и Литера*, с. 136–154.
2. Гарифуллина, Н 2013. 'Методы формирования критического мышления студентов по учебной дисциплине "Основы философии"', *Научно-методический электронный журнал "Концепт"*, с. 846–850.
3. Гура, В 2015. 'Условия и уровни развития отечественного евангельского богословия', *Журнал "Богомыслие"*, № 16, Одесса, с. 50–63.
4. Лебедев, В 2014. 'О "народном богословии", "призраке богословия" и богословской дисциплине"', *Журнал "Христианский мегаполис"*, № 3, с. 29.
5. Baker, A 2018. Constructive Theology. Syllabus, *Seminary of the Southwest, Austin, TX*. Available from: <https://www.wabashcenter.wabash.edu/selected-resources/?post_ids=229353>. [18 February 2021].
6. Birkenstein, C & Durst, R 2014. "They Say / I Say": The Moves That Matter in Academic Writing, *WW Norton & Company*, 3-rd edition, p. 76
7. Crane, RD 2016. 'Method, MacIntyre, and Pedagogy: Inviting Students to Participate in Theology as a Living Conversation', *Teaching Theology & Religion* 19, 3, p. 222–223
8. Desmond, W 1995. Being and the Between. Albany, NY: *SUNY Press*, p. 78–81
9. Fisher, K 2017. 'Look Before You Leap: Reconsidering Contemplative Pedagogy'. *Teaching Theology & Religion*, p. 20–21.
10. Florenksy, P 1997. The Pillar and Ground of the Truth, translated by B. Jakim. Princeton, NJ: *Princeton University Press*, p. 113
11. MacIntyre, A 1988. Whose Justice? Which Rationality? Notre Dame, IN: *University of Notre Dame Press*, p. 210–212
12. McNally, Brenton, Janine Chipperfield, Pat Dorsett, Letitia Del Fabbro, Valda Frommolt, Sandra Goetz, Joanne Lewohl, et al. 2017. 'Flipped Classroom Experiences: Student Preferences and Flip Strategy in a Higher Education Context', *Higher Education: The International Journal of Higher Education Research* 73, p. 281–298
13. Murphy, N 2004. Reason and Rhetoric in Religion. Eugene, OR: *Wipf and Stock*, p. 144.
14. *Seminary of the Southwest* 2019. Conversation Covenant. Available from: <<https://ssw.edu/conversation-covenant/>>. [18 February 2021].
15. Steen-Utheim, AT & Foldnes, N 2018. 'A Qualitative Investigation of Student Engagement in a Flipped Classroom', *Teaching in Higher Education* 23, p. 307–24
16. Stone, Howard W & James O. Duke 1996. How to Think Theologically. Minneapolis, MN: *Fortress Press*, p. 151–153.

References:

1. Begichev, P 2011. 'Osobennosti postsovetskogo bogosloviya (Features of the post-Sovietology)', v kn. *Dvadcat let religioznoj svobody i aktivnoj missii v postsovetskom obshestve. Itogi, problemy, perspektivy evangelskih cerkvej. Materialy k diskussiyam*, red.-sost. M. Cherenkov, Kiev: *Duh i Litera*, s. 136–154.
2. Garifullina, N 2013. 'Metody formirovaniya kriticheskogo myshleniya studentov po uchebnoj discipline "Osnovy filosofii" (Methods of forming critical thinking of students on academic discipline "Fundamentals of philosophy")', *Nauchno-metodicheskij elektronnyj zhurnal "Koncept"*, s. 846–850.
3. Gura, V 2015. 'Usloviya i urovni razvitiya otechestvennogo evangelskogo bogosloviya (Conditions and levels of development of domestic evangelical theology)', *Zhurnal "Bogomyслиe"*, № 16, Odessa, s. 50–63.

4. Lebedev, B 2014. 'O "narodnom bogoslovii", "prizrake bogosloviya" i bogoslovskoj discipline (About "People's Current", "Ghost of theology" and theological discipline)', *Zhurnal "Hristianskij megapolis"*, № 3, s. 29.
5. Baker, A 2018. Constructive Theology. Syllabus, *Seminary of the Southwest, Austin, TX*. Available from: <https://www.wabashcenter.wabash.edu/selected-resources/?post_ids=229353>. [18 February 2021].
6. Birkenstein, C & Durst, R 2014. "They Say / I Say": The Moves That Matter in Academic Writing, *WW Norton & Company*, 3-rd edition, p. 76
7. Crane, RD 2016. 'Method, MacIntyre, and Pedagogy: Inviting Students to Participate in Theology as a Living Conversation', *Teaching Theology & Religion* 19, 3, p. 222–223
8. Desmond, W 1995. Being and the Between. Albany, NY: *SUNY Press*, p. 78-81
9. Fisher, K 2017. 'Look Before You Leap: Reconsidering Contemplative Pedagogy. *Teaching Theology & Religion*, p. 20-21.
10. Florenksy, P 1997. The Pillar and Ground of the Truth, translated by B. Jakim. Princeton, NJ: *Princeton University Press*, p. 113
11. MacIntyre, A 1988. Whose Justice? Which Rationality? Notre Dame, IN: *University of Notre Dame Press*, p. 210-212
12. McNally, Brenton, Janine Chipperfield, Pat Dorsett, Letitia Del Fabbro, Valda Frommolt, Sandra Goetz, Joanne Lewohl, et al. 2017. 'Flipped Classroom Experiences: Student Preferences and Flip Strategy in a Higher Education Context', *Higher Education: The International Journal of Higher Education Research* 73, p. 281–298
13. Murphy, N 2004. Reason and Rhetoric in Religion. Eugene, OR: *Wipf and Stock*, p. 144.
14. *Seminary of the Southwest* 2019. Conversation Covenant. Available from: <<https://ssw.edu/conversation-covenant/>>. [18 February 2021].
15. Steen-Utheim, AT & Foldnes, N 2018. 'A Qualitative Investigation of Student Engagement in a Flipped Classroom', *Teaching in Higher Education* 23, p. 307–24
16. Stone, Howard W & James O. Duke 1996. How to Think Theologically. Minneapolis, MN: *Fortress Press*, p. 151-153.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.31(2-3)-8

УДК 261.6

ЗАРОДЖЕННЯ ТЕОПОЕТИКИ: СТЕНЛІ ГОППЕР І АМОС ВАЙЛДЕР

BEGINNING OF THEOPOETICS: STENLEY HOPPER AND AMOS WILDER

К. І. Трофимчук

Актуальність теми дослідження. Теопоетика розпочинається як діалог навколо проблем і викликів сучасного суспільства, а саме як віднайти слова, що досягнуть суспільство, яке відчувало кризу віри і розхитування основ людських цінностей за досвідом світових воїн й інших соціально-політичних зламів. Теопоетика – це прагнення залучити суспільство до трансформативних сенсів і віднайти нові надії, там де логіка і раціона-

Urgency of the research. Theopoetics begins as a dialogue around the problems and challenges of modern society, namely how to find words that will reach a society that has experienced a crisis of faith and the shaking of the foundations of human values in the experience of world wars and other socio-political upheavals. Theopoetics is the desire to involve society in transformative meanings and to find new hopes where the logic and rationalist

лістична мова догматики немає сили.

Постановка проблеми. Теологія, з таким підходом, набуває значення майданчику відносин і обміну досвідом переживання, що визнає певні мовні умовності, а не фіксовані пропозиції про Бога. Крім того, теопоетика відкриває методологічні шляхи для української теології, що захована у великій українській літературній спадщині, де література може зустрітися з теологією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В статті проаналізовано основні праці А. Вайлдера і С. Гонпера, а також праці його студентів, в яких головна увага авторів зосереджена навколо теми теопоетики. Дослідження проводилося з опорою на дослідження Келліда Кімта-Перрі у його праці *Way to Water: A Theopoetics Primer*, де вперше цілісно, хоч стисло, описано основні філософські і теологічні передумови теопоетики, а також окреслено основні теопоетичні напрямки ХХ століття.

Постановка завдання. Мета дослідження – дослідити контекст і причини (соціальні, філософські, теологічні) зародження теопоетичного дискурсу, а також простежити особливості теопоетичної пропозиції у світлі її опозиції до класичної теології. Досягнення мети даної роботи вимагає окреслення історичних, філософських і теологічних передумов зародження і становлення теопоетики, а також здійснення філософсько-теологічного дослідження теопоетичних підходів С. Гонпера і А. Вайлдера як реакції на виклики сучасності.

Виклад основного матеріалу. Інтерпретації біблійних текстів, з увагою до мітопоетичного біблійного світогляду, можуть розкрити більший соціальний, політичний, культурний потенціали для віднаходження відповідей на виклики, що турбують сучасне суспільство. Тому теопоетика стає прагненням пересемантизації традиційної теології, яка здатна була почути кожного і радикально інакшого, де зведення конфесійних стін між церквою і суспільством перетворюється

language of dogmatics have no power.

Target setting. Theology, with this approach, becomes important as a platform for relations and the exchange of experiences, which recognizes certain linguistic conventions rather than fixed propositions about God. In addition, theopoetics opens the methodological ways for Ukrainian theology, hidden in the great heritage of national literature, where literature can meet theology and openly reveal its often hidden wealth.

Actual scientific researches and issues analysis. The article studies the works of Amos Niven Wilder and Stanley Romaine Hopper, as well as the works of his student, in which attention was paid to the topic of theopoetics. The study was based on the research of Kellid Kitt-Perry in his work *Way to Water: A Theopoetics Primer*, which for the first time comprehensively, albeit briefly, describes the main philosophical and theological preconditions of theopoetics, as well as outlines the main theopoetic trends of the XX century.

The research objective. The purpose of the study is to investigate the context and reasons (social, philosophical, theological) of the origin of theopoetic discourse, as well as to trace the peculiarity of theopoetic proposal in the light of its opposition to classical theology. Achieving the goal of this work requires outlining the historical, philosophical and theological changes in the origin and formation of theopoetics, as well as the implementation of philosophical and theological study of theopoetic approaches of S. Hopper and A. Wilder as a response to modern challenges.

The statement of basic materials. Interpretations of biblical texts, with regard to the mythopoetic biblical worldview, can reveal greater social, political, cultural potential to find answers to challenges of modern society. Therefore, theopoetics becomes a desire to rethink traditional theology, which was able to hear everyone, and radically different one, where the building of confessional walls between church and society will become a platform for dialogue without fixed and ultimate

на платформу діалогу без фіксованих і остаточних істин, доступних чи то знання, чи то вірі окремих конфесій. Але попри рішення проблем, які може запропонувати теопоетика, постає і запитання, як у Гоппера, так і Вайлдера, які інструментарії можуть нам допомогти у роботі з такими складними текстами, щоб отримати якомога адекватні інтерпретації, уникаючи помилок, що лиш послаблюють християнські сенси.

Висновки. Для Гоппера і Вайлдера розуміння “теопоетики” було суголосним з “мітопоетикою”, що прагнула не лише оживити класичну теологію, але також встановити зв'язок з новою чутливістю сучасних контекстів, їх образами і культами, тобто наблизити теологію до проблем сучасної людини, до тих соціальних, етичних, моральних, расових, гендерних проблем, на які традиційна теологія не могла віднайти актуальні відповіді.

Ключові слова: теопоетика, герменевтика, літературна критика, міт, біблійний символізм, демітологізація, мітопоетика.

truths available to knowledge or faith of individual denominations. But despite the solutions to the problems that theopoetics may offer, both Hopper and Wilder ask what tools can help us to work with such complex texts in order to obtain the most adequate interpretations, avoiding errors that only weaken Christian messages.

Conclusions. For Hopper and Wilder, the understanding of theopoetics was consistent with mythopoetics, which sought not only to revive classical theology, but also to establish a connection with the new sensitivity of modern contexts, their images and cults, namely to bring theology closer to the problems of modern human: social, ethical, moral, racial, gender issues to which traditional theology could not find relevant answers.

Keywords: theopoetics, hermeneutics, literary criticism, myth, biblical symbolism, demythologization, mythopoetics.

Актуальність теми дослідження. Теопоетика розпочинається як діалог навколо проблем і викликів сучасного суспільства, а саме як віднайти слова, що досягнуть суспільство, яке відчувало кризу віри і розхитування основ людських цінностей за досвідом світових воїн й інших соціально-політичних зламів. Теопоетика – це прагнення залучити суспільство до трансформативних сенсів і віднайти нові надії, там де логіка і раціоналістична мова догматики немає сили. Теологія, з таким підходом, набуває значення майданчику відносин і обміну досвідом переживання, що визнає певні мовні умовності, а не фіксовані пропозиції про Бога. Крім того, теопоетика відкриває методологічні шляхи для української теології, що захована у великій українській літературній спадщині, де література може зустрітися з теологією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В статті проаналізовано основні праці А. Вайлдера і С. Гоппера, а також праці його студентів, в яких приділена увага саме до теопоетики. Проаналізована праця Келліда Кітта-Перрі *Way to Water: A Theopoetics Primer*, де вперше цілісно, хоч стисло, описано основні філософські і теологічні передумови теопоетики, а також її зачинателів і ключових теопоетів другої половини 20 століття.

Мета дослідження – дослідити контекст і причини (соціальні, філософські, теологічні) зародження теопоетичного дискурсу, а також простежити особливість теопоетичної пропозиції у світлі класичної теології.

Постановка завдання. Досягнення мети даної роботи вимагає окреслення історичних, філософських і теологічних передумов зародження і становлення теопоетики, а також здійснення філософсько-теологічного

дослідження теопоетичних підходів С. Гоппера і А. Вайлдера як реакції на виклики сучасності.

Виклад основного матеріалу дослідження. В 1953 році світ побачила книга Пауля Тілліха *The Shaking of Foundations*, назва стала символом того контексту, в якому зароджувалося радикальне переосмислення християнського віровчення, а саме пошукування нових “слів”, що досягатимуть суспільство, яке відчуло пророцтва Ісаї з усією життєвою реальністю – “земля зруйнована зовсім, земля потрощена, вся земля захиталась...” (Ісаї 24:18-22) [10]: Перша і Друга світові війни, ядерне бомбардування Хіросіми і Нагасакі.

Хоч Тілліх і говорить про вічність і смертність як дві часові протяжності життя, все ж в цьому дихотомічному існуванні вже не лишається місця для мітологічного розуміння “існування Бога”, як реального об’єкта нашого пізнання – попри те, що ми говоримо про Нього, ми керуємося Ним, буквализм і віра у надприродне, як існування іншого світу, небесного, і божества, що є найвищим буттям цього царства, є лиш помилковим результатом інтерпретації світогляду, що має складну, динамічну мітологічну будову. Віра у надприродне Верховне Буття, як вважає Тілліх, є “безбожною”. Тілліх, як певно один з найвизначніших теологів 20 століття, починає шлях ослаблення “надприродного Бога”.

В 1965 році в *Times* з’являється стаття про дослідження теологічних динамік 60х років [9], а саме про радикальну теологію, де з’являється бажання “написати теологію без theos, без Бога” [9]. Головним чином до руху радикальної теології належать Вільям Гамільтон, Томас Альтіцер, Габріель Ваганян, Пол ван Бюрен, Мері Дейлі. “Тільки коли Бог помер, – пише Альтіцер у ранньому творі, – Буття може початися в кожному Зараз” [9]. Радикальна теологія не мала за мету просто констатувати “смерть Бога” і покінчити з теологією, але радше відкрити глибший потенціал християнської віри, “віри без Бога”, в контексті політичних, соціальних, етичних змін, повернути погляд християнства з “небесного світу” до світу земного. Такий радикальний теологічний поворот з’явився не нізвідкіля, але певно це було тисячолітнім досяганням думки, і “серйозним незадоволенням традиційними способами релігійного вираження” [1, с. 1] в контексті криз і трансформацій Америки 60х (економічні та расові нерівності, дискримінація, війна у В’єтнамі, що виливалося у масові рухи за громадянські права, особливо серед молоді, кризи промислових міст/деіндустріалізація [1, с. 2-3] – все це мало резонуючий вплив на радикальні напрямки розвитку теологічної дискусії. Радикальна теологія пошукувала нових шляхів, якими життя могло наповнитися новими сенсами, імпульсами, чи надіями.

В контексті дискусій навколо такого цікавого “без-Божого” християнства, що прагне скинути з себе маску “релігійного гвалтівника” і подивитися у вічі “повнолітньому” світові, а за тим і по новому проговорити до нього, народжується теопоетика.

Основний зв’язок між теопоетикою і радикальною теологією в тому, що теопоетика активно переймається актуальними проблемами суспільства, і прагне до “пересемантизації” теології у новому повоєнному і постмодерністичному контекстах, бажає подолати “кризу віри”. В таких контекстах слово “теопоетика” спочатку виникло як спосіб вирішення цілого ряду питань, пов’язаних із сучасним розчаруванням або невдоволенням до традиційних способів теологізації.

В 1955 році Амос Нівен Вайлдер, президент Товариства Біблійної літератури (Society of Biblical Literature) у своїй доповіді *Scholars, Theologians, and Ancient Rhetoric* на щорічній зустрічі товариства висловив свої застереження щодо класичних методів інтерпретації Біблії, сказавши, що “наше розуміння світогляду ранніх християн залежить не лише від наших знань про те, у що вони вірили, але і від того, як вони вірили в це. (...) Ми маємо справу з мітопоетичним менталітетом, а не з прозаїчним чи дискурсивним. Ми не можемо застосувати до образних уявлень, про які мовиться, наші сучасні альтернативи буквального проти символічного. Вони не буквальні, ні символічні, але наївні. Сенс образних уявлень можна знайти в асоціаціях і конотаціях, які ми можна виявити в їхніх традиціях. Ці значення та асоціації мали цілком конкретний соціально-культурний натяк, щось зовсім інше, ніж те, що ми маємо на увазі під філологічним або богословським контекстом. (...) Рання Церква інтерпретувала політичні, соціальні та культурні сили мітологічно – намагаючись говорити про них найбільш суттєво – але ми не повинні вводитися в оману, думаючи, що Церква турбується лише про потойбічні реалії” [12, с. 11] Так Вайлдер вважає, що *theo-logos* належить не до раціоналістичного дискурсу, але поетичного.

Вперше слово “теопоетика” (*theo-poiesis*) у значенні “недовіри до теології” використав Стенлі Гоппер 1971 року у своїй промові *The Literary Imagination and the Doing of Theology* у рамках діалогу між Спільнотою для мистецтва і релігії у сучасній культурі (The Society for the Arts, Religion, and Contemporary Culture, SARCC) і Американською Академією Релігії (American Academy of Religion, AAR), “де Гоппер, слідом за Мартіном Гайдеггером, зазначив, що раціоналістичний підхід до теології тягне за собою філософську метафізику, яка “стала сумнівною” [7]. “Теологія, якщо вже правильно, являє собою “мітопоетичні висловлювання про богів без посилання на будь-яке віросповідання або церковну доктрину” [7]. Гоппер виступає проти традиційної теології, надаючи перевагу власне мітопоетичним висловлюванням, яке заздалегідь ставить за дужки онтотеологічну метафізику. Як він пояснив, “теопоетика – це не образна, творча (...) манера говорити та мислити щодо богословського знання, яке завжди було у нашій власності та частиною нашої віри, а радше стратегії людського означення у відсутності фіксованих і остаточних (кінцевих) значень, доступних чи то знанню, чи то вірі” [4]. Тобто, теопоетика розуміється не як поетизування теологічних знань про Бога, теопоетика – це слова, які ми даємо Богові, щоб він говорив до нас, але слова у конкретному жанрі і формі.

Ідеї теопоетики, як у Гоппера, так і Вайлдера, зароджується на хвилі захоплення суспільства ідеєю “Смерті Бога”, як загроза зникнення християнства. Але швидкий зріст консервативних християн у 70-80х і до 90х років загальмувала проект “відновлення християнства”, розпочатий Гоппером і Вайлдером. Згодом, зародження підозри до християнських правих (зокрема) через їх протести на ґрунті питань сексуальної моральності, а також інтерес до філософії Дерріда, Ліотара, Фуко, Рікера пожвавили інтерес до теопоетики серед таких теологів як Кетрін Келлер, Томас Дейлі, Джон Д. Капуто, Скотт Голланд, Мелані Дугвід-Мей, Річард Керні, Травіс Полінг, Мет Гінн, але вже у нових інтерпретаціях, - “радикально різні дискурси, парад під ім'ям і егідою терміну “теопоетика”” [8, с. 6]. Та на початках теопоетика розглядалася саме як опозиція до наукового підходу осмислення і говоріння про Бога. Тобто намагання протиставити сухому історико-науковому методу саме поетичний (і

взагалі мистецький).

SARCC мало на меті залучити сучасне суспільство до дискусії над темами релігії і мистецтва, де мистецтво займає більш привілейовану позицію. Зосереджувалася увага на основних трендах першої половини 20 століття у сфері герменевтики: біблійна інтерпретація Бультмана, його деміфологізація, поворот до наративістики, головне порівняльна міфологія (Джозеф Кемпбелл, Нортроп Фрай), герменевтика пізнього Гайдеггера, філософія Ніцше. Про що свідчать конференції з питань герменевтики в Університеті Дрю, організацією яких займався Гоппер, участь в яких приймали провідні європейські та американські вчені та практики в галузі філософії, теології, поезії, літературної критики та психології: “Це так, ніби раптом те, що наша теологічна традиція сприймала як належне, вже не можна сприймати як належне. Реальність, яку переживає післявоєнне покоління, не дозволяє легко стверджувати якусь традиційну вихідну точку, стосовно якої теологічне “підприємство” може бути впорядковано заново; (...) тому слід зауважити, що існує новий і радикально відкритий діалог зі світською філософією, літературою та мистецтвом: Камю вважається більш доречним діалогічним партнером, ніж Кальвін, Вітгенштейн – ніж Лютер, а Ніцше, Гайдеггер і Вайтгед – ніж Тома, Барт і Тіллх” [3].

Для Гоппера було важливим не створення нового теологічного напрямку чи школи, для нього важливе повне переосмислення нашого мислення і мови - від дескриптивного і прозаїчного до поетичного – не винайдення нової більш фігуративної мови, а саме розуміння наявної мови як поетичної. Причиною для цього стає саме розуміння нежиттєздатності “традиційного способу” теологізації. Саме тому Гоппер акцентує на формі, а головне літературному значенні теологічного дискурсу. “Теологія, ігноруючи свої параболічні форми, намагається працювати з об’єктивними поняттями. В цьому і її центральний недолік. Вона має навчитися новому способу мовлення, можливо від поетичного чуття символічних форм” [5, с. 113]. Він вважає, що теоретизація і методологічна формалізація, теологічний “вокабуляр” загалом, лежать далеко за межами людського досвіду і не мають сили залучити людей на шлях сенсів, що трансформують життя: “оживлення звичайного релігійного діалогу, докорінно залишить спроби логічно систематизовувати релігійну думку” [6, с. 27].

Як стверджує Кіт-Перрі, Гоппер не прагнув показати, що теологічна мова потребує додаткових експресивних фігур, але мова теології потребує повного переоснащення. Чому мова математичних моделей пропозиційної логіки не є прийнятною на думку Гоппера, тому що мова про Бога не може бути “чорно-білою” [6, с. 28]. “...Теологія, заснована на математичних моделях логіки висловлювань, заснована на глибокій метафізичній помилці: Христос, як Великий Періплум світу, втілений Логос, знову прикутий до свого хреста, а Царство не приходить” [7; 4].

Гоппер “навертається” саме до гайдеггерівської феноменології – говорити про речі так, як вони постають перед нами, а не те якими вони мали би бути [6, с. 27]. Наприклад, літературна критика, як наукова дисципліна, може виступати як формалізація поезії: ми можемо говорити про форму, структуру, тобто ділитися знаннями, виявленими завдяки певним інструментам філологічного, літературного аналізу про вірш, але без “переживання” досвіду самого вірша, як певної “нуменальної перцепції” (не річ-у-собі чи чистий феномен). Теологія, з таким підходом, набуває значення

майданчику відносин і обміну досвідом переживання, що визнає певні мовні умовності, а не фіксовані пропозиції про Бога. Саме такий ключ, для Гоппера, відчиняє двері до спільної комунікації через духовний досвід, що залучає і веде до трансформативних сенсів.

Хоча, як зауважує Міллер, Гоппер завжди йшов “поетичним шляхом” у теології, нові теопоетичні горизонти отримують більш чітких рис з кінця 60-х років (1967-68), коли він провів академічний рік в Японії; відтоді східні мотиви починають чітко проявлятися в його теології (про що пізніше напише Альтіцер).

У Гоппера теопоетика є способом нашого мислення про невимовне: “коли мова не працює на метафоричному або символічному рівнях, уява йде глибше, вимагаючи несучої сили або архетипу, перекладаючи архетип з відпрацьованих символічних систем у нові втілення; тому в інтерпретації має значення психічна глибина, яку наші способи ідентифікації досягають в уяві; і наша *theo-logic* тепер належить області мітопоетичного висловлювання, отже *theo-logos* – це не *theo-logic*, але *theo-poiesis*” [7]. Гоппер надає великого значення психології для теології, головне поглядам Карла Юнга. Про новий теологічний горизонт Гоппера Міллер пише, що його *theo-poiesis* – це “крок назад” від метафізики західної думки, що супроводжується інтелектуалізмом, буквалізмом, біхевіоризмом і надприродним; “крок назад” є також “кроком вниз” – людина відштовхуючись “назад до себе”, відчуває, що стає на нестійке дно відра, дно випадає, людина провалюється, психологічно і міфічно, у темряву безмістовного; тут відбувається перехід до наступного кроку – “крок крізь” (“через”) – це крок ре-поетизації – це погляд не просто на окремі речі, але на все життя крізь усю глибину – глибину, що висловлюється не просто метафорично, але “діафорично” (грецьке слово *dia-phor*, переносити за межі, пов’язаність із відмінностями, опозиціями, протилежностями) – як рух між позитивним і негативним: Божество у Гоппера має незмінно позитивну природу, яка нам вже дарована і яку ми спостерігаємо як творчу присутність божественного, і тим самим приймати участь у творенні як *poiesis* – для Гоппера бачити світ “як” і є ключовим фактором нашого мислення і мовлення – негативне повстає як небажання позитивного, а розп’яття Христа він розглядає як негачію позитивного, як негачію *humanly positive* [2, с.158-159]. Дивитися не на Хрест, але на світ крізь Хрест – це не означає, що за глибиною знаходиться ще щось, що людина має для себе розкрити, навпаки – потрібно проходити крізь життя глибоко. Гоппер опирається на твердження Юнга про образний паралелізм (метафору) як те, що виражає “архетипи” (певні вроджені універсальні структури) змістів – тобто архетипічні змісти найперше виражаються в метафорах. Для Гоппера таким архетипом є образ Бога – доволі суперечливий і таємничий, що власне Бог помістив у безсвідоме людини як архетип, що людина помічає у цій глибині [7]. Тут Гоппер висуває, що якщо людина хоче говорити про Бога, то вона має визнати метафоричну і мітопоетичну природу мови, яку вона для цього використовує. Бог – міто-релігійний вимір – це завжди щось, що залишається поза логічними формулами нашого інтелекту чи краще сказати виходить за межі інтелектуальних шаблонів. Саме радикальність переживання цієї глибини потребувала нового теологічного перегляду, тому вивчення “теології” чи релігії проходить саме крізь поезію (образне найменування богів, поезія божественності), а не логіку. Поруч з Гоппером теопоетичний шлях торував Амос Вайлдер. Вайлдер аргументує своє “навернення” до теопотики

твердженням, що казки і образи мають набагато глибший вплив на людську природу і суспільства, ніж суха доктрина [13, с.2]: “Уява є необхідною складовою всіх глибоких знань і святкування; (...) Коли уява не вдається (...) вчення стає карикатурою на самого себе. Тоді те, що колись дало життя, починає затихати і згодом те, що лишається, душить нас” [13, с.2].

Амоса Вайлдера вважають одним і фундаторів міждисциплінарного дослідження релігії і літератури. Він був прекрасним знавцем сучасної, і не лише, поезії, і вважав, що література випадала з горизонтів теологічного аналізу. З 1955 року він стає восьмим почесним професором Гарвардської школи теології (Hollis Chair of Divinity), і розпочинається напевно найбільш продуктивний період його праць в сфері літератури і теології, теопоетики: *Early Christian Rhetoric: The Language of the Gospel* (Harper, 1964), *Theology and Modern Literature* (Harvard University Press, 1967), *The new voice: religion, literature, hermeneutics* (Herder and Herder, 1969), *Theopoetic: Theology and the Religious Imagination* (Fortress Press, 1976). Перш ніж світ побачила його книга “Теопоетика”, за плечима у Вайлдера був вже досвід Першої Світової війни, Єльський університет, Коледж Гамільтона, Чиказька теологічна семінарія – роки війни, навчання, написання поетичних збірок, викладання і пасторства.

У передмові до “Теопоетики” Вайлдер дає нам підказки, що власне терміни *theopoetics* і *theopoiesis* він запозичує у Гоппера, будучи знайомим з ним, з його студентами, і саме на одній із конференцій, організовуваних Гоппером.

Як і для Гоппера Вайлдеру було важливо, щоб релігійний діалог подолав довгу, накопичену віками залежність від дескриптивної, прозаїчної і раціоналістичної мови.

Радикальне переосмислення Вайлдер порівнює зі зміною нашої чутливості до навколишнього після “коперніканського відкриття”, що вплинуло не лише на розвиток науки, але і напрямки мистецтва – нашу творчу взаємодію зі світом. Для нього важливим є саме міждисциплінарний інструментарій, яким теологія може збагатити своє щоденне буття, і не просто урізноманітнити (наприклад, через літературну критику), але через “відносини релігії і мистецтва віднайти глибші динаміки комунікацій і значень” [6, с. 34]. Саме тому найбільше уваги він надавав есхатологічним текстам – “його праця була направлена на роздуми про те, як читати жанр про часи, які не настали так, щоб вони мали релевантність до того, що відбувається зараз” [6, с. 34]. “Мій власний початковий інтерес до есхатології Нового Завіту був мотивований переконанням, що пластичний характер цього матеріалу ігнорувався перекладачами, які зазвичай були філологами або істориками літератури. Тут була надзвичайна експресія релігійної уяви, надзвичайна риторика віри; і я не міг відчувати, що критики або богослови віддають цьому належне. Що стосується біблійного символізму, то сьогодні ми, здається, знаходимося у точці, де нове взаємне збагачення може виявитися корисним зі сторони більш широкого гуманістичного і риторичного дослідження” [12, с. 2-3].

Для нього поетична чутливість була не просто додатком до теології, що робить людину більш чутливою, але власне запитанням можливості поетичного слова як ключа до розуміння Писання і актуального служіння людям, “вважаючи біблійних авторів власне першими прикладами теопоезису – контраст між біблійними авторами і сучасними екзегетами такий, що болісно споглядати” [6, с. 34]. Тут проблема полягає не лише у жанровому підході до

текстів, тобто розрізнення поезії, прози, закону, хронік, апокаліптичних текстів, але визнання мітопоетичного характеру цих жанрових розрізень, що є доволі складним завданням. Оскільки тлумачення релігійного символу є доволі каверзною справою, то важливо не лише звертати увагу у що вірили ранні християни, але й як вони вірили. Вайлдер вдається до питання природи символу і функції міфу, а також труднощів пов'язаних з мітологією і символічних елементів Нового Завіту, намагаючись обходити утилітарне значення міфу, що було притаманним деяким колам біблійних досліджень (зведення ритуалів, що акцентували на виключно “мімезисі заради кінцевої мети” [12, с. 5].), підкреслюючи, що мета, хоч і мімезис часто мав характер “користі”, але наголос був на “співучасті з божественними силами” [12, с. 5] – це переживання і очікування епіфанії, драмтеатр, в якому розігрується сцена зустрічі людського і божественного.

На відміну від Рудольфа Бультмана, який прагне очистити Новий Завіт від мітів, Вайлдер спирається на міти і символи, образи, і говорить, що саме це мотивує людину, має силу захопити і трансформувати, і це те, чим насправді багата християнська уява, що є важливим компонентом глибоко змістовного, проникливого знання – “якщо уява втрачає свій смак, доктрина стає черствою, свідчення – закостенілими, доксологія – пустою” [13, с. 2].

На думку Вайлдера “демітологічний” шлях, хоч і приніс певну радикальність, але через відкидання мітопоетичного значення текстів звернув дещо в неправильний напрямок. Бультман зводить весь текст до виключно однорідної керигми – міт у нього набуває характеру “відчуття існування” (Бультман, говорячи про міфи, стверджує, що будь-який наявні міфи різних культур вказують на особливу чутливість світосприйняття і які, крім того, характеризується своїми окремими ознаками і має індивідуальний образ поведінки і мислення) [13, с. 6], у спрощеному варіанті – це дидактика – те, як ми звикли прочитувати поезію: “...ми втрачаємо сенс вірша, якщо зводимо його до еквівалента в прозі. Але ми також втрачаємо зміст вірша, якщо через вірш ми намагаємося раціонально пояснити свідчення ставлення поета до життя. Поезія – це конкретне творіння, яке пропонує “новини про реальність”, і наш інтерес більше до досвіду або одкровення яке ми проживаємо крізь дану поетичну мову, а не до суб'єктивного ставлення поета. Отже, маючи справу з символікою Нового Завіту, мені здається, ми повинні серйозно ставитися до образів, які ми виявляємо, а не раціоналізувати їх чи екзистенціалізувати” [13, с. 6-7]. Для Вайлдера біблійний мітопоетичний світогляд має велику складність для аналізу, оскільки має динамічний драматичний характер, що є певною формою “доступного минулого” [13, с. 9], що має велику силу потенційного впливу, а також є синтезом і палімпсестом образних нашарувань, що охоплює неоднорідний як емоційний, так і інтелектуальний досвід – тонкий глибинний досвід, який є певним судженням про реальність. Головними перешкодами для теологів на цьому шляху він вважав підхід до біблійних образів як буквально істинних (догматичне упередження), релігійний ідеалізм, що зводить прочитання біблійних текстів до “звичайної поезії” (сентиментальне упередження), редукція текстів до ідей і доктрин (раціоналістичне упередження) [13, с. 9]. Кожен екзегет повинен розуміти, що окремий символ плекає своє значення від конкретного соціального контексту, і перш ніж розглянути “соціальний символ”, потрібно певно розглядати його антецедент, і не редукувати його до звичайного “ідеалістичного символу” [11, с. xii]. Символ також неможливо перекласти через дискурсивний еквівалент,

тобто перефразувати своїми словами – він завжди залишатиметься за горизонтом перекладності; символ не є нашаруванням, в якому можливо віднайти “керигму”, його не можна “очистити” до суто теологічного чи філософського твердження чи формули – “поетична правда невід’ємна від поетичної форми” [13, с. 9]. Потрібно дати місце інтерпретаціям “тілесних” ідіоматичних виразів, що відображають сприйняття і осмислення індивідом навколишнього світу.

Теопоетика для Вайлдера стає креативною артикуляцією теологічного дискурсу, де критичний науковий підхід акцентує увагу на досвіді і чуттєвих знаннях. Його підхід застерігає від “оновлення” мови, як певного “повернення до джерел”, що радше підходить, на його погляд, для реклами чи інших форм популяризації [13, с. 7]. Вайлдер намагається говорити про радикально новий підхід “оновлення”: подовження, заміна, виправлення слів, насправді лиш краплина в океані, неосяжному океані мовних таїн, де глибина зазиває до глибини.

Висновки. Для Гоппера і Вайлдера розуміння “теопоетики” було суголосним з “мітопоетикою”, що прагнула не лише оживити класичну теологію, але також встановити зв’язок з новою чутливістю сучасних контекстів, їх образами і культами, тобто наблизити теологію до проблем сучасної людини, до тих соціальних, етичних, моральних, расових, гендерних проблем, на які традиційна теологія не могла віднайти актуальні відповіді.

References:

1. Ahlstrom, S 1970. ‘The Radical Turn in Theology and Ethics: Why It Occurred in the 1960’s’, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 387, 1-13. Available from: <<http://www.jstor.org/stable/1036732>>. [13 March 2021].
2. Altizer, T 1971. ‘A Response to Stanley Romaine Hopper’, *The Eastern Buddhist*, 4 (1), new series, p. 158-161. Available from: <<http://www.jstor.org/stable/44361269>>. [7 March 2021].
3. Funk, RW 1964. ‘Colloquium on Hermeneutics’, *Theology Today*, 21(3), p. 287-306. Available from: <<https://doi.org/10.1177/004057366402100305>>. [13 March 2021].
4. Hopper, SR 1992. The Literary Imagination. The Way of Transfiguration: Religious Imagination as Theopoiesis, eds. R. Melvin Keiser & Tony Stoneburner, Louisville: *Westminster/John Knox*, p. 207-229.
5. Jasper, D 1995. ‘Book reviews (The Way of Transfiguration: Religious Imagination as Theopoiesis by Stanley Romaine Hopper)’, *Literature and Theology*, Volume 9, Issue 1, 113 p. Available from: <<https://doi.org/10.1093/litthe/9.1.113>>. [13 March 2021].
6. Keefe-Perry, LBC 2014. ‘Way to Water: A Theopoetics Primer’, *Cascade Books*, 240 p.
7. Miller, DL 1976. *Theopoiesis. A Perspective on the Work of Stanley Romaine Hopper*. Available from: <http://www.mythopoetry.com/dialogs/miller_theopoiesis.html>. [10 March 2021].
8. Miller, DL 2010. ‘Theopoetry or Theopoetics’, *Cross Currents*, p. 6-23
9. *Theology: The God Is Dead Movement Friday* 1965. Available from: <<http://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,941410-1,00.html>>. [10 March 2021].
10. Tillich, P 1948. The Shaking of the Foundations, New York: *Charles Scribner’s Sons*, 186 p.
11. Wilder, A 1971. ‘Early Christian rhetoric: the language of the Gospel’, *Harvard University Press*, 160 p.
12. Wilder, A 1956. ‘Scholars, Theologians, and Ancient Rhetoric’, *Journal of Biblical Literature*, 75(1), 1-11.
13. Wilder, A 1976. ‘Theopoetic. Theology and the Religious imagination’, *Fortress Press*, 106 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Белоус І.В.** кандидат педагогічних наук, викладач кафедри радіології і радіологічної медицини, Національний медичний університет імені О.О. Богомольця (Київ, Україна)
E-mail: dr.igor.belous@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9150-484X
-
- Горобчук О. А.** секретар навчальної частини, Харківське державне вище училище фізичної культури № 1 (Харків, Україна)
E-mail: Lenochek92bol@ukr.net
ORCID: 0000-0002-9665-6957
-
- Науменко Н. В.** кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки та психології, Національний фармацевтичний університет (Харків, Україна)
E-mail: naumenkonv.77@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0658-1769
-
- Козлов А. В.** старший викладач кафедри фізичного виховання, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)
E-mail: kozlovandrij71@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5594-2132
-
- Костроміна Г. М.** кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)
E-mail: ann.kostromina@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4822-4914
-
- Кравченко А. А.** доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії, соціології та політології, Київський національний торговельно-економічний університет (Київ, Україна)
E-mail: a.kravchenko@knute.edu.ua
ORCID: 0000-0001-8429-2183
-
- Марюхно Н. М.** аспірант кафедри богослов'я та релігієзнавства, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна)
E-mail: n-maryukhno10@ukr.net
ORCID: 0000-0003-2837-9369
-
- Морозов А. Ю.** доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії, соціології та політології, Київський національний торговельно-економічний університет (Київ, Україна)
E-mail: a.morozov@knute.edu.ua
ORCID: 0000-0002-8051-7055
-
- Свідло Т. М.** кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)
E-mail: t.svidlo@meta.ua
ORCID: 0000-0002-4418-0109
-
- Трофимчук К. І.** аспірант кафедри богослов'я та релігієзнавства, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна)
E-mail: ksenitrof@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8833-3632
-
- Ходорчук А. Ю.** здобувач наукового ступеня доктора філософії, викладач біблійних дисциплін кафедри теології, Євангельський Теологічний Університет (Київ, Україна)
E-mail: kbmandrey@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5861-9146
-
- Шапвалова І. В.** кандидат філософських наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова (Київ, Україна)
E-mail: ira.shapovalova@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6781-7697
-
- Школяр Л. В.** кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії, практики та перекладу французької мови, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)
E-mail: zatdbk1@ukr.net
ORCID: 0000-0001-8087-7125
-

AUTHORS

- Igor Belous** PhD in Pedagogy, Lecture of the Department of Radiology and Radiological Medicine, Bogomolets National Medical University (Kyiv, Ukraine)
E-mail: dr.igor.belous@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9150-484X
-
- Olena Horobchuk** Study Secretary, Kharkiv State high school of Physical Education № 1 (Kharkiv, Ukraine)
E-mail: LenocheK92bol@ukr.net
ORCID: 0000-0002-9665-6957
-
- Nataliia Naumenko** PhD in Pedagogy, Senior Lecturer of the Department of Pedagogy and Psychology, National University of Pharmacy (Kharkiv, Ukraine)
E-mail: naumenkonv.77@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0658-1769
-
- Andrii Kozlov** Senior Lecturer of the Department of Physical Education, Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine)
E-mail: kozlovandrij71@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5594-2132
-
- Hanna Kostromina** PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" (Kyiv, Ukraine)
E-mail: ann.kostromina@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4822-4914
-
- Alla Kravchenko** Doctor of Philosophy, Associate Professor, Head of the Department of Philosophy, Sociology and Political Science, Kyiv National University of Trade and Economics (Kyiv, Ukraine)
E-mail: a.kravchenko@knute.edu.ua
ORCID: 0000-0001-8429-2183
-
- Nataliia Mariukhno** PhD student of the Theology and Religious Studies Department, National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine)
E-mail: n-maryukhno10@ukr.net
ORCID: 0000-0003-2837-9369
-
- Andrii Morozov** Doctor of Philosophy, Associate Professor, Professor of Philosophy, Sociology and Political Science, Kyiv National University of Trade and Economics (Kyiv, Ukraine)
E-mail: a.morozov@knute.edu.ua
ORCID: 0000-0002-8051-7055
-
- Tetiana Svidlo** PhD in Philosophy, Assistant Professor, Assistant Professor of Philosophy Department, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" (Kyiv, Ukraine)
E-mail: t.svidlo@meta.ua
ORCID: 0000-0002-4418-0109
-
- Kseniia Trofymchuk** PhD student of the Theology and Religious Studies Department, National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine)
E-mail: ksenitrof@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8833-3632
-
- Andrii Khodorchuk** Applicant for the degree of Doctor of Philosophy, Teacher of Biblical Disciplines of the Department of Theology, Evangelical Theological University (Kyiv, Ukraine)
E-mail: kbiandrey@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5861-9146
-
- Iryna Shapovalova** PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Social Sciences and Humanities, Admiral Makarov National University of Shipbuilding (Kyiv, Ukraine)
E-mail: ira.shapovalova@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6781-7697
-
- Liliya Shkolyar** PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory, Practice and Translation of the French Language, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" (Kyiv, Ukraine)
E-mail: zatdbk1@ukr.net
ORCID: 0000-0001-8087-7125
-

**ІНДЕКСУВАННЯ ВИДАННЯ
“ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”**

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ РУКОПИСУ ДО НАУКОВОГО ВИДАННЯ “ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”

1. Мова написання рукопису статті: українська, російська, англійська, німецька, французька, польська.
2. Рукопис статті подається до редакції у формі: файлу рукопису, який надсилається на електронну адресу редакції *journal.discourse@gmail.com* у форматі “Автор-Назвастатті.doc”.
3. Рукопис статті, підписаний авторами, супроводжується:
 - зовнішньою рецензією (для авторів без вченого ступеня) із зазначенням наукового ступеня рецензента, вченого звання, посади, місця роботи (без скорочень), завіреною печаткою;
 - якщо рукопис публікується іноземною мовою, стаття супроводжується перекладом завіреним фахівцем з іноземної мови (бюро перекладів, або викладачем ВНЗ іноземної мови);
 - розширеною анотацією (двома мовами, одна з яких англійська) в залежності від мови написання рукопису статті (додаток 2);
 - відомостями про автора (авторів) (додатку 1).
4. Рукопис статті не має містити заборонених до друку матеріалів, оскільки журнал є відкритим джерелом інформації. Авторський текст не має бути опублікованим раніше та не бути перекладом раніше опублікованої статті. За зміст статті та інформаційне наповнення несе відповідальність автор (автори) статті та рецензенти.
5. Форма подання статті:
 - обсяг рукопису – 20-24 тис. знаків (як виняток, не більше 40 тис. знаків), включаючи рисунки та таблиці;
 - кількість співавторів – не більше чотирьох, як виняток до п’яти;
 - стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора *Microsoft Word for Windows®* (версії 97, 2000, XP, 2003, 2007) або сумісного редактора;
 - рукопис повинен мати наскрізну нумерацію сторінок із вільним розміщенням нумерації в листі;
 - формат аркуша – А4 (210×297), орієнтація сторінки – “книжна”; поля: ліворуч – 2,5 см; праворуч – 2 см; зверху – 2 см; знизу – 2 см; інтервал між рядками – 1,5 пт.; інтервал між абзацами “до”, “після” – 0 пт; відступи “праворуч”, “ліворуч” – 0 пт; відступ першої строчки – 1,27 см;
 - рисунки, фотографії, графіки слід вставляти в текст статті як об’єкт. Положення об’єкта – “в тексті”;
 - рисунки, створені у вбудованому у *Microsoft Word* редакторі рисунків, слід подавати як згруповані об’єкти;
 - рисунки та таблиці не повинні розривати речення в абзаці, тобто вони мають бути розташовані після того абзацу, в якому на них робиться перше посилання в тексті.
 - Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою:
 - індекс УДК у верхньому лівому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.);
 - ініціали та прізвища авторів у верхньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.). Порядок подання: ім’я, по батькові, прізвище;
 - науковий ступінь, вчене звання (Time New Roman, 12 пт.);
 - електронна пошта автора;
 - *порожній рядок*;
 - назва статті – великими літерами, по центру, українською (або регіональною мовою) та англійською мовами (Time New Roman, 14 пт., жирний). Назва статті
 - подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;
 - *порожній рядок*;

- анотація (Time New Roman, 12 пт., *курсив*) (додаток 2);
 - *порожній рядок*;
 - ключові слова (3-10 слів) українською, або регіональною мовою та англійською мовами (Time New Roman, 12 пт., *курсив*);
 - *Основний текст статті повинен містити наступні рубрики*:
 - актуальність теми дослідження (Time New Roman, 14 пт.);
 - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями (Time New Roman, 14 пт.);
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття (Time New Roman, 14 пт.);
 - постановка завдання (Time New Roman, 14 пт.);
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів (Time New Roman, 14 пт.);
 - висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку (Time New Roman, 14 пт.).
 - *порожній рядок*;
 - Список використаних джерел (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру)
 - References (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру);
 - надійшла стаття до редакції у нижньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.) у форматі (ДД.ММ.РРРР);
 - бібліографічний опис для цитування (Time New Roman, 12 пт.) (додаток 3).
6. Літературні джерела, що цитуються, повинні бути пронумеровані. Посилання на джерело подається у квадратних дужках, наприклад: "... відомо з [4]. ..." або "... розглянуто у [4, с. 203] ...". Список літератури наводиться наприкінці статті у алфавітному порядку на мові оригіналу, відповідно до Harvard Referencing style (гуманітарні науки та суспільні науки) – (http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/16051/22/Harvard_Referencing_style.PDF).
7. Список літератури транслітерується латинськими літерами (References). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після назви праці латинськими літерами зазначається переклад англійською мовою у дужках.

Автор (автори) може бути ознайомлений з коректурою статті. Зміна верстки автором, за виключенням виправлення помилок, не допускається. Виправлену та підписану коректуру слід повернути до редакції протягом двох днів після її отримання.

Рішення про можливість публікації статті приймає редколегія та незалежні рецензенти.

Робота, що не відповідає вищезазначеним вимогам, буде повернена відповідальним секретарем редколегії.

Додаток 1

Відомості про автора (авторів)

	Українською мовою	Англійською мовою
Прізвище, ім'я, по батькові		
Науковий ступінь		
Учене звання		
Посада		
Кафедра		
Місце роботи (вищий навчальний заклад, кафедра без скорочень)		
Сфера наукових інтересів		
Джерело фінансування, напр., "Виконано за грантом <i>назва</i> , №..., НДР №..." або інше.		
Адреса надсилання видання		
Електронна адреса		
Номер мобільного телефону		
ID (у системі наукової ідентифікації)	Якщо є, або ж зареєструватися	
ORCID (http://orcid.org/)	Обов'язково	
Назва статті		

Додаток 2

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ АНОТАЦІЇ

Актуальність теми дослідження.
Постановка проблеми.
Аналіз останніх досліджень і публікацій.
Постановка завдання.
Виклад основного матеріалу.
Висновки.
Ключові слова:

Urgency of the research.
Target setting.
Actual scientific researches and issues analysis.
The research objective.
The statement of basic materials.
Conclusions.
Keywords:

Додаток 3

Бібліографічний опис для цитування:

Петренко, ТГ & Бойко, ВВ 2017, 'Вплив соціуму на девіантну поведінку дітей та молоді', *Освітній дискурс : збірник наукових праць*, № 1 (1). с. 15-21.

Наукове видання

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

Випуск 31(2-3), 2021

Scientific edition

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

Volume 31(2-3), 2021

Шеф-редактор: В. П. Андрущенко
Головний редактор: О. П. Кивлюк
Відповідальний редактор: І. О. Мордоус

Співзасновники:
ТОВ “Науково-інформаційне агентство “Наука-технології-інформація”
Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова

Підписано до друку 31 березня 2021 р.
Формат 60x84/8. Ум.друк.арк. 7,5. Наклад 300 пр. Зам. № 54

Друк:
ФОП Корзун Д.Ю.
21027, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
тел.: (0432) 69-67-69, 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852
e-mail: tvory2009@gmail.com
<http://www.tvoru.com.ua>